

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ

науково-практичної конференції
здобувачів вищої освіти

«СТУДЕНТСЬКА НАУКА
В УНІВЕРСИТЕТІ -
2024»

06 листопада 2024 року
м. Кропивницький

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ

науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти

«СТУДЕНТСЬКА НАУКА В УНІВЕРСИТЕТІ – 2024»

06 листопада 2024 року

Кропивницький – 2024

Збірник матеріалів науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти: «Студентська наука в університеті – 2024». Кропивницький: РВВ ІЦУ ім. В. Винниченка, 2024. 156 с.

Збірник наукових праць є результатом наукових пошуків дослідників теоретичних і методичних аспектів проблем історії України, всесвітньої історії, методики навчання за професійним напрямом освіти у вищій школі.

Відповідальні за випуск:

Пономаренко Л.В., кандидат історичних наук, доцент

Марченко О.М., кандидат історичних наук, доцент

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ:

1. Філоретова Л.М., кандидат історичних наук, доцент, декан факультету (голова оргкомітету).
2. Бабак О.І., кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України та всесвітньої історії.
3. Пономаренко Л.В., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та всесвітньої історії.
4. Марченко О.М., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та всесвітньої історії.
5. Житков О.А., доктор історичних наук, професор кафедри історії України та всесвітньої історії.
6. Ковальков О.Л., доктор історичних наук, доцент кафедри історії України та всесвітньої історії.
7. Позднякова І.С., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та всесвітньої історії.
8. Токар Н.М., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та всесвітньої історії.

Статті подано в авторській редакції

Оргкомітет не несе відповідальності за зміст науковий праць та достовірність наведених фактологічних і статистичних даних

Рекомендовано до друку на засіданні кафедри історії України та всесвітньої історії Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка протокол № 5-а від 08 листопада 2024 р.

© Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка, 2024

ЗМІСТ

Вступ.....	6
Частина I. Історія України, археологія, краєзнавство, етнологія.....	8
Танці народів Африки <i>Ольга Блажко</i>	9
Жінка в суспільстві туарегів. Виклики та можливості <i>Валерія Дрючкова</i>	11
Японська церемонія чаю <i>Катерина Швець</i>	15
«Хонне» і «татемае» у японській культурі <i>Вікторія Ткачова</i>	18
Етикетна поведінка народів світу <i>Марія Полухіна</i>	22
Англійське весілля: традиції та сучасність <i>Аліна Сухоребра</i>	27
Матеріальний побут у повсякденному житті арабів <i>Дар'я Голубовська</i>	33
Ставлення українців до жінки у поглядах іноземців у період XVII–XIX ст. <i>Вікторія Неклеса</i>	45
Формування української (малоросійської) ідентичності в XVIII–XIX ст. <i>Владислав Мошак</i>	44
Державотворчі ідеї Івана Франка: концепція національної єдності та соціальної справедливості <i>Андрій Ковальчук</i>	49
Студентський рух на Наддніпрянщині у контексті революції 1905–1907 рр. <i>Дар'я Перепьолкіна</i>	52
Гендерні історичні дослідження XX ст. в УРСР. Вплив Сімони де Бовуар <i>Оксана Білокінь</i>	56

Дослідження німецьких поховань 1941–1944 років на території м. Бобринця <i>Андрій Чемерис</i>	61
Маєр Ланські, фінансовий геній мафіозного світу <i>Олег Сапула</i>	67
Проблеми розвитку української нації у творах Івана Дзюби <i>Наталія Найда</i>	71
Частина II. Всесвітня історія. Стародавній світ, Середні віки, Ранньомодерний час	75
Сакральна архітектура Стародавнього Єгипту <i>Руслана Кулик</i>	75
Міфологічні уявлення стародавніх китайців про Всесвіт <i>Олександра Донець</i>	79
Уявлення про характер людини в античній культурі <i>Єлизавета Горбачова</i>	83
Філософія Арістотеля в контексті античності <i>Нікіта Скляніченко</i>	87
Постать Марка Антонія в політичному житті Риму <i>Катерина Жарова</i>	90
Структура і функції монастирських комплексів в епоху Середньовіччя <i>Микола Попов</i>	94
Норми кримінального права за Соборним уложенням 1649 року <i>Олександр Рибалко</i>	99
Особливості Португальської колоніальної системи та політики на прикладі Португальської Індії у XV–XVII столітті <i>Сергій Рогов</i>	104
Ламаїзм: роль і місце ламаїстської церкви в історії Монголії <i>Дар'я Карпук</i>	108
Політика «сакоку» сьогунату Токугава як вирішальний фактор у захисті Японії від європейського колоніалізму <i>Ірина Мотько</i>	112

Частина III. Всесвітня історія. Модерний час. Новітній період	117
Дендизм як особливе європейське культурне явище (на прикладі Джорджа Браммела) <i>Вероніка Григоренко</i>	117
Опис українців та московитів за джерельною базою XVII–XIX століть <i>Андрій Чемерис</i>	121
Японсько-китайська війна 1894–1895 рр. <i>Богдан Юрах</i>	123
Боснійська криза 1908–1909 рр.: передумови, хронологія подій, наслідки <i>Андрій Нечипоренко</i>	128
Жінки на виробництві боєприпасів під час Першої світової війни <i>Інна Бобик</i>	131
Пекло війни: верденська м'ясорубка <i>Олег Сапула</i>	134
Особливості розвитку модних тенденцій у період Першої світової війни (1914–1918) <i>Марина Цветік</i>	138
F6F Hellcat проти японських zero: хто переміг у повітряних боях? <i>Антон Дишловой</i>	141
Альфред Нобель: винахідник, пацифіст, драматург <i>Ілля Гончаренко</i>	145
Смертельна загроза ракет Exocet: як аргентинська ракета уразила HMS «Sheffield» <i>Антон Дишловой</i>	148
Механізми та вплив російської пропаганди щодо війни в Україні в країнах Західної Європи (2022–2024 рр.) <i>Артем Чейке</i>	153

ВСТУП

На факультеті історії, бізнес-освіти та права Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка 06 листопада 2024 року відбулася науково-практична конференція здобувачів вищої освіти: «Студентська наука в університеті – 2024»

Здобувачі бакалаврського, магістерського освітньо-наукового рівнів вищої освіти представили свої наукові досягнення на розгляд студентів та викладачів. Було подано на конференцію 36 статей. Учасники конференції були розподілені на три секції.

У першій «Історія України. Археологія, Краєзнавство, Етнологія» були представлені виступи-презентації студентів з етнології, зокрема, про танці народів Африки, про становище жінки в туарегів, про особливості японської чайної церемонії та світогляд японців, про етикетну поведінку в народів світу, про англійські весільні традиції, про повсякденне життя арабів, про ставлення до жінки в українців за поглядами іноземців у ранньомодерний час. Українська історична тематика представлена доробками студентів про формування української (малоросійської) ідентичності в XVIII–XIX ст., про державотворчі і націєтворчі ідеї Івана Франка та Івана Дзюби, про студентський рух на Наддніпрянщині в контексті революції 1905–1907 років, про вплив Сімони де Бовуар на розвиток фемінізму в радянський час, про дослідження німецьких поховань на території м. Бобринець.

Друга секція «Всесвітня історія. Стародавній світ, Середні віки, Ранньомодерний час» охоплювала виступи студентів з історії Стародавньої Єгипту (про сакральну архітектуру), Китаю (про міфологічні уявлення стародавніх китайців про всесвіт), античності (уявлення про характер людини в античній культурі, філософія Арістотеля, поданий політичний портрет Марка Антонія). Середньовічний період представлений дослідженнями студентів у сфері повсякденного життя монахів, про особливості кримінального права Московії за Соборним уложенням 1649 року. Ранньомодерний час має широку регіональну палітру: про особливості португальської колоніальної політики в XV–XVII ст., про роль і місце ламаїстської церкви в історії Монголії, про політику «Сакоку» сьогунату як вирішальний фактор у захисті Японії від європейського колоніалізму.

У третій секції «Всесвітня історія. Модерний час, Новітній період» студенти презентували свої дослідження з історії дендизму як особливого європейського культурного явища (на прикладі Джорджа Брамелла), як у джерелах XVII–XIX ст. представлені описи українців та московитів, про особливості японсько-китайської війни 1894–1895 років, про події Боснійської кризи 1908–1909 років. Ціла низка статей були подані студентами про події Першої світової війни (жінки на виробництві боєприпасів у роки війни, про жахіття Верденської м'ясорубки, про особливості модних тенденцій під час війни). Були виступи на військову тематику (про протистояння американських F6F hellcat проти японських zero, як аргентинська ракета exocet вразила англійський корабель Hms «Ssheffield

під час Фолклендської кризи 1982 року). Не залишилася без розгляду російська агресія в Україну. Була підготовлена цікава доповідь про механізми та впливи російської пропаганди щодо війни в Україні в країнах Західної Європи (2022–2024 роки).

Матеріали збірника студентської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти: «Студентська наука в університеті – 2024» орієнтовані на учнів загальноосвітніх навчальних закладів, студентів-бакалаврів, магістрантів, аспірантів, молодих учених, а також буде корисним для всіх, хто цікавиться актуальною тематикою історії України, всесвітньої історії, етнології, краєзнавства, психології, філософії, філології тощо.

Частина I

Історія України, археологія, краєзнавство, етнологія

УДК 394(=1:6)(045)

Ольга БЛАЖКО
ТАНЦІ НАРОДІВ АФРИКИ

*(студентка II курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права
Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.М. Марченко*

Анотація. У статті досліджено загальні особливості танців народів Африки та особливості кожної його групи. Показано вплив африканського танцю на світову танцювальну історію.

Ключові слова: африканські танці, Африка, танець воїнів, танець посвячення, танець мисливців, танець кохання, танець врожаю, танець виклику та вигнання духів

Постановка проблеми. Танець – один із найдавніших способів спілкування між людьми, який із часом трансформувався в розвагу. Одним із перших місць, де зародився танець, є Африка. Тут він виник ще в кам'яному віці й був (та залишається) тісно пов'язаний із музикою. Проте африканські танці мають суттєві відмінності від танців інших народів світу. Для них це не просто спосіб розважитися. Це можливість розповісти про свою буденність, про свої переживання за допомогою рухів тіла. Африканці можуть із легкістю в танці зобразити рухи тварин, шепіт рослин, політ птахів. Тобто він тісно пов'язаний із природою. Тому, щоб зрозуміти культуру, традиції та буденне життя африканських племен, тема африканських танців є актуальною. Крім того, традиційні африканські танці зробили значний вплив на сучасне танцювальне мистецтво різних регіонів світу. Наприклад, на основі африканських танців сформувалися сучасні бальні танці. Тож важливо знати «предків» сучасного танцю.

Аналіз досліджень і публікацій. Вагому роль у написанні статті відіграла книга «Етнографія Африки» дослідниці Е.С. Львової [4]. У ній є наукова інформація щодо класифікації народів Африки, проблем етнічної історії, стану господарства, матеріальної та духовної культури, тенденції національного та культурного розвитку африканських народів. Крім того, дослідженням цієї теми займалися ще такі науковці, як: Б.Р. Асоян [1], Н.В. Назаренко Н.В. Чен, Д.О. Севастьянова [5] А. Полякова [6] та інші дослідники.

Мета статті: дослідити особливості африканських танців та виокремити їхні групи. З'ясувати їхній вплив на світову історію танцю.

Виклад основного матеріалу (результатів) дослідження. Танець – найважливіший елемент численних обрядів та ритуалів африканців. Він супроводжує їх протягом усього життя. Африканці танцюють – коли радіють і коли горюють, коли люблять і коли ненавидять, коли чекають добра й коли хочуть запобігти нещастям, коли поклоняються своїм богам і коли просто хочуть гарно провести час [5, с. 34].

Африканські танці об'єднують усіх людей континенту – від дітей до людей похилого віку. Адже танцювати вони навчаються так само як і ходити та говорити. Для них він виступає не способом розважитись, а засобом самовираження, висловлення своїх переживань та подій [1, с. 12].

Зазвичай, в африканських танцях переважає імпровізація. Та попри це, у них він зливається в єдине ціле, адже відчуття ритму та музикальний слух завжди були притаманні африканцям. Яскравого забарвлення йому додають елементи акробатики, міміка та пантоміма, а також використання костюмів і різноманітних масок – ритуальних, культових, ігрових та ін. [4, с. 123].

Крім того, важливим елементом африканського танцю є його супровід музикою. Традиційно його супроводжували хорівий спів або акомпанемент на духових інструментах (мисливських ріжках, очеретяних флейтах, трубах зі слонячих бивнів, стовбурів дерев). Проте це не все, під що танцюють африканці. Не треба забувати про сплески, вигуки, клацання язиком, удари долонями об тіло та костюми, а саме шарудіння трав, з яких зроблена спідниця та брязкання браслетів [6, с. 226].

Виконуються африканські танці групами, які розділені за статевою ознакою. Кожна така група танцює для представників протилежної статі. Це і є їх основною відмінністю від танців інших народів світу, які виконуються парами [6, с. 227].

Зважаючи на вище сказане, танці народів Африки можна умовно поділити на чоловічі та жіночі. Чоловічим танцям притаманні рухи, що імітують тварин або мисливців, тому виконуються вони зі зброєю (палицями, списами). Жіночі ж танці мають більш плавні рухи. Їм притаманні зігнуті ноги, нахилений вперед тулуб, кроки, шаркотіння, тряска та кручення.

Кожен танець в Африці має свій глибокий сенс. Тому ритуальні танці, за тематикою та регіональними традиціями, поділяються на:

- 1) Воїнів.
- 2) Посвячення.
- 3) Мисливців.
- 4) Кохання.
- 5) Врожаю.
- 6) Виклику та вигнання духів [3].

Тож, поговоримо про кожен із них послідовно.

Танці воїнів присутні в усіх частинах материка. Відмінність між ними полягає лише в назвах. Їх виконують молоді воїни одного віку, які зображують у танці сутички з ворогами, вистежування та перемогу над ними. Особливостями танцю воїнів є: агресивні рухи, відповідні складні барабанні ритми та використання зброї. Прикладами такого танцю є: «Агбекор» («висока присяга»), «Нголо» («танець зебр») [1, с. 196].

Досі притаманний африканським племенам танець посвячення або ритуальний танець ініціації. Його виконують молоді члени племені, які перед цим усамітнюються на місяць. Головний сенс цього танцю – це визнання дорослості з боку спільноти та гордості з боку молоді [2].

Традиційною темою для африканських танців є їхнє головне заняття – полювання. Танці мисливців – це спогад або розповідь про полювання. У ньому присутні рухи, які імітують як людей, так і тварин. Танцюристи у звіриних шкурах, пір'ї та масках звірів зображували найзахопливіші моменти: переслідування, гонитву, напад та завершення полювання. При цьому учасники демонстрували дивовижне наслідувальне мистецтво, чудове знання звичок жертви [1, с. 197].

На весіллях африканців обов'язково присутні танці кохання. Хоча схожі рухи можна побачити і при проведенні племінних обрядів. Їх виконують наречені та гості на їхню честь. У танцях кохання зображалося насамперед майбутнє подружнє життя, турботи та обов'язки, які чекали на наречену [1, с. 197].

Найважливішим ритуальним танцем є танець врожаю. Їх танцюють переважно племена, які розташовуються близько до Сахари, а, отже, які мають посуху. Під час нього члени племені звертаються до богів із проханням про щедрий врожай та про достаток води [3].

Цікавими різновидами танцю є: викликання та вигнання духів. Найбільш поширені вони в районах Центральної та Західної Африки. Викликають африканці конкретних потойбічних істот: божества, пращурів, духів природи. Тобто тих, які мають вплив на все людське життя. Під час нього вони задобрюють духів та просять про захист або допомогу. Особливими атрибутами цього танцю є маски та костюми, вдягнувши їх, африканці в

образі танцюючої статуї відтворюють духа. Прикладом такого танцю є мбіра в Зімбабве. Схожим чином духів і виганяють [3].

Важливо також зазначити про вплив африканських танців на сучасну світову культуру. А він досить вагомий. Багато сучасних європейських, американських танців сформувалися на основі африканських. Наприклад, на межі XIX–XX ст. на їх основі виникли сучасні бальні танці. Також має африканське коріння, як і більшість латиноамериканських танців, танець зваби – ча-ча-ча, який виник на Кубі в XIX ст. і характеризується виразними рухами стегон. Цікавими прикладами такого танцю є самба, ламбада та макарена. Адже вони виникли в результаті злиття африканських, іспанських і португальських танцювальних мистецтв [3].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Отже, найважливішим елементом численних обрядів і ритуалів африканців є танець. Попри те, що африканські танці мають великий вплив на світову історію танцю, вони надзвичайно відрізняються від них. По-перше, африканські танці ніколи не танцюються парами. Вони виконуються групами, кожна з яких танцює для представників протилежної статі. По-друге, кожен танець в Африці має свій сенс. Наприклад, щоб розповісти як пройшло полювання, щоб звернутися до Богів за допомогою, або, щоб розповісти про майбутнє подружнє життя. Зважаючи на це, африканські танці поділяються на групи, кожна з яких має своє призначення. Танці можуть багато розповісти про життя, побут, традиції та культуру народів Африки. Тому вони є також важливим елементом у вивченні історії.

Список використаних джерел:

1. Асоян Б.Р. Всё ещё удивительная Африка. Москва: Мысль, 1987. 176 с.
2. Африканські танці: які вони? 2011. 25 червня. URL: <https://dig.by/node/991> (дата звернення 18.08.2024).
3. Література та мистецтво, Африканське музичне мистецтво. 2020. 22 вересня. URL: [https://iskustvo-i-lit.ucoz.ru/news/afrikanske muzichne mistectvo 10 klas/2020-09-22-740](https://iskustvo-i-lit.ucoz.ru/news/afrikanske_muzichne_mistectvo_10_klas/2020-09-22-740) (дата звернення 18.08.2024).
4. Львова Э.С. Этнография Африки. Москва: Издательство Московского университета, 1984. 248 с.
5. Назаренко Н.В., Чен Н.В., Севастьянова Д.О. Мистецтво. Київ; Ірпінь, ТОВ «Видавництво «Перун», 2018, 225 с.
6. Полякова А. Ознайомлення зі специфікою організації танців різних народів як засіб формування музично-ритмічної культури молодших школярів. *Наукові записки, Серія: Педагогічні науки*, Випуск 11, С. 220–236 URL: <https://zbirnik.mixmd.edu.ua/index.php/artedu/article/view/108/103> (дата звернення 18.08.2024).
7. Савельєв О.М., Отримання знань, Взаємний вплив. Вплив Сходу, URL: <https://disted.edu.vn.ua/courses/learn/8542> (дата звернення 19.08.2024).

Валерія ДРЮЧКОВА

ЖІНКА В СУСПІЛЬСТВІ ТУАРЕГІВ. ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ

*(студентка II курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права*

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.М. Марченко

Анотація. У статті відображено становище жінки в туарегів. Досліджено роль жінки як члена суспільства, її права та можливості. Висвітлено моменти виховання, дорослішання жінок. Показано взаємовідносини жінки й чоловіка серед туарегів. Також, певною мірою, було пролите світло на «абсолютний» матриархат у туарегів, який оцінюється етнологами скептично.

Ключові слова: жінка, туареги, положення, суспільство, чоловік, матриархат, моногамія, іслам.

Постановка проблеми. У сучасному світі все частіше ми чуємо гучні заяви про права жінок. З телебачення, соціальних мереж та з інших медіа майже щодня лунають гасла про гендерну рівність. У зв'язку із цим, стає цікавим для дослідження статус жінки в різні історичні періоди та на різних територіях земної кулі. Наприклад, у мусульманському суспільстві ставлення до жінки коливалося від повної залежності й підкоренню чоловікові в одних народів, і відношення до жінки як до рівноправного члена суспільства в інших. Зокрема, інтерес викликає становище жінки в берберських племен туарегів, де відношення до жінок кардинально різняться на фоні інших народів, що сповідують іслам.

Аналіз досліджень і публікацій. При підготовці статті було використано праці Анрі Лота, французького етнографа та археолога, який досліджував етнічні групи Сахари, зокрема й туарегів. Наприклад, цікаві його розвідки про плем'я Кель-Аххагар, про яке він написав книгу «Туареги Аххагара» [8]. До уваги бралися також свідчення Шарля Ежена де Фуко, який довгий час жив серед туарегів [4], дослідження французького етнологамію Амю Дюмона «Полювання у туарегів» [1], а також робота антрополога Коліна Тернбула «Людина в Африці» [7]. Певну інформацію щодо становища жінки в туарезькому суспільстві нами взята з праці радянського історика-африканіста та дипломата Б.Р. Асоєна «Все еще удивительная Африка» [2]. Вагомим внеском до підготовки статті стали підручники з етнології під авторством О. Марченка [9] та М. Тиводора [10], у яких також описано повсякденне життя арабських народів, і, зокрема, туарегів.

Мета дослідження є з'ясування становища жінки в берберських племен туарегів. Окреслити права та обов'язки, які були покладені громадою на жінку. Визначити особливості життя, виховання та становлення жінки як рівноправного члена суспільства.

Виклад основного матеріалу (результатів) дослідження. Статус жінки в різних суспільствах був неоднозначним. Але основною рисою було те, що жінки виступали другорядними фігурами поруч із чоловіками. Зазвичай соціальне положення визначалося найперше статусом чоловіка, якому вона належала (батько, чоловік, брат).

Тема статусу жінки в берберських племен туарегів, де відношення до жінок кардинально різняться на фоні інших народів, що сповідують іслам, мало досліджена. Багато науковців давало загальну етнографічну характеристику туарегів, а проблема статусу жінки залишалася недостатньо вивчена, тому в багатьох людей формується хибне враження про абсолютний матриархат у їхньому суспільстві. Тому, мета нашого дослідження – це з'ясувати, дослідити й окреслити становище жінки як члена мусульманського суспільства, зокрема в туарегів.

Щоб краще зрозуміти особливості життя та культуру зазначеного народу, варто почати з визначення того, хто ж такі туареги. Це – берберська група племен. Ще здавна туареги славилися захистом караванів або ж набігами на них. Наприклад. Ю.П. Грицак так охарактеризував туарегів: «жорстока боротьба за існування в пустелі загартувала туарега, зробила його безсоромним, підступним, жадібним і жорстоким хижаком, якому не можна довіритись» [3, с. 200]. Одночасно із цим дослідник також наводить цитату про те, що: «Слово жінок звучить у їхніх сім'ях твердо і владно» [3, с. 201].

Одним із найбільш відомих фактів про туарегів є те, що їхнє суспільство є матриархальним, що є незвичним у мусульманському світі. Через це в багатьох людей складається враження, що суспільством керують жінки. Але, незважаючи на матриліїність у спадкуванні, правління здійснюється за принципом патріархату (у таких племен як іффорас і юлеміденів спадковість є патріархальною) [8, с. 99].

Хоча найближчі сусіди «голубих» людей Сахари практикують полігамію, самі туареги дотримуються моногамії. Туарезька жінка має привілейоване становище. Діти належать роду матері, а найближчим родичем та захисником вважається не їх батько, а брат матері. Хоча знатні чоловіки туареги не можуть одружуватися на іншій, проте часто зустрічається явище, коли чоловіки зраджували своїм дружинам. Як зазначає Б. Асоян, «Щодо чоловіків, то на своїй стоянці вони поводяться гідно, хоча деякі з них не гребують зносинами зі своїми служницями. Якось одна чорна рабіння аменокалья Ахамука завагітніла; поповзли чутки, що автор цього незаконного батьківства – сам вождь ахаггарів, але це ретельно приховувалося» [2, с. 74]. Якщо така ситуація траплялась, але зрадила жінка, то чоловік мав повне право вбити свою дружину. У такому випадку за розправу над дружиною ніхто не винив його [2, с. 75].

Траплялися випадки, коли благородні мужі гвалтували прислугу. У такій okazії, коли прислуга належала туарегу, він залишався безкарним. Якщо ж він зазіхнув на чужу служницю і його провину довели, то він мусив сплатити хазяїну дівчини штраф. Немає достатньо інформації про те, як каралися чоловіки за згвалтування благородної жінки. Але на основі вищесказаного можна зробити висновок, що покарання варіювалося залежно від соціального статусу жінки. Чим вище її положення, тим суворіше було покарання. У випадку, якщо жінка служниця або не є туарежкою, чоловік міг взагалі не понести ніякого покарання.

Є також свідчення, що в давні часи вождями обирали саме жінок. Найвідомішою берберською царицею була Тін Хінан, яка жила в IV столітті. Від неї, як вважається, бере свій початок плем'я Кель-ахаггар [8, с. 24]. Її пам'ятник і дуже багате поховальне начиння свідчили про її владу та авторитет. Хоча подібна тенденція зникла й жінок уже не обирали вождями, але все ж вплив жінок на устрій суспільства зберігся. Зокрема, соціальний статус дитини визначався статусом матері. З плином часу роль жінки стала полягати у веденні господарства та догляду за дітьми.

Туарезькі жінки залишаються берегинями звичаїв предків і фольклору. Вони мають вплив у племенах як рівноцінний член суспільства. До прикладу можна навести таку відповідь одного туарега арабу, який дорікнув йому в тому, що вони дають занадто велику волю своїм дружинам і дочкам: «Ніхто й не посмів би чинити по-іншому, інакше жодна жінка не захоче навіть дивитися в наш бік» [8, с. 26].

Одним із найцікавіших рис цього народу є те, що жінка не носить хіджабу, що є не типовим для мусульман. Більше того, покривала, що закривають обличчя носять саме чоловіки. Таке явище пов'язане з поразкою воїнів чоловіків туарегів в одній битві. Коли ті повернулися, жінки звеліли їм носити покривала. «Звинувативши чоловіків у боягузстві, жінки зірвали свої покривала і з презирством кинули їх зганьбленим воїнам. «Ви, переможені, сором наших очей! – закричали вони. – Тепер ви повинні закривати обличчя!» [7, с. 145].

На сьогодні з'являється тенденція того, що жінки починають носити хіджаб. Це пов'язано з тим, що туареги приєдналися та активно контактують з ісламістськими екстремістськими організаціями, тому й посилюється вплив ісламу на їхню культуру.

Цікавим є те, що цнота в туарегів абсолютно ніяк не цінується. У християнських та мусульманських народах велике значення надається цноті як показнику чистоти дівчини. У мові племені тамашек загалом відсутнє таке слово як «цнота». Найближчий аналог до «втратити цноти» це «вирити криницю». «Немає навіть питання про те, – говорив доктор Вермаль, – щоб дівчина до шлюбу залишалася невинною. Цього туареги просто не розуміють. Щойно дівчина досягає статевої зрілості, вона йде на ахаль, де відразу ж позбавляється невинності. В очах туарегів цнота не має жодної цінності» [8, с. 55].

Ніхто не в праві засуджувати жінку за чисельні зв'язки, якщо тільки не з нижчим за ієрархією чоловіком, тоді це стає великим соромом для жінки. Іноді стається так, що жінки-аристократки можуть одружуватися з нижчими за рангом. У такому випадку привілеї, які в неї були, зникають і вона падає в ієрархії туарегів. При таких «ліберальних» поглядах позашлюбна вагітність усе ж вважається великим соромом для жінки. Аборти рідко практикувалися, а от вбивство агам (позашлюбних дітей) було розповсюдженим явищем і не вважалося злочином серед туарегів у давні часи [8, с. 57–58].

У сім'ях туарегів перевага надається народженню хлопчика як майбутнього воїна. До народження дівчинки не ставляться з великим ентузіазмом. Зазвичай дівчаткам не приділяють особливої уваги у вихованні. Коли вони досягають п'яти, шести років, то починають допомагати по господарству, прибирати, готувати їжу. Обрізання дівчаток туареги не практикували. Увага приділяється музичному та літературному вихованню дівчат, особливо, якщо вони з імхарів (панівного клану). Вважається, що носіями тифінагу, традиційного письма туарегів, є жінки, адже чоловіки здебільшого володіють арабським письмом. Коли дівчатка досягають статевого дозрівання, влаштовується невелике свято і їй вручають ікерхі (вуаль) та гарні прикраси. Менструації тут сприймають як звичайний природний процес. При менструації жінки не дотримуються гігієни. Коли дівчатам і хлопцям виповнюється шістнадцять років їх допускають до ахалю (зібрання), які носять у собі музично-літературні зібрання. Часто такі зібрання починають носити непристойний характер. На ахаль з'їжджається молодь із багатьох стоянок. Також не тільки молодь бере участь в ахалі, а і всі люди, які не обтяжені шлюбом.

Вільне становище жінок туарегів проявляється у віці входження в шлюб. Зазвичай дівчата виходять заміж не раніше 20 років, але з появою в регіоні радикальних ісламістських організацій з'явилася тенденція, коли дівчаток видають заміж у все більш юному віці. У виборі чоловіка жінка була незалежна для укладення шлюбу, але все ж дозвіл батька був обов'язковим. Батько міг виявити протест у питаннях викупу доньки її майбутнім чоловіком. Коли питання про викуп обговорено з батьком жінки, призначається дата одруження; іноді через кілька днів, а іноді через рік або навіть два, якщо дівчина занадто молода. Далі встановлюється розмір викупу (тагальт), який має заплатити майбутній чоловік. У шлюбі дівчина сама розпоряджається своїм майном, що робить її становище більш незалежним [8, с. 60].

Перший рік подружнього життя можна визначити як випробувальний термін. Якщо чоловік та жінка поладнали, то через рік вони перебираються на стоянку свого чоловіка, де її зустрічають із почестями. У такий спосіб вона входить у сім'ю свого чоловіка. Вийти із цієї сім'ї вона може у випадку смерті чоловіка або при розлученні. Іноді жінки одружуються з арабами, але при цьому висувуються вимоги. Наприклад, у Кель-Ахаггарів майбутній чоловік має дотримуватися моногамії та жити в Ахаггарів. У племенах, що зазнали більшого впливу ісламу, жінка може повністю підпорядковуватись арабським законам [8, с. 61].

Зачіпаючи тему шлюбу, не можна оминати тему розлучень. У туарегів це є доволі поширеним явищем. Ініціативу розлучитися можуть висувати обидва партнери. У їхній культурі в розлученні немає нічого ганебного. Основними причинами розлучення в

туарегів є погане ставлення до жінки, несплата викупу, розпутство чоловіка, хоча така причина для розлучення зі сторони жінки висувається рідко, адже на неї може впасти сором. Найчастіше причинами, які висуває чоловік при розлученні є безпліддя жінки, її розпусна поведінка. У випадку розлучення діти зазвичай залишаються з матерями, проте рішення про опіку над дітьми можуть залежати від конкретних ситуацій. Якщо в шлюбі помирає чоловік, то жінка мусить дотримуватися самотництва протягом чотирьох місяців і десяти днів; вдова не повинна з'являтися на людях. У цей час вона називається «тадхант». У випадку смерті своєї дружини чоловік усамітнюється на три дні [8, с. 63].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Отже, положення жінки в суспільстві туарегів хоча і є найбільш ліберальним серед інших мусульманських народів, але все ж статус жінки є досить неоднозначним. Вплив жінок на суспільне життя туарегів був досить суттєвим. У давні часи керівні посади займали жінки, з плином часу така тенденція зникла, проте залишки минулого залишилися. Рід ведеться за материнською лінією, соціальний статус також залежить від матері. Жінка користується свободою вибору чоловіка та має право в шлюбі розпоряджатися своїм майном. Усі вищезазначені факти дають нам розуміння, що жінка є рівноцінним суб'єктом суспільства, але, усе ж таки, не дивлячись на уявлення багатьох людей про абсолютний матріархат у туарегів, її права не перевищують у жодному разі прав чоловіка. Можна стверджувати, що ставлення до жінки варіюється від її положення в суспільстві.

На відміну від багатьох мусульманських народів навчання дівчат заохочується. Високо цінується в туарегів грамота та музичні вміння, особливо, коли вона належить до панівного клану. Це дає нам розуміння про можливості розвитку жінки.

На жаль, на сьогодні перед туарезькими жінками постали нові виклики. Оскільки в регіоні станом на зараз існують радикально налаштовані ісламістські організації, які все більше впливають на культуру туарегів, зокрема, й на ставлення до жінок.

Список використаних джерел:

1. Amiot-Dumont. La chasse chez les Touareg. Paris, 1951. 245 pp.
2. Асоян Б.Р. Все еще удивительная Африка. Москва: Мысль, 1987. 176 с.
3. Грицак Ю.П. Характеры народов мира: попытка определения национальных психотипов. Харьков: Экограф, 2000. 342 с.
4. In Sahara Desert's Tuareg Tribe, Islamic Women Rule The Roost Published on: 08 Jun 2021. URL: [In Sahara Desert's Tuareg Tribe, Islamic Women Rule The Roost \(homegrown.co.in\)](https://homegrown.co.in/in-sahara-desert-s-tuareg-tribe-islamic-women-rule-the-roost/) (дата звернення 21.10.2024).
5. Early marriage among Tuareg girls URL: <https://www.mediasupport.org/in-depth/navigating-a-changing-world/early-marriage-among-tuareg-girls/> (дата звернення 21.10.2024).
6. Кирей Н.И. Етнография народов Африки. Учебное пособие. Краснодар: изд. Кубан. ун-та, 1983. 110 с.
7. Колин М. Тернбул. Человек в Африке. Москва: Наука, 1976. 252 с.
8. Лот А. Туареги Ахаггара / пер. с франц. В.А. Никитина. Москва: Наука, 1989. 265 с.
9. Марченко О.М. Етнологія народів світу: Навчальний посібник. Кропивницький: ТОВ ПОЛІМЕД-Сервіс, 2019. 382 с.
10. Тиводар М. Етнологія: Навч. посібн. Львів: Світ, 2004. 624 с.

Катерина ШВЕЦЬ
ЯПОНСЬКА ЦЕРЕМОНІЯ ЧАЮ

(студентка II курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права
Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.М. Марченко

Анотація. У статті висвітлено одну із культурних спадщин Японії, описано чайну кімнату та її скромний інтер'єр і приладдя ритуалу, а також сам ритуал.

Ключові слова: чайна церемонія, чайна кімната, Сенно Ріккю, чайні приладдя, тьяван, зелений чай.

Постановка проблеми. Японська чайна церемонія є однією з найдавніших та найвишуканіших культурних традицій Японії, що поєднує в собі філософські, естетичні та соціальні аспекти. Зростаюча популяризація церемонії за межами Японії призводить до певних змін і адаптації до західних стандартів. У сучасному японському суспільстві також можна спостерігати зміни, що значно відрізняються від традиційних уявлень про чайну церемонію, яка сформувалася в науковій літературі чи туристичних центрах.

Аналіз досліджень і публікацій. У XVI ст. була створена класична чайна церемонія ченцем Сено Ріккю, який подорожував країною, збирав інформацію, досліджував властивості чаю і брав участь у створенні спеціального посуду для церемонії. Основною працею, яка заклала фундамент для вивчення чайної церемонії і популяризувала її на Заході стала праця Окакуро Какудзи «Книга про чай» [3]. Вона була написана в 1906 році й розповідає про філософію чаю, пов'язану з традиціями Китаю, про культуру чайної церемонії, що зародилася в Японії, чайних школах та майстрах. Вона дає інформацію про глибинний культурний вплив чаю на філософію та світогляд народів Сходу, про те, як споживання чаю створило азійську культуру, відміну від європейської. У сучасних дослідженнях часто підкреслюються філософські принципи, що є основою цієї традиції, і є частиною робіт ще одного японського дослідника Сен Сошицу, великого магістра однієї з найвідоміших чайних шкіл [5]. Одним із дослідників японської культури є також Камакура Ісао [4], директор музею чаю і музею Міхо в Японії з його працями в дослідженні японської церемонії, харчуванні, мистецтва. Праця Вільяма Фарріса «Чаша для монети» [1] описує та аналізує історію всіх японських чаїв.

Мета статті полягає в інформуванні й дослідженні давньої японської чайної церемонії, як традиції, яка розпочала свою історію в Китаї і поширилася в Азії, Європі та інших континентах і досить широко проводиться в країнах Східної Азії на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Історія чаю в Японії почалася в IX столітті, коли японські аристократи, захоплені китайською чайною культурою династії Тан, імпортували чай і сприяли його вирощуванню. Однак їхній інтерес до Китаю поступово зникав, як і звичай пити чай. І лише наприкінці XII століття ченець Дзен Йосай зміг повернути методи виробництва чаю та його пиття, розроблені при династії Сун. Цей чай має порошкоподібну форму зеленого кольору, який виробляється тільки в Японії, а сам чай проголошували як дієві ліки проти усіх хвороб. У XIII–XIV століттях землі для вирощування чаю збільшувалися, а напій ставав улюбленим серед аристократів і могутніх військових чинів. Зароджувалася нова культура способу життя – Чанойою, що буквально перекладається як «Гаряча вода для чаю» [4].

У період Муроматі приготування чаю – це нове виконавче мистецтво, яке потребувало руки майстра. Тому створювалися власні школи. Їх можна розділити за трьома основними способами приготування: кип'ячений чай, облитий окропом чай і настояний чай. Чай міг полегшувати втому, зігрівати душу, зміцнювати волю та

покращувати зір. Представники релігії даосизм стверджували, що чай є важливим інгредієнтом еліксиру молодості та безсмертя. Буддисти широко використовують його для запобігання сонливості та млявості під час довгих годин медитації [3, с. 34].

Перша чайна кімната була створена Сенно Рікю, найбільшого з усіх майстрів чайної церемонії, який продовжував традиції своїх вчителів. Спочатку чайна кімната мала термін «сукія», що означало «притулок фантазії», який згодом змінили на «житло порожнечі». Рікю удосконалив чайний будиночок, розробив принцип створення саду та стежки біля нього. Серед таких будинків до наших днів зберігся павільйон Тайан у монастирі Мекіан на околицях Кіото. Також він розробив етикет для учасників церемонії, визначив характер розмов для створення настою відчуженості від повсякденності й першим почав використовувати на церемоніях скромний японський інструмент та посуд.

Доріжка, розроблена Сенно, яка вела від входу через сад до чайного будиночка мала свій термін «Родзі», що означає «земля покрита росою». Вона була викладена природним камінням різної форми і виглядала як гірська кам'яниста стежка, наприкінці якої біля самого входу в будинок розміщала кам'яна криниця, звідки гості брали воду для обмивання рук.

Вхід до чайної кімнати досить малий і за традиційними японськими вимірюваннями становить 2 сяку і 3 сун, тобто 69 сантиметрів заввишки і 63 сантиметри в ширину. Назва цього входу має термін «ніджіріґуті», що походить від дієслова нідзіру й означає пересуватися вперед або назад у формальній позі сейдза. Потрібно впасти на коліна на поріг, нахилитися вперед і проповзти всередину, витягнувши руки вперед. У минулому низький вхід давав ще один ефект: самурай не міг увійти до чайного будиночка з довгим мечем і залишав його зовні. Однак те, що сюди потрібно заповзати, висміювалося і навіть критикували в епоху Едо [3, с. 37].

Чайна кімната має низьку стелю, а гості сидять на підлозі в стилі сейдза, усі використанні матеріали повинні бути простими та сільськими. Як правило, вікна невеликі, але цього достатньо для потрапляння природного світла. У холодні місяці використовується вогнище, розташоване поруч від татамі господаря. У ніші підвішений сувій, розчесаний у ручну, сезонні квіти кладуть у горщики типу нагаре, який потрібно розташувати праворуч від сувою.

Кімната є домом миру та умиротворення, тому перед входом до неї потрібно очиститися, прополоскати руки й рот водою з кам'яного таза. При вході гості одягали шкарпетки табі і стежили за тим, щоб не наступити на шовкові бордюри на татамі. Гість виконував поклін і входив у кімнату з низькими дверима, займаючи свої місця, висловивши повагу картинам і квітам у ніші. Господар входив лише після того, як гості сідали й запановував спокій. Їжа подавалася на простих дерев'яних тацях, під час чого потрібно обмінюватися поклонами. Між церемонією була невелика прогулянка по саду і 5-7 ударів гонга свідчили про її продовження. Починалася процедура заварювання чаю [3, с. 46].

Саме приладдя для церемонії має особливе значення і відіграє центральну роль:

1. ЧА-ІРЕ – чайник для густого чаю. Зазвичай довгастий (але форми можуть відрізнятися), традиційно має кришку кольору слонової кістки з листовим золотом під нею. Ча-іре часто керамічні та зберігаються в декоративних мішках. Оскільки чайник займає високу посаду в чайних інструментах, його очищають (ритуально чистять) за допомогою фукуси (шовкової тканини) перед тим, як брати в руки.

2. ЧАВАН (японською ТЯВАН) – чашка-піала, після вживання чаю заведено оглядати чашку, а потім передавати її наступному гостю. Чаван походить із Китаю.

3. ЧАШАКУ – зліплений із цільного шматка бамбука або слонової кістки, є ключовим інструментом для набирання необхідної кількості порошку матча. Чашаку з бамбука зазвичай має вузлик у центрі. Вони використовуються, щоб зачерпнути чай із ча-іре або з нацуме й помістити його в чаван.

4. ЧАКІН – біла прямокутна конопляна або льняна тканина, якою господар урочисто очищає чаван після того, як гість закінчив пити чай і повернув посудину. Під час підготовки чакін очищають, потім обережно розтягують, щоб уникнути заломів, і складають двічі по довжині та на дві й одну третину завширшки.

5. Вирізані із цільного шматка бамбука ЧАСЕН потрібні для приготування порошкоподібного зеленого чаю. Виготовлені зі свіжого, сушеного або копченого бамбука, їх голови тонкі, середні або грубі. Вид часен залежить від сорту чаю, який подають, а також від чайної школи.

6. ХІШАКУ – подовжений бамбуковий черпак із вузликом посередині ручки, використовується для переливання гарячої води із чайника в тьяван під час приготування чаю. У певних церемоніях він також використовується для переливання води з мізусасі (контейнера з прісною водою) у тьяван. Застосовуються різні розміри хішаку залежно від церемоній і сезонів. Більший ківш використовується для ритуального очищення перед входом у чайні, храми та святині.

Давній домашній етикет Японії не доручав слугі готувати чай для гостя, це робив сам господар дому. Ймовірно, цей звичай виник із вродженої ввічливості людей, які вірять, що почесний відвідувач мав право на найкращі розваги, які йому могли дати [2].

Міцний зелений чай готується з молодого листа чайних кущів, які ростуть 20-70 років. Нормою для заварювання вважається одна чайна ложка порошку на склянку води, вода повинна мати температуру 70-90 градусів, а час заварювання становить не більше п'яти хвилин. Для подачі чай кладуть у миску, розміром набагато більше звичайної чашки й заливають гарячою водою. Суміш збивається за допомогою бамбукового віночка, що нагадує щіточку для гоління [5].

Після заварювання чаю господар подає чаван головному гостю. Той кланяється, ставить чашу на долоню лівої руки, підтримуючи правою, і повільно підносить чашку до рота, оцінюючи смак чаю. Коли гість робить ще два ковтки, то витирає місце папером каїсі й передає піалу сусідньому гостю. Саме так, пройшовши колом, чаван повертається господареві й ця процедура займає понад 10 хвилин.

Закінчення ритуалу виглядає в такий спосіб: гості випивають весь чай і тоді господар споліскує чашу-піалу й тьясен, протирає чашу і виливає ківш холодної води в котел з окропом. Церемонія закінчена й гості можуть прийняти вільну позу; їм подають солодощі – сухі цукрові цукерки (хігасі), після чого відбувається нова церемонія, під час якої заварюють рідкий чай, який уже не такий міцний і набагато приємніший на смак.

За каноном гостей має бути четверо, але якщо їх багато, то господар заварює чай лише першим двом гостям, у той час, як іншим заварюють напій на кухні. Гості дякують господарю і розходяться, за чим спостерігає сам господар через відчинені двері кімнати [3, с. 50].

Існує кілька різновидів чайної церемонії, з яких виділяються шість традиційних: нічний, на сході сонця, ранковий, пообідній, вечірній та спеціальний.

Так, нічна церемонія зазвичай проводиться за місяця. Збір гостей відбувається незадовго до півночі, завершується церемонія не пізніше, ніж за чотири години ранку. Особливістю нічної церемонії є те, що порошок чай готують безпосередньо під час церемонії, перетираючи в ступці чайне листя, і заварюють дуже міцно. На сході сонця церемонія починається о 3-4 годині ранку і триває до 6 години ранку. Вранішня церемонія проводиться в спекотні дні, коли ранок ще прохолодний, зазвичай о 6 годині ранку. Пообідня церемонія починається приблизно о 13:00. Вечірня церемонія починається біля 18:00. Спеціальна церемонія проводиться з особливих випадків (свято, зустріч друзів).

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Японська чайна церемонія є культурною спадщиною Японії, що відображає естетичні й духовні цінності. Збереження та популяризація цієї традиції залежить від здатності передати майбутнім поколінням не лише техніку, а і глибоку філософію, щоб традиція продовжувала жити й надалі.

Список використаних джерел:

1. Ferris, Wayne. A Bowl for a Coin: A Commodity History of Japanese Tea. Honolulu: University of Hawai'i Press, 2021. Japanese Tea Culture: The Heart and Form of Chanoyu. URL: <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/45612> (дата звернення 26.08.2024).
2. Gray Arthur the little tea book, copyright, 1903, by the baker & taylor company URL: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/19392/pg19392-images.html> (дата звернення 16.08.2024).
3. Какудзо Окакура. Книга про чай. Київ, 2023. 288 с.
4. Kumakura Isao Japanese Tea Culture The Heart and Form of Chanoyu Translated by Martha J. McClintock URL: https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/76335/external_content.pdf (дата звернення 15.08.2024).
5. Tea cult of Japan an aesthetic pastime by Yasunosuke Fukukita URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.242660/page/n39/mode/2up?view=theater> (дата звернення 15.08.2024).

УДК 394(=521)(045)

Вікторія ТКАЧОВА

«ХОННЕ» І «ТАТЕМАЕ» У ЯПОНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

(студентка ІІ курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Марченко О.М.

Анотація. У статті обґрунтовано поняття «хонне» й «татемае», як компоненти традиційної японської культури. На основі різноманітних прикладів та даних з історії Японії надано ключові відомості про зміст, історичні та соціокультурні причини виникнення цих явищ. Зроблено аналіз проєкції на різні сфери життя, розглянуто психологічні аспекти впливу на особистість японців.

Ключові слова: почуття, переконання, поведінковий код, соціальні вимоги, колективізм, менталітет, конфуціанство, буддизм, філософські системи, соціальні групи, ієрархія.

Постановка проблеми. Феномен «хонне» й «татемае» є центральним аспектом японської культури, що формує суспільну свідомість і повсякденну поведінку японців. Ці поняття відображають подвійну природу людської взаємодії в суспільстві: «хонне» (本音) – це справжні думки й почуття людини, тоді як «татемае» (建前) – це те, що вона демонструє назовні, відповідно до соціальних норм.

У сучасному глобалізованому світі, де міжнародна співпраця та міжкультурна комунікація стають дедалі важливішими, розуміння особливостей соціальних норм і поведінкових моделей різних народів стає центральним фактором успішної взаємодії. Японія, як країна з провідною економікою, є важливим учасником міжнародних відносин, має унікальну соціокультурну структуру, і поняття «хонне» та «татемае» лежать у фундаменті японської комунікації.

Вивчення концептів цих явищ відкриє шлях до розуміння формування суспільних та міжособистісних стосунків. Дослідження етимології та змісту цих понять допоможе пролити світло на глибоке розуміння історичних та соціокультурних причин виникнення цих явищ у японському суспільстві. Аналіз цих феноменів є важливим для покращення міжкультурної взаємодії та підвищення рівня порозуміння між представниками різних культур.

Аналіз досліджень і публікацій. При підготовці статті ми використали дослідження відомих науковців, які торкалися питань японської культури, ментальності, їхніх звичаїв та обрядів. Наприклад, у праці ірландсько-американського сходознавця, фахівця з японської літератури Лафкадіо Герна «Крупиці в полях Будди» подані роздуми автора про Японію, буддизм, японський фольклор [2]. ГERN одним із перших звернув увагу на подвійність японського менталітету, коли справжні почуття часто приховані за ввічливою поведінкою. Американський антрополог Рут Бенедикт проводила аналіз японської культури, результатом якої стала поява праці «Хризантема й меч», видана в 1946 році. У книзі автор досліджувала системоутворюючі для японського суспільства поняття як: честь, ієрархія, сором, щирість, почуття власної гідності тощо [1]. У праці російського знавця східноазійської культури Ольги Зав'ялової «Токіо та токійці: будні, вихідні, свята» [3] представлено повсякденне життя японців, у якому змішалися елементи сучасності та старовини, показаний вплив естетичних уявлень Заходу та елементів китайської традиційної культури в японському побуті. Радянський журналіст і письменник Всеволод Овчинніков, який багато років працював у Японії, створив психологічний портрет японського суспільства в документальному нарисі «Гілка сакури: Розповідь про те, що за люди японці» [5], яка не втратила свіжості, новизни сприйняття та актуальності до сьогодення.

Серед українських авторів нами розглянуті доробки Миколи Махнія, у праці якого на основі етнологічного, соціологічного, психологічного матеріалів показані приклади культури та способів життя різних народів світу і, зокрема, японців [4]. У колективній роботі В.А. Сухарева та М.В. Сухарева «Психологія народів і націй» [6] показаний розгорнутий психологічний портрет різних народів світу і, зокрема, японців, з'ясовано їхню психофізіологічну природу. Загалом автори у своїх доробках підкреслювали значення колективізму в японській культурі та важливість збереження «ва» – гармонії.

Метою даного дослідження є аналіз ролі «хонне» й «татемае» у формуванні соціальної динаміки та міжособистісних відносин у японському суспільстві. Крім того, у статті будуть розглянуті історичні та культурні передумови виникнення цих феноменів, а також їхній вплив на різні аспекти суспільного та приватного життя японців.

Виклад основного матеріалу (результатів) дослідження. Для розуміння глибини концептів «хонне» і «татемае», необхідно звернутися до історичних та культурних витоків японського суспільства. Ідеї щодо внутрішніх почуттів і зовнішніх обов'язків зародилися ще в ранній період розвитку Японії під впливом конфуціанства та буддизму. Ці філософські системи вплинули на соціальну поведінку, політичну ієрархію та міжособистісні відносини, що заклали основу для появи цього розподілу між приватним та публічним життям.

Виникнення ідеї про важливість соціальної гармонії та ієрархічного порядку можна простежити вже в період Ямато (250–710 pp.), коли на території Японії почали формуватися перші державні утворення. Під впливом китайської цивілізації в Японію проникли елементи конфуціанства, що наголошувало на важливості підтримання гармонійних відносин між підлеглими й керівниками, а також на шанобливому та старанному виконанні соціальних ролей. У конфуціанській системі важливою є підпорядкування особистих інтересів загальному благу, певна система суспільної гармонії. Це впливало на свідомість, перетворюючись на важливий аспект у формуванні японської ментальності, що пізніше трансформувалося в підґрунтя для розвитку «татемае».

У періоди Нара (710–794 pp.) та Хейан (794–1185 pp.) японська культура продовжувала вдосконалювати свою ієрархічну соціальну структуру водночас інтегруючи в неї буддистські ідеї, які вплинули на трансформацію світогляду й розуміння людської природи. Буддизм, особливо його дзен-буддистська гілка, закликав до самоусвідомлення та внутрішньої гармонії, що могло суперечити зовнішнім обставинам та суспільним ролям. Це сприяло розвитку подвійної системи цінностей: внутрішніх переконань (хонне) та

зовнішньої поведінки (татемае), яка відповідала вимогам суспільства. У цей період розвивалася культура формального етикету, придворної церемонії та ритуалів, що підсилювало зовнішню соціальну поведінку й формування «татемае».

Феномени «хонне» й «татемае» набули свого подальшого розвитку в період Камакура (1185–1333 pp.) і подальші етапи середньовічної історії Японії. Самурайський стан, який формувався в цей час, дотримувався суворого кодексу честі – бусідо (武士道), де на перший план виходили лояльність, дисципліна та вірність пану. Кодекс бусідо вимагав чіткої дотриманості зовнішніх правил і стандартів поведінки (татемае), навіть якщо вони суперечили особистим інтересам чи переконанням (хонне). Самураї були зобов'язані демонструвати свою відданість, попри особисті почуття, підсилюючи традицію формальної поведінки, яка в майбутньому стала базисом для «татемае».

Однак, незважаючи на сувору систему, «хонне» теж залишалося важливим: воно існувало в неформальному середовищі, у спілкуванні з рідними та близькими, або в мистецтві, такому як поезія танка, яка дозволяла виражати щирі та глибокі, часто приховані почуття. Це ілюструє двоїстість поведінки самураїв і всього суспільства того часу, де зовнішнє «татемае» могло значно відрізнятися від внутрішнього «хонне».

У період Едо (1603–1868 pp.) суспільство зазнало значного внутрішнього розвитку під владою сьогунату Токугава. Це був час відносної стабільності, ізоляції від зовнішнього світу (політика «сакоку») і розквіту культури. Під час правління сьогунату великого значення надавалося суворому соціальному контролю та дотриманню правил поведінки в різних соціальних групах.

Відданість «татемае» стала невіддільною частиною щоденного життя, оскільки суспільство було чітко розділене на соціальні страти, і кожна мала відповідати своїй ролі. У цьому контексті «хонне» все більше віддалялося від публічного життя і залишалося глибоко особистим. Театри кабукі та література того періоду часто відображали цей внутрішній конфлікт між приватним і публічним. Власне кажучи, ці два поняття визначали поведінковий код японця.

Після реставрації Мейдзі (1868–1912 pp.) Японія пережила значні зміни, зокрема швидко модернізацію та інтеграцію у світову спільноту. Варто зазначити, що в цей період інтенсивного контакту із Заходом японці почали вперше усвідомлювати відмінність своїх культурних норм від західних стандартів. Феномени «хонне» й «татемае» стали не лише способом соціальної взаємодії всередині країни, але й важливим інструментом у міжнародних відносинах. У цей період японці навчалися балансувати між своїми традиційними цінностями й новими західними ідеями, часто користуючись «татемае» для підтримки зовнішньої гармонії у відносинах з іншими державами.

Після Другої світової війни й капітуляції Японії, країна зазнала радикальних змін в економічній і політичній системах, що також вплинуло на соціальну структуру. У суспільстві почала зростати напруга між потребою адаптації до західних моделей поведінки, де цінується відкритість і прямотинність, і традиційними японськими цінностями, де соціальна гармонія і зовнішня згода мають вирішальне значення.

Хоча модернізація призвела до певної лібералізації особистих свобод, у бізнесі та політичній сфері «татемае» продовжує домінувати. У корпоративному світі післявоєнної Японії «татемае» слугувало інструментом збереження корпоративної ієрархії та соціальної стабільності. «Хонне» ж залишилося у сфері приватного життя, де люди могли висловлювати справжні почуття лише в безпечному оточенні.

Крім «хонне» й «татемае», у японській культурі існують інші пов'язані концепти, такі як «немавасі» (根回し), що означає процес досягнення згоди до офіційного оголошення рішення, або «саторі» (悟り), що позначає момент просвітлення [1, с. 154]. Ці поняття додатково привертають увагу на ментальність японців, які надають важливості не лише формальній поведінці, але і вказують на внутрішню роботу, яка проводиться для збереження гармонії та згоди в колективі.

Загалом, колективізм є ключовим елементом японської ментальності. Соціум очікує від кожного індивіда дотримання соціальних норм і правил, які сприяють підтриманню гармонії. Уникаючи конфронтації і приховуючи свої істинні почуття за допомогою «татемае», японці створюють атмосферу згоди та взаєморозуміння [6, с. 249].

Поняття «хай» (恥) – сорому – є важливою частиною японської соціальної поведінки. Страх сорому або втрати обличчя змушує японців дотримуватися «татемае», навіть якщо їх «хонне» суперечить ситуації. Втрата обличчя, або ганебна поведінка, може мати серйозні наслідки як у соціальних, так і в професійних відносинах.

Однією з головних функцій «татемае» є забезпечення стабільності в суспільстві, де конфронтації є неприпустимими. Через це японці уникають відвертих конфліктів, що сприяє збереженню соціальної гармонії. Водночас «хонне» дає змогу людям залишатися вірними своїм почуттям у приватних стосунках [6, с. 250].

У бізнесі та дипломатії «татемае» відіграє не останню роль у підтримці формальної ввічливості, незалежно від реальних почуттів чи намірів. Наприклад, під час ділових зустрічей японські бізнесмени можуть не висловлювати незгоду прямо, щоб зберегти обличчя обох сторін і уникнути конфлікту [6, с. 237]. У політиці цей феномен часто використовується для створення зовнішнього образу злагоди, навіть якщо справжні інтереси країни або політиків можуть бути приховані. Це допомагає Японії зберігати свою міжнародну репутацію як стабільного та надійного партнера.

Японці, які працюють або живуть за кордоном, можуть натрапляти на труднощі через нерозуміння з боку іноземців. У культурах, де прямота і відвертість є нормою, японська практика приховування справжніх почуттів може бути неправильно інтерпретована як нещирість або лицемірство.

Додатковою проблемою, що виникає у зв'язку з постійною необхідністю дотримання цих моральних норм, полягає в ймовірному конфлікті між справжніми почуттями людини і вимогами соціуму. Це призводить до появи емоційної напруги та спричиняє внутрішній дискомфорт. Стрес, викликаний необхідністю приховувати свої справжні думки, може призвести до психоемоційного виснаження і навіть до депресії [6, с. 257].

У «сусідній» китайській культурі існує подібне явище – концепт «ліцзі», що також підкреслює важливість збереження гармонії та уникнення конфліктів через приховування справжніх почуттів [2]. Водночас у західних культурах акцент робиться на індивідуалізмі та відвертості, що робить «татемае» складним для розуміння і прийняття іноземцями.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Отже, поняття «хонне» й «татемае» сформувалися ще в період Ямато, коли люди були змушені приховувати свої справжні почуття через жорстку соціальну ієрархію. З часом ці поняття еволюціонували, залишаючись невіддільною частиною японської культури, де важливий баланс між особистими думками та суспільними нормами. Сьогодні вони особливо проявляються в професійному та соціальному житті, де від людей очікують стриманості та відповідності колективним стандартам.

У подальших дослідженнях ми можемо докладніше вивчати психологічні аспекти впливу «татемае» на емоційний стан особистості, а також аналізувати, як глобалізація та вплив західних цінностей можуть змінювати ці традиційні японські поняття.

Список використаних джерел:

1. Бенедикт Р. Хризантема и меч. Модели японской культуры. / пер. с англ. Н.М. Селиверстова под ред. А.В. Говорунова. СПб.: Наука, 2004. 359 с.
2. Hearn L. Gleanings in Buddha-Fields. London, 1897. URL: <https://sacred-texts.com/bud/gbf/index.htm> (дата звернення 10.10. 2024 р.)
3. Завьялова О.И. Токио и токийцы: будни, выходные, праздники. Москва: Наука, 1990. 152 с.

4. Махній М.М. Homo ethnikos: психологія і культура. Чернівці: Видавець Лозовий В.М., 2012. 400 с.
5. Овчинников В. Ветка сакури: Рассказ о том, что за люди японцы. Москва: Молодая гвардия, 1988. 222 с.
6. Сухарев В.А., Сухарев М.В. Психология народов и наций. Донецк: Сталкер, 1997. 400 с.

УДК 395(=1/8)(045)

Марія ПОЛУХІНА

ЕТИКЕТНА ПОВЕДІНКА НАРОДІВ СВІТУ

*(студентка II курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права*

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.М. Марченко

Анотація. У статті розглядаються культурні особливості етикету та поведінки в різних країнах світу. На прикладі Європи, Азії, Африки, Америки та Близького Сходу описуються конкретні правила привітання, поведінки за столом, поваги до особистого простору та взаємодії в соціальних і ділових ситуаціях. Стаття підкреслює важливість знання та дотримання культурних норм для уникнення непорозумінь і побудови гармонійних міжнародних відносин, що ґрунтуються на повазі та взаєморозумінні.

Ключові слова: етикет, кінесика, проксеміка, окулесика, такесика, ольфакція, гуманізм, міміка, жести.

Постановка проблеми. Етикет є частиною культурної спадщини кожного народу, допомагає зберігати й передавати з покоління в покоління важливі соціальні норми й цінності. Знання етикету допомагає уникати непорозумінь та конфліктів, особливо в ситуаціях міжкультурного спілкування. Він задає чіткі рамки поведінки, завдяки чому комунікація стає більш передбачуваною та зрозумілою. Загалом, етикет створює умови для комфортної та ефективної взаємодії між людьми, сприяє побудові міцних соціальних та професійних зв'язків.

Аналіз досліджень і публікацій. Уперше термін «етикет» з'явився в XVII столітті у Франції, проте етикетні норми вивчалися ще задовго до появи термінології. Важливим внеском у дослідженнях цієї теми є праця П. Альфонсо «Disciplina Clericalis» (Клерикальна дисципліна) [1]. Цей збірник притч і мудростей, у якому автор представляє різноманітні моральні настанови через короткі розповіді та діалоги, мав велике значення для середньовічного суспільства. Також для розуміння моральних норм Руської держави можна назвати трактат «Повчання Володимира Мономаха» [7]. У ньому В. Мономах дає поради щодо моральної поведінки, управління державою, шанобливого ставлення до людей та обов'язків правителя. Він підкреслює важливість чесності, працьовитості, справедливості та турботи про ближніх. Обидва твори відображають моральні та етичні цінності свого часу, зосереджуючись на вихованні та передачі знань, важливих для суспільного життя та управління. М. Махній у своїй книзі «Homo ethnikos: психологія і культура» [5] показує етикетну поведінку народів світу з погляду психології, тобто етикет у різних культурах це не просто загальноприйняті норми, а дещо вище – на психологічному рівні. Важливим для розуміння етикету є посібник І. Ковалинської «Невербальна комунікація» [2], де вона описала етикетну поведінку з наукової думки. Дослідження історії етикету в різних культурах дають змогу зрозуміти його еволюцію та вплив на суспільні відносини. Праця німецького науковця Е. Норберта «Процес цивілізації» [6] розкриває еволюцію етикетної поведінки людства, з'ясовується як вона формувалася протягом століть у Європі під впливом змін у соціальній ієрархії та політиці.

Важливим джерелом історії розвитку соціальних етичних норм у різних культурах є праця Конфуція «Судження і бесіди» [3].

Мета статті полягає в аналізі основних аспектів етикетної поведінки різних народів світу, дослідженні впливу культурних норм на спілкування між людьми різних країн, простеженні розвитку етикетної поведінки, а також розгляд етикетних норм із погляду інших наук: історії, психології, соціології, біології, етики тощо.

Виклад основного матеріалу. Етикет виник як набір правил поведінки, що розвивався протягом століть на основі традицій та соціальних норм різних народів. Спочатку він формувався через релігійні тексти, наприкладі Біблії, та через народну мудрість. Термін «етикет» з'явився в XVII столітті при дворі французького короля Людовіка XIV, коли гостям роздали картки з правилами поведінки. Проте ще раніше греки започаткували дипломатичний етикет, а в Середньовіччі правила хорошого тону поширилися серед різних верств населення, особливо при королівських дворах. На основі дипломатичного етикету з'явився цивільний етикет, який описували в літературі, зокрема в книгах Педро Альфонсо [1] та Володимира Мономаха [7]. Етикет у США розвивався на основі традицій різних країн. Кожна нація додавала свою специфіку, але справжня ввічливість однакова всюди.

Етикет є ситуативним, тобто важливо вміти вибрати правильні слова та жести залежно від обставин. Етикет як система поділяється на чотири основні підсистеми: мовленнєвий етикет, міміка та жести (кінесика), організація простору (проксемика) й атрибутика (одяг, подарунки тощо).

Для того, щоб навчитись етикету, недостатньо оволодіти сукупністю правил поведінки. Необхідно також мати уявлення про історію етикету, про специфічні норми поведінки різних народів світу.

Суспільство, орієнтоване на традиційні цінності більше уваги звертає на соціальні атрибути людини. Саме соціально-суспільні та сімейно-родові характеристики визначають насамперед етикетну поведінку. Тому порушення правил різко засуджується.

У сучасній культурі західного типу є можливість вільного вибору. Тому більше цінується не буквальне дотримання правил, а вміння застосувати їх до ситуації, за необхідності навіть порушити деякі норми етикету. У більшості випадків етикетною може бути визнана поведінка, що передбачає можливість вибору.

Сучасному етикету притаманні чотири основні принципи:

1. Принцип гуманізму й людяності, який вимагає бути ввічливим, тактовним, гречним, скромним.
2. Принцип доцільності дій, який дає змогу людині поводитися розумно, просто, зручно для себе й оточуючих.
3. Принцип краси поведінки, шляхетності.
4. Принцип дотримання звичаїв і традицій тієї країни, у якій перебуває людина.

Отже, на нашу думку, «етикетна» людина та, яка поважає себе та інших, їх особисті кордони та правила, традиції країни, у якій вона гість.

У спілкуванні з людиною велику роль відіграє її тіло, тобто положення рук, ніг, погляд очей тощо. Цією сферою займається кінесика – рухи рук, ніг, голови, тулуба; напрям погляду і візуальний контакт; вираз очей; вираз обличчя; пози, зокрема, локалізація, зміни поз щодо словесного тексту; шкірні реакції (почервоніння, поява поту) [2, с. 68].

Усі кінетичні форми можна поділити на дві категорії: вільні та зв'язані форми руху. Вільні форми руху – це рухи та пози, що виконуються однією або кількома частинами людського тіла як інтерактивний акт, без втручання будь-якого об'єкта, наприклад, іншої людини або предмета. Зв'язані форми руху – це рухи або пози, що виконуються за допомогою якогось об'єкта або тіла. Частота зв'язаних форм у спілкуванні дуже висока й набагато вища, ніж вільних форм. Кінетичні аспекти поведінки людей, такі як жести й жестикуляція, те, як вони стоять, сидять і розташовуються по відношенню один до одного,

зміни пози під час розмови, нарешті, те, як вони дивляться один на одного, відіграють важливу роль у комунікативній взаємодії.

Комунікативні жести мають суворо закріплені за ними умови нормального, або стандартного вживання, які цілком допускають словниковий опис. Окремий підклас складають етикетні жести – це невербальні знакові одиниці комунікативної поведінки людей, що говорять про її відповідність нормам суспільної поведінки в даній ситуації і підкреслюють ритуальні особливості цієї ситуації.

Особливим у кожній культурі є жести привітання або прощання. І вони в різних культурах сприймаються по-різному, також вони можуть обов'язковими або ні. Наприклад, у багатьох країнах, зокрема в Китаї та Японії, формальний уклін є необхідним ритуалом. А ось у Лапландії люди труться носами, коли вітаються один з одним. Проте варто пам'ятати, якщо ви турист, то не варто так близько вітатися з місцевими.

Коли європейці прощаються, вони махають долонями, піднімаючи їх вгору й рухають пальцями. Проте американці сприймають цей жест як заклик підійти. Прощаючись, американці тримають долоні горизонтально й лише злегка підіймають їх. Жителі Андаманських островів на прощання підносять долоню знайомого до губ і ніжно дмухають на неї. Маорі з Нової Зеландії зустрічають і проводжають людей, обіймаючи їх за шию і плачучи. У басейні річки Конго існує звичай подавати один одному обидві руки і, схилившись, дути на них. У племенах, що мешкають біля озера Танганьїку, привітання починається з того, що при зустрічі плескають один одного по животу, потім вдаряють у долоні й обмінюються рукоштовпаннями. Деякі жести є дуже екстравагантними для нас. Наприклад, тибетці в знак спокою покажуть вам язик. Або масаї в Африці, вітаючись, можуть плюнути собі на долоню та провести обряд рукоштовпання. Кенійці на знак вітання плюють одне в одного. Європейці більш близькі у своїх діях. У Франції навіть малознайомі люди при зустрічі і прощанні цілуються, по черзі торкаючись один одного щоками й посилаючи в повітря від одного до п'яти поцілунків [4, с. 269–270].

Як бачимо, вітання найрізноманітніші: від поклону до слини іншої людини.

Також поклони є традиційним жестом у деяких культурах. Хоча ми вважаємо, що уклін є знак уваги в будь-якій країні. Наприклад, у японців побутує декілька видів поклонів: глибокий, середній (з кутом 30 градусів) і легкий (з кутом 15 градусів). [4, с. 269]. Глибокий уклін у його повному варіанті японці здійснюють перед національним прапором, перед вівтарем у буддистському монастирі, він виконується в процесі традиційних для Японії чайних церемоній, прогулянок по саду під час цвітіння сакури тощо.

Якщо на Сході уклін був побутовим жестом, то в Європі в середні століття уклін був жестом ритуальним, і сфера його вживання була обмежена. Особливо часто поклони виконувалися під час урочистих церемоній і судових процесів. Наприклад, у середньовічних Англії, Франції та Іспанії вклонятися два-три рази при підході до короля або до іншої знатної особи було справою цілком звичайною. Перший уклін робився при вході в залу, де король приймав гостей, другий – приблизно посередині шляху до короля, а третій – безпосередньо перед королем, ті ж дії у зворотному порядку виконувалися і при розставанні, при цьому не поверталися щоразу спиною до короля, а задкували назад і зупинялися лише для поклонів. У Франції вклонялися також у суді й на балах, де чоловіки вклонялися жінкам, а в Німеччині було прийнято навіть спеціальне навчання улесливого поклону, який слід було виконувати, наприклад, під час танців.

Кожен наш рух несе в собі безліч інформації та дає сигнали оточуючим. Проте вловити один жест недостатньо. Для повного розуміння ситуації нам потрібен так званий контекст. Як і будь-яка мова, мова тіла складається зі слів, речень і знаків пунктуації. Кожен жест подібний до одного слова, а слово може мати кілька різних значень. Тобто цілком зрозуміти значення цього слова ви можете тільки тоді, коли використаєте це слово в реченні поряд з іншими словами. Жести надходять у формі «речень» і точно говорять про дійсний стан, настрій і ставлення людини.

Особлива роль у передачі інформації відводиться міміці. Її заслужено вважають дзеркалом душі. Дивлячись на обличчя людини, ми можемо за її виразом очей, положення губ тощо, дізнатися чи сподобалася співрозмовнику дана ситуація. Сучасною мовою міміку можна назвати субтитрами (сленг – обличчя із субтитрами).

Найбільш поширеним жестом у міміці є усмішка. Ми можемо зустрічати щиру або формальну усмішку. У більшості країн світу вона вважається ознакою доброзичливості. Проте, наприклад, у США усмішка є жестом ввічливості й далеко не завжди висловлює щиру радість. Українці частіше за все посміхаються, коли все добре, а ось у японців усмішка може означати перемогу над труднощами й міцність духу. Вони, наприклад, можуть посміхатися навіть на похоронах. Тим самим людина підкреслить, що вона з мужністю переносить втрату. Проте країною усмішок називають Таїланд, бо тайці посміхаються весь час. Це частина їхньої культури. Усміхливі тайці не люблять сердитися, гніватися, підвищувати голос, а тим паче кричати.

Існує низка правил етикету, пов'язаних із поглядом співрозмовника. Цим питанням займається окулесика – наука про мову очей в інтерактивній очній, або візуальній поведінці людей у процесі комунікації.

Кожна культура розробляє власні правила регулювання зорового контакту та, забезпечуючи прив'язаність членів групи один до одного і водночас перешкоджаючи агресивним тенденціям, які іноді виникають.

Побутує низка правил етикету щодо зорового контакту. Наприклад, у європейських культурах заведено дивитися прямо в очі співрозмовнику, коли слухаєш його. Якщо сказане зрозуміле, слухач зазвичай киває головою. Якщо він обурений, він трохи підіймає обличчя, а його очі розширюються більше, ніж зазвичай тощо.

У низці культур, особливо там, де люди уникають вербальних висловлювань про себе, наприклад, про те, як вони почуваються або що переживають, очі і їх вираз, а також погляди належать до найважливіших комунікативних засобів. До таких можна віднести, зокрема, азійські, наприклад, японська, малайська або філіппінська культури, у яких важливу роль відіграє тямущий погляд.

Отже, деякі культури сприймають багато поглядів, а інші вважають це неповагою чи навіть погрозою. У Латинській Америці дітей спеціально вчать дивитися вниз, коли вони розмовляють зі старшими. Африканці, азійці та індійці вважають велику кількість поглядів, спрямованих в обличчя або очі, знаком переваги й неповаги. Араби та південноамериканці вважають, що невелика кількість зорового контакту є ознакою неуваги та неповаги. А ось індіанців навахо вчать ніколи не дивитися в очі і вчать не дивитися один на одного.

Також у табу на погляди може бути гендерний аспект. У деяких культурах (араби, турки, грузини, вірмени) чоловіки можуть прямо дивитися в бік як чоловіків, так і жінок, а прямий погляд жінки в напрямку до чоловіка вважається абсолютно неприпустимим. В арабів, турків, багатьох кавказьких народів така поведінка тлумачиться як провокаційний сигнал. При спілкуванні із чоловіками жінкам пропонується опускати очі або дивитися на співрозмовника ковзаючим поглядом, не затримуючись довго на його обличчі. Від азійських жінок не чекають, що вони будуть дивитися прямо в очі чоловікам, а від чоловіків, що вони будуть дивитися в очі жінкам [5, с. 247]. Проте, окрім поглядів, для деяких народів є важливим тілесний контакт. Такесика займається проблематикою дотиків та їх значення в різних культурах. Сюди належать рукостискання, обійми, поцілунки. Є тактильні (італійська, арабська, турецька й різні латиноамериканські) та нетактильні (німці, англійці та інші англосаксонські) народи [5, с. 266].

Неодмінним атрибутом будь-якої зустрічі і спілкування є рукостискання. Якщо в нас рукостискання – це привітання і прояв поваги, то для інших культур це може вважатися вторгненням у простір людини. Також важливо мати розуміння, який вид рукостискань (довгий чи короткий) вам варто застосувати. Наприклад, в Азії не слід довго

та міцно стискати руку співрозмовника, а ось американці чи європейці навпаки, вважають коротке рукостискання це прояв байдужості та неповаги.

Історично склалися кілька видів рукостикань, кожне з яких має своє символічне значення. Розглянемо їх:

1) Долоня, повернена вгору під долонею партнера, означає готовність підкоритися, несвідомий сигнал тому, чиє домінування визнається.

2) Долоня, повернута вниз до долоні партнера, висловлює прагнення до домінування, спробу взяти ситуацію під свій контроль.

3) Долоня ребром вниз (вертикальне положення) фіксує положення рівності співрозмовників.

4) Рукостискання «рукавичка» (дві долоні охоплюють одну долоню співрозмовника) підкреслює прагнення до щирості, прихильності, довірливості [4, с. 271].

У деяких країнах Східної та Південної Азії існує заборона на дотики партнерів один до одного. Наприклад, японці вважають, що торкатися співрозмовника людина може лише у випадку повної втрати самоконтролю, або для демонстрації своєї ворожості й агресивних намірів. Проте, якби добре ти не знав традиції чи правила етикету, важливу роль відіграє зовнішність (охайність, чистий та свіжий одяг, зачіска тощо) та найбільш складає враження запах людини. Ольфакція – наука про мову запахів та роль запаху в комунікації [5, с. 241].

У романі Патріка Зюскінда «Парфумер» зазначається, що той, хто контролює запахи, може заволодіти серцями людей. Це твердження має підґрунтя в реальності, адже нюх є найінтимнішим із людських почуттів. Запахи здатні зберігати спогади краще, ніж зір чи слух. Насправді запахи є важливіше, ніж ми думаємо. У Філадельфії навіть створено центр вивчення запахів, оскільки ця сфера надзвичайно важлива для людини. За багато століть люди виділили шість основних запахів: квітковий, фруктовий, смердючий, пряний, смолистий (як запах скипидару) і запах гару. Проте найприємніший запах людини – запах чистого тіла, скільки б парфумів не було нанесено, якщо в нас присутній, до прикладу, запах поту, то нічого тебе не врятує.

В історії людства є багато легенд, пов'язаних із запахом. Сагайдак індуїстського бога любові Ками був наповнений квітами замість стріл. Афродіта змушувала людей закохуватися одне в одного за допомогою прямих ароматів. У стародавньому Єрусалимі дівчина клала собі в черевики трохи мірри, і, якщо їй подобався молодий чоловік, вона намагалася непомітно доторкнутися до нього кінчиком туфлі. Вважалося, що так можна викликати пристрасть. [2, с. 123].

У кожного народу виникає своя асоціація з приємним запахом. Наприклад, французи люблять різкий запах сиру з пліснявою, а німці – запах трав. А комусь навпаки подобаються запахи, які традиційно вважаються неприємними – запахи калу, сечі, гниючих продуктів. У ряді випадків це може розцінюватися цілком позитивно: бедуїни змочують тіло сечею верблюда, ескімоси їдять витримане м'ясо тощо. Відомо, що мешканці Азії намагаються приховати пахвовий запах. Проте в деяких арабських країнах тілесний запах має в спілкуванні провідне значення. Араби толерантно ставляться до запахів не важливо, приємні вони чи ні. В арабів існує твердження про те, що запах та характер пов'язані, тому свати перед весіллям можуть нюхати наречену [5, с. 242]. Якщо в арабських країнах до запаху тіла ставляться нормально, то японці не переносять запах поту взагалі. Він настільки нестерпний їм, що це може стати причиною звільнення від військової служби [5, с. 243].

Висновок та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Етикет є важливою частиною кожного суспільства. Це допомагає зберігати культурну спадщину та передавати її наступним поколінням. Також допомагає людям почуватися зручно та впевнено. Аналіз досліджень показує, що етикет – це не просто набір правил, а культурний код, який відображає цінності та традиції суспільства. Отже, подорожуючи в

різні куточки планету, варто прочитати короткий етнографічний посібник. Кожна культура та народність має свої традиції та суспільні норми і до цього треба бути готовим.

Список використаних джерел:

1. Alfonso P. *Disciplina clericalis*. University of California Press, 1977. 203 с.
2. Ковалинська І.В. *Невербальна комунікація*. Київ: Вид-во «Освіта України», 2014. 289 с.
3. Конфуций: «Лунь юй». Исслед., пер. с кит., коммент. Л.С. Переломова. Факсимильный текст «Лунь юя» с коммент. Чжу Си. Москва: Восточная литература РАН, 1998. 588 с.
4. Марченко О.М. *Загальна етнографія. Курс лекцій для студентів вищих навчальних закладів: Навчальний посібник*. Друге видання, перероблене і доповнене. Кіровоград, ПОЛІМЕД-Сервіс, 2010. 301 с.
5. Махній М.М. *Номо ethnikos: психологія і культура*. Чернівці: Видавець В.М. Лозовий, 2012. 400 с.
6. Norbert E. *The Civilizing Process*. Blackwell Publishing, 2000. 553 с.
7. Повчання Володимира Мономаха. Ізборник. URL: <http://litopys.org.ua/pvlyar/yar09.htm> (дата звернення 03.10. 2024).

УДК 94(410.1)''15/20''(045)

Аліна СУХОРЕБРА

АНГЛІЙСЬКЕ ВЕСІЛЛЯ: ТРАДИЦІЇ ТА СУЧАСНІСТЬ

*(студентка II курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права*

*Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.М. Марченко*

Анотація. У статті досліджується еволюція англійського весілля від XVI століття до сьогодення. Подається інформація про зміни форм укладення шлюбів, весільних традицій, обрядів та вбрання англійських наречених, показано тісний зв'язок сучасних весільних практик із культурною спадщиною Англії.

Ключові слова: Англія, весілля, шлюб, наречені, церемонія, вінчання, обряд.

Постановка проблеми. Весілля є комплексом церемоній, обрядовостей та традицій, пов'язаних з укладенням шлюбу, що може різнитися відповідно до окремої країни чи регіону. Споконвіку воно було ключовою подією, яка регулювала соціальні норми, підтримувала сталість громад і часто мала економічне та політичне значення, закріплюючи союзи між окремими сім'ями, родами, або навіть цілими громадами. Для молодят цей символічний обряд означав перехід до нового етапу життя – створення власної сім'ї, та її керівництво: дівчина чи жінка ставала дружиною, та, зазвичай, потенційною матір'ю, молодик – чоловіком, та потенційним батьком. Весілля також виконувало функцію зміцнення або підвищення соціального статусу їх та їхніх родин.

У сучасному глобалізованому світі культурні традиції та обряди різних народів зазнають змін під впливом сучасних тенденцій, засобів масової інформації тощо. Однією з таких культурних традицій є згадані вище весільні обряди, зокрема в англійській культурі. Сучасні зміни у весільних традиціях можуть спричинити втрату чи модифікацію давніх обрядів, або зменшувати їх значущість для сучасного суспільства. Тож, важливим є дослідити, як історичні елементи англійського весілля зберігаються та трансформуються під впливом сучасності.

Аналіз досліджень та публікацій. Для написання статті ми використали колективну працю під редакцією Генріха Анохіна та інших дослідників, зокрема розділ,

автором якого є Е.А. Шервуд, який доволі добре розкриває еволюцію укладення англійських шлюбів на законодавчому рівні, а також описує окремі давні весільні звичаї в Англії та їхнє значення [1]. У дослідженнях Олега Марченка [7], Сергія Токарева [8], а також Володимира Максаковського [10] було представлено інформацію про англійське традиційне весільне вбрання наречених. Праця Олега Івика дала уявлення про одруження англійських молодят у Шотландії [6], а дослідження Катерини Василенко дає інформацію про порівняння англійських і східнослов'янських весільних обрядів [3]. Доповнити інформацію про весільний одяг молодят та розкрити основні тенденції сучасного англійського весілля допомогла розвідка англійського автора Шарлотти Чілтон «Еволюція весільного стилю упродовж багатьох століть» [11], а також документальні сюжети з мережі YouTube: коротка історія весільного костюма [2], одяг нареченого [4], як говорити про весілля англійською [5], щось запозичене, щось блакитне, весільна традиція [9] та інші.

Метою статті є дослідити англійські історичні весільні обряди та традиції, а також проаналізувати, як вони зберігаються або змінюються в сучасних умовах, визначити ступінь впливу сучасних тенденцій на весільні церемонії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Величезний вплив на розвиток укладання шлюбу в англійців справили протестантизм. Англіканська церква вже з XVI ст. міцно захопила у свої руки розв'язання питань, пов'язаних із цією сферою життя англійців. Однак цивільні законодавці продовжували, як і раніше, визнавати дві форми укладення шлюбного контракту (marriage contract) без церковного оформлення шлюбу: *per verba de futuro* і *per verba de praesenti* (*per verba de futuro* – означав усну обіцянку одружитися в майбутньому й міг бути розірваний за обопільної згоди партнерів, з якої пізніше походили заручини (engagement, enment, betrothal) та «відкладений шлюб» (delayed marriage), що по суті був раннім етапом заручин; *per verba de praesenti* – обмін пари при свідках фразами: «Я беру тебе в дружини» і «Я беру тебе в чоловіки» («I do take thee to my wife», «I do take thee to my husband»), що до XVIII ст. і католицька, й англіканська церкви розглядали як остаточне, непорушне зобов'язання, і визнавали цю форму укладення шлюбного союзу такою ж дієвою, як і обряд вінчання в церкві (marriage ceremony, wedding). Церква зі свого боку намагалася викоринити навіть спогад про звичай «пробного шлюбу», який до XVI ст. трансформувався в один із висловів контракту *per verba de futuro* [1, с. 35-36].

Весілля в англійців передували різноманітні обряди й ворожіння, під час яких використовувались і трава, і їжа, і прикраси. Наприклад, ворожіння на «німий пиріг» (утримуючись від їжі та розмов, дівчата вночі, у переддень дня св. Агнеси, робили так званий «німий пиріг» (dumb-cake) з борошна, солі та води в рівних пропорціях; після випікання кожна дівчина брала половину пирога і, йдучи спиною вперед до ліжка, поїдала пиріг, сподіваючись уві сні побачити свого майбутнього чоловіка; «німий пиріг» також нерідко замінювали вареним яйцем із сіллю замість жовтка). Вибір дати весілля в англійців – залежав від декількох факторів: несприятливими для укладення шлюбів вважалися травень та дні великого посту; найсприятливішим часом натомість вважався тиждень після дня Тройці. Та з усіх днів тижня найвдалішим днем для весілля називали середу [1, с. 40-41].

Весілля (wedding-day) протікало так: до весільного поїзда входили наречені, їхні батьки, подружки нареченої (best maids, bridesmaids) – її сестри, близькі родичі та подруги, а також сестри нареченого, та його дружки (best men, bridesmen), родичі й друзі нареченої та нареченого. Усі вони збиралися вранці біля будинку майбутніх наречених. До церкви нерідко вирушали в супроводі музикантів, які вигравали на скрипках і дудках, зі співом. По прибуттю до церкви та перед входом до неї – наречений і наречена перестрибували через лаву, поставлену поперек входу до церкви, що символізувало вдаль подолання всіх перепон у майбутньому сімейному житті. Шафери (вони ж по суті «дружки» нареченого) допомагали з розсаджуванням гостей у церкві (по лівий бік –

садили родичів і друзів із боку нареченої, по правий – нареченого). Вінчання (wedding, marriage ceremony) мало відбутися протягом трьох місяців після оголошення в церкві. Після церемонії вінчання молодята урочисто спускалися зі сходів вівтаря і у супроводі батьків, найближчих родичів, подружок нареченої йшли в ризницю підписувати свідоцтво (marriage lines – церковний; certificate of marriage – цивільний). Вінчання відбувалося між 8 годиною ранку і 12 годиною дня [1, с. 41].

Цивільний шлюб укладається від 8-ї години ранку до 18-ї години вечора у відділі реєстрації актів цивільного стану в будівлі реєстрації в присутності уповноваженої особи. На противагу протестантам обряд церковного вінчання в католиків був першою і необхідною умовою укладення шлюбу [1, с. 41].

Загалом же обряди вінчання протестантів і католиків були схожі. На весіллях у Ноттінгемширі молодих обсипали пшеницею, весело кричачи: «Хліб для життя і пудинг назавжди!». Символом щастя були також черевики. Весільні веселощі часто тривали цілий день і супроводжувалися піснями, іграми, танцями. У весільному застіллі (bridal) головна роль відводилася пирогу (bride's cake; wedding cake; bridecake) та іноді після нього напивалися позіту – напою з молока, вина і прянощів, який подавали у величезному казані, на дно якого клали обручку; той, хто досяг її першим із присутніх неодружених чоловіків, за повір'ям, одружується першим [1, с. 42].

Після застілля, яке могло тривати ще кілька днів, але не більш як тиждень і за кошти самих запрошених, наречена першою переступала поріг свого нового дому. Варто зазначити, що в Англії після весілля молодим заведено вирушати у весільну подорож, хоча б у найближче село, якщо на дальню дорогу немає коштів [1, с. 42].

Від часів XVI–XVII ст. форми укладення шлюбу еволюціонують: попри боротьбу проти залишків старовини, у XVIII–XIX ст. вхід у шлюбний стан мав багато форм: письмову, закріплену юридично; контракт між батьками, що обумовлював фінансові умови і стосувався посагу (wedding needs); усні обіцянки партнерів, вимовлені в присутності свідків; церковне вінчання, під час якого публічно засвідчувалася обоюбова згода тих, хто одружувався, і союз одержував формальне благословення; сексуальне здійснення шлюбних стосунків. Усі ці форми існували і як послідовні шаблі, і відокремлено одна від одної. Така складна, невпорядкована картина різних форм укладення шлюбних союзів створювала можливість обійти дороге вінчання в церкві. Неабиякою мірою створенню такої ситуації сприяла сама церква. У XVIII ст. священники, які служили в дистриктах, вільних від вищого церковного нагляду, нерідко за гонорар одружували, не ставлячи жодних запитань (часто вночі й у місцях, віддалених від проживання тих, хто одружувався), незважаючи на постанову церковних канонів від 1604 р., які застерігали, що вінчання в церкві повинне відбуватися між 8-ю годиною ранку й 12-ю годиною дня за місцем проживання одного з партнерів і після триразового впродовж трьох тижнів оголошення в церкві. А також забороняли укладати шлюб особам віком до 21 року без згоди батьків або опікунів [1, с. 36].

Навіть лондонські церкви, як церква св. Джеймса на Панкрасі, спеціалізувалися на таких «швидких» шлюбах. Найбільш відомим місцем у Лондоні, куди стікалися охочі укласти швидкі й дешеві шлюби, була Фліт-стріт, де вже в першій половині XVIII ст. були розвішані дошки з рекламними оголошеннями «Шлюби укладаються тут», і зазивали фразами: «Сер, чи не зволите зайти й одружитися?» [1, с. 36].

Однак з 1754 р. в Англії діяло положення, за яким тільки вінчання в церкві встановлювало повну законність шлюбного союзу при записі в парафіяльній метричній книзі за підписами обох партнерів. Усі шлюби, укладені в інших місцях, визнавали недійсними. Шлюби осіб у віці до 21 року, укладені без згоди опікунів або батьків, також вважали незаконними; сам контроль за дотриманням постанови передали від церковних судів до світських. Так публічна реєстрація шлюбу ставала тепер основною частиною церемонії, що ускладнювало двоєженство. Відтепер ті, хто бажав укласти таємний і швидкий шлюб, робили тривалу й дорогу втечу до Шотландії, головним чином у Гретна

Грін, або тішилися позашлюбними стосунками чи таємним укладенням шлюбного союзу [1, с. 36]. У Шотландії для визнання шлюбу законним нареченим достатньо було заявити про свою згоду в присутності хоча б одного свідка. Англійським молодятим достатньо було перейти кордон і підійти до першого ж дому на краю найближчого поселення, де, як правило, жив коваль, який зазвичай завжди на місці. Так виник звичай укладати шлюби в ковальнях [6, с. 34].

Колишній процес самого весілля вже майже повністю зник в Англії до середини XIX ст.

Особи із середньої заможної верстви, так само як і найбідніші (становили більшість населення), вважали за краще обходитися без такого дорогого обряду. У кращому разі вони вінчалися в церкві в присутності дуже тісного кола осіб, а застілля – найчастіше це був сніданок, – влаштовували десь у пристойній кухмістерській або кафе. Наречений мав оплатити сам обряд вінчання, квіти в церкві, частування, обручки, ліцензію, гонорари священників, органістів та хору, чайові священнослужителям, аркуші, на яких друкували текст служби, включно з гімнами та псалмами, букети для матерів – своєї та нареченої, букети для нареченої та її подружок, і дрібні подарунки подружкам нареченої. Крім того, він мав дати під час заручин своїй нареченій каблучку на пам'ять із напівдорогоцінним камінням (engagement ring), вартість якої коливалася в межах п'яти фунтів, яку після весілля носили разом з обручкою (wedding-ring) [1, с. 42].

«Щасливими» кольорами для весільного вбрання були білий, синій і рожевий, а ось упередження проти зеленого доходить часом до того, що до весільного столу не подавали жодної зелені [10, с. 63]. Часто наречені (як жінки, так і чоловіки) просто одягали найкраще, що в них було, незалежно від кольору. А популяризацію білої весільної сукні приписують королеві Вікторії, яка одягла шовкову сукню кольору слонової кістки, виходячи заміж за принца Альберта в 1840 році [11]. З 1840 р. до 1880-х років носили сукні з високим коміром. Матеріал підбирали переважно щільний – важкий шовк, оксамит, атлас. На нього нашивали білі мережива. Жінки, які одружувалися повторно, одягалися в сукні, що відповідали тій моді, яка панувала на той час, або дуже часто вдягали блакитну сукню, чого дотримувалися і на початку XX ст. [1, с. 42]. Уже біла сукня вдягалася з довгою фатою чи короткою вуаллю. Іноді фата змінювалася вінком із квітів на голові. Весільна сукня повинна була відповідати певним вимогам: закриті груди й довгі рукави, якщо рукава короткі – потрібно було одягнути рукавички, які не знімалися під час церемонії [7, с. 73].

Наречені (ті, що могли собі дозволити, як Яків II чи Георг IV) могли одягати фрак, сорочку, бриджі, прикрашені туфлі й білі панчохи [2; 4]. З 20-х років XIX ст. чоловіки середнього достатку для церемонії одягали сюртуки з довгими фалдами й короткою талією, блакитного кольору, вузькі з трико панталони, що трохи не доходили до щиколотки, чорні панчохи й лаковані черевики. З 30-х років – довгі чорні штани зі штрипками та фраки із чорного сатину з білими жилетами, у 50-ті роки чоловіки замість фрака надягали піджак. Як чоловіки, так і жінки одягали білі рукавички [1, с. 42].

Перешкоджати одруженням могли віковий ценз, встановлюваний церквою чи муніципальною владою, професійна та локальна ендогамія (одруження з доньками осіб свого ремесла/свого міста), необхідність пошуку пари виключно своєї релігії (протилежні рішення засуджувалися в суспільстві), тодішня смертність серед дорослого населення, і насамперед соціально-економічні причини (нерідкісні випадки, коли на житло для майбутньої сім'ї та інше треба було ще накопити кошти, або бажання батьків, діти яких за послух сподівалися на варту того спадщину). Під ударами розвитку капіталістичних відносин, шлюби в Англії укладалися більше на комерційній основі, ніж на основі почуттів.

У наші дні першим етапом шлюбу в Англії є освідчення: молодий, придбавши обручку, як правило, у романтичній обстановці, стає перед нареченою на одне коліно й запитує, чи стане вона його дружиною. Обручка за традицією, похідною з XX ст. – має

бути з одним великим діамантом у центрі, але в наш час його може замінити будь-який інший дорогоцінний камінь.

Якщо пропозицію прийнято – про це повідомляють усіх знайомих (у наш час, наприклад, шляхом публікації в мережі Інстаграм посту з обручкою), і в Англії стало доволі розповсюджено після оголошення про заручини організовувати вечірку на честь заручин (engagement party), куди приходять найближчі люди пари і святкують саму подію [3].

Після святкування – починається планування весілля. За ним – спершу розсилання листівок майбутнім гостям зі словами «save the date» (таке собі «бронювання вашого дня наперед», попередження, що пара вже визначилася з днем весілля, і якщо на нього гість може нічого не планувати – було б добре), а за цією листівкою – уже повноцінне запрошення (invitation) з усіма деталями (готелі, у яких гості зможуть зупинитися, номери таксі, які гості зможуть викликати, приблизне меню застілля тощо), яке відправляють приблизно за кілька місяців до весілля, разом із невеликою карткою, на якій гість має відповісти, зможе він прийти чи ні. Незадовго до весілля – влаштовується дівич-вечір (hen doo) та парубоцький вечір (stag doo), які зазвичай не проводяться вдома (це може бути абсолютно будь-яке місце чи захід на розгляд наречених) [5].

На весіллі присутні найкраща подружка нареченої (maid of honour), яка організовує дівич-вечір, допомагає з організацією весілля, супроводжує наречену протягом весільного дня, та найкращий друг нареченого (best man), який виконує схожі функції. Але додатково традиційно саме він відповідальний за весільні обручки, близькі друзі нареченого (ushers), які мають допомагати з розсаджуванням гостей і процесом самої церемонії, близькі подружки нареченої (bridesmaids). Ніч перед весіллям молодята проводять окремо. Молода на весілля одягає білу сукню з фатою в найрізноманітніших варіаціях, та прикраси з підборами. Волосся може бути розплетеним або в елегантному пучку. Також за бажанням молода може притриматися традиції «щось старе, щось нове, щось позичене, щось блакитне, і шість пенсів у черевіку», похідної від віршика вікторіанської Англії, яка означає одночасну надію на безперервність і новий початок (старим – може бути якийсь ювелірний виріб, як обручка від бабусі\мами, новим – одяг, позиченим (зазвичай у заміжньої жінки, щоб «успіх шлюбу перенісся і на молоду») – шпилька чи браслет, і щось блакитне – блакитна підв'язка, блакитні туфлі, чи навіть напис блакитним маркером на низу туфель) [9].

Молодий одягає простий діловий костюм і туфлі. Наречений і його супровід прибувають на місце весілля першими. Він та його найкращий друг стають біля вівтаря, поки близькі друзі (ushers) допомагають гостям із розсаджуванням, розповідають їм що й де знаходиться тощо. Для весільних подарунків англійці виокремлюють столик, який стоїть одразу на вході. Гостей традиційно розсаджують по два боки вузького проходу, яким до вівтаря йтиме наречена, по один бік – гості нареченого, по другий – нареченої [3].

І коли вже все готово – прибуває наречена. До вівтаря її традиційно веде її батько (або інший чоловік, якого вона обере на цю роль). Додатково в супроводі найкращої подруги та близьких подружок. Перед ними йдуть діти й розкидають пелюстки квітів чи несуть обручки до вівтаря на подушечці. Присутніх запитують, чи вони знають якийсь факт, який міг би завадити шлюбу відбутися. За тим наречені обмінюються присягами (vows) та весільними обручками. Далі відбувається підпис офіційних документів під музичний супровід, і молоді залишають місце церемонії під конфетті чи пелюстки квітів. Пара й наближені до неї люди фотографуються, як правило надворі, поки інші гості відпочивають [3].

Під час другої частини весілля (reception) гості сідають за окремі призначені столики й місця, а молодята, їх батьки та «свідки» – за головний стіл. Починається головний прийом їжі (wedding breakfast). Така назва тому, що це перше прийняття їжі після вступу в шлюб. Промови виголошує тільки батько нареченої, сам молодий, і його найкращий друг. Конкурси/викрадення нареченої/тамада, звичні для населення Східної

Європи – відсутні. Натомість на весіллях заведено проводити вікторини (на тему безпосередньо молодят), чи різноманітні лотереї [3].

Далі йде вечірня частина весілля: наречені у вечірньому залі розрізають торт, танцюють перший танець, після чого до танцювального майданчика приєднуються гості, люди фотографуються у фотобудках, їдять/танцюють/відпочивають надворі. І це все триває приблизно до півночі. Потім гості роз'їжджаються. Весілля святкують лише один день. Після нього молодята відправляються в медовий місяць (honeymoon) [3].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Отже, англійське весілля зазнало значних змін, які можна розділити на кілька етапів відповідно до еволюції законодавства, соціальних норм та культурних традицій. Попри те, що сучасне весілля стало більш ліберальним і відображає глобальні тенденції, основні традиційні елементи збереглися, що свідчить про сильний зв'язок Англії зі своїм історичним минулим.

Список використаних джерел:

1. Анохин Г.И. и др. Брак у народов Северной и Северо-Западной Европы. Москва: Наука, 1990. 176 с.
2. A Brief History of the Wedding Suit. URL: <https://kingandallen.co.uk/journal/article/a-brief-history-of-the-wedding-suit/> (дата звернення 26.09.2024 р.).
3. Василенко К. (не) Моя английская свадьба или все самое важное об отличиях между свадьбами в Англии и России. URL: https://youtu.be/Sf_Nlj48Psw?si=XDJuz1NtVCfki2TB (дата звернення 25.09.2024 р.).
4. Groom wear URL: <https://www.vam.ac.uk/articles/groom-wear?srsId=AfmBOoquq4tIjt2NFfTURHrEvLyY4JDVDW9kyoJrpCJj-SMEcX2GSMDZ> (дата звернення 27.09.2024 р.).
5. How to Talk About Weddings in English! URL: https://youtu.be/yxKx23E75n4?si=d4TCru8a6Dc4_i6j (дата звернення 26.09.2024 р.).
6. Ивик О. История свадеб. Москва: Текст, 2009. 320 с.
7. Марченко О.М. Етнологія народів світу: Навч. посібник. Кропивницький, 2019. 382 с.
8. Народы Зарубежной Европы: В 2-х т. Москва, 1964–1965
9. Something Borrowed, Something Blue Wedding Tradition. URL: <https://www.theknot.com/content/wedding-traditions-the-meaning-of-something-old> (дата звернення 26.09.2024 р.).
10. Страны и народы. Зарубежная Европа. Западная Европа. Москва: Мысль, 1979. 379 с.
11. Chilton C. The Evolution of Bridal Style – History of Wedding Fashion. URL: <https://www.elle.com/fashion/personal-style/g31437529/bridal-style-evolution/> (дата звернення 26.09.2024 р.).

Дар'я ГОЛУБОВСЬКА

МАТЕРІАЛЬНИЙ ПОБУТ У ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ АРАБІВ

(студентка IV курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права

Центральноукраїнського державного університету ім. В.Винниченка)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.М. Марченко

Анотація. У статті обґрунтовано важливість матеріального побуту в повсякденному житті арабів. На основі різноманітних джерел, надано ключові відомості про матеріальну культуру арабської цивілізації, а саме про історичні аспекти та сучасні особливості їхнього житла, їжу та одяг. Проаналізована арабська термінологія та з'ясований вплив релігії на дану сферу життя.

Ключові слова: матеріальний побут, житло, національна кухня, жіночий костюм, чоловічий костюм.

Постановка проблеми. Вивчення повсякденного життя арабів Південно-Західної Азії разом із їхніми традиціями для сучасних дослідників є актуальним. Адже вивчення матеріального побуту є одним із тих способів, через які ми можемо простежити певні історичні процеси, які відбувалися на теренах мусульманських держав. Тут ми можемо говорити, про те, що побут арабів значною мірою формувався під впливом ісламу, який з'явився на Аравійському півострові у VII столітті. Релігійні приписи, зокрема норми поведінки, харчування, одягу та сімейних відносин, стали основою для повсякденного життя арабських суспільств. Вивчення цього аспекту дозволяє простежити, як ісламська культура впливала на соціальні структури і традиції в різні історичні періоди. Ми знаємо, що сучасний арабський матеріальний побут не дуже відрізняється від того, який був, навіть, декілька століть назад, що обумовлено релігійним впливом на цю сферу життя. Тому його дослідження в історичному контексті є досить важливим для нас, адже навіть у сучасному світі ми часто користуємося різними приладами, винаходами, куштуємо цікаві та смачні страви, навіть не знаючи, що все це походить із мусульманських країн.

Аналіз досліджень і публікацій. При підготовці статті ми використовували праці дослідників ісламу: Анатолія Криворучко [4], у посібнику якого розглядається культура повсякденності арабських народів; Нахлі Юсеф [11], у праці якої з'ясовуються питання вивчення арабо-мусульманської цивілізації як цілісного соціокультурного феномена, подається комплексний аналіз мусульманської культури, її історичної та регіональної специфіки, висвітлюється роль та вплив релігії на всі сфери суспільного життя. Доповненням до статті був підручник Олега Марченка [5, 6], а також статті з мережі Інтернет [7, 8, 9] тощо.

Метою статті є вивчення повсякденного життя арабів Південно-Західної Азії через матеріальний побут, виокремлення ключових аспектів у даній сфері дослідження..

Виклад основного матеріалу дослідження. Матеріальний побут – це сукупність матеріальних умов і предметів, які забезпечують повсякденне життя людини або спільноти. Він включає всі фізичні речі, необхідні для існування, комфортного проживання та ведення домашнього господарства. Це практичний аспект життя, пов'язаний із використанням ресурсів для задоволення основних потреб. У цьому випадку, ми досліджуємо три такі частини матеріального побуту як житло, одяг та харчування.

Важливою частиною щоденного життя арабів є і було житло. Дім – це не лише місце для сну; воно є ідентичністю і також є священним. Дім араба завжди буде захищений, тому що він має високу цінність. Араби дбають про нього, як про дорогоцінний камінь. Усередині нього – їхня честь і жінки, яких чоловіки мали боронити та служити їм [8].

Одні з перших жителів цієї культури були у вигляді шатра, що мав дерев'яний каркас і обтягувався полотном із верблюжої або козячої шерсті. У пізніші часи в окремих кліматичних зонах будували житла із вапняку, добутого на морських узбережжях, або тесаних кам'яних блоків, вирізаних із гірських кряжів.

Мешканці сільської місцевості використовували каркас будівлі з тонких палиць та тростин, заповнюючи їх глиною з гноєм, а внутрішні поверхні обробляли вапном. Дах складався з пучків трави або очерету, а двері зазвичай були зроблені із циновки. У кожному житлі була окрема від чоловічої частина для жінок. Заможне населення серед бедуїнів використовувало запашні трави, мазі для захисту від комах, татування та *мехенді* (розпис тіла хною) [10, с. 122].

Дуже важливим при будівництві фортів і житлових будинків було забезпечення самотності, охолодження та безпеки. Такі аспекти разом із кліматом та доступними матеріалами визначали дизайн будівель. Цікавою формою споруди в цьому регіоні є вітрові вежі, призначені для створення циркуляції повітря та охолодження кімнат [4, с. 127].

Житла арабів у певних регіонах мають структуру, схожу на асирійську. Вони складаються із внутрішнього двору, обгородженого житловими приміщеннями, над якими розташовується галерея з похилим дахом. Більш заможні будинки зводять із деревини й цегли, тоді як бідняки мешкають у наметоподібних хатинах, схожих на сирійські будинки, які встановлюються на вільних місцях [10, с. 122].

Якщо ми говоримо про селян, то вони живуть майже однаково. Відмінністю між житлами заможних та звичайних селян є двір біля дому з господарськими спорудами для скоту, зберігання сіна, дров та іншого. У такому випадку житло, як правило, також однокімнатне, повністю використовується за своїм призначенням [4, с. 129].

Загалом, традиційний арабський будинок побудований, щоб ним насолоджуватися зсередини, а не зовні. Часто єдине, що видно зовні, – це стіни та двері. Таким чином будинок прихований, стан, який описується як «архітектура завіси» [9].

У більш сучасному світі, у містах є квартали, де розташовуються будинки із добре відшліфованого каменю, просторі й добре облаштовані. Це житло заможних містян і навколишніх землевласників [10, с. 130].

Майже в кожному місті й селі є мечеть і галасливий, записаний *муедзин* (служитель при мечеті, що закликає віруючих до молитви). Більшість міст розташовані навколо мечетей і базарів. Навколо мечеті знаходяться школи, суди та місця, де люди можуть зустрічатися. Навколо базару містяться склади, контори та гуртожитки, де могли зупинятися купці. Вулиці часто широкі лише для розміщення двох верблюдів. У деяких містах є громадські лазні або території, де розташовані урядові будівлі. Старі частини міст вкриті будинками із тесаного коралового каменю. Тільки 15–25% міських будинків мають більше ніж дві кімнати. Над містами та великими селищами височіють вежі, вирубані вікнами, кам'яних палаців і замків шейхів [9].

Одна із ключових ідей, яка також використовується в містобудуванні, – це послідовність просторів.

- 1) Механічна структура будівлі деакцентована.
- 2) Забудова немає домінантного напрямку.
- 3) Великі традиційні будинки часто мають складну подвійну конструкцію, яка дозволяє чоловікам відвідувати їх, не ризикуючи зустрітися із жінками сім'ї.
- 4) Будинки часто ростуть разом із ростом сім'ї – вони розвиваються відповідно до потреб, а не за грандіозним задумом [9].

Сам арабський будинок поділяється на особисту та громадську зони. Особиста зона – це простір, де живе господар зі своєю сім'єю. У громадській зоні він приймає гостей чоловіків. Громадська частина відома також як *маджліс* (вітальня), яка має місця для сидіння (дивани, крісла або подушки на підлозі, килими), розташовані вздовж стін, і вогнище для приготування кави та чаю [4, с. 127].

Залежно від статусу господаря та його становища в суспільстві, маджліс може бути різного розміру. У деяких будинках часто немає крісел, і гості сидять вздовж стіни кімнати. У пустелі для цієї мети використовувалися верблюжі сідла, а в маджлісах можуть використовуватися верблюжі сідла, покриті шкурами вівці. Ці маджліси з підлоговими сидіннями дуже популярні як доповнення до сучасних віталень із кріслами, вважаючи їх більш затишними та домашніми. У такому маджлісі також може бути розташоване вогнище для приготування кави. Може також бути й жіночий меджліс. Він відрізняється від чоловічого за декором та функціональністю [4, с. 127].

Традиційні будинки часто організовуються навколо окремих зон для чоловіків і жінок і місць, де родина приймала відвідувачів. Вони створені для великої родини. Деякі організовані так, що влітку люди живуть у тінистих кімнатах навколо внутрішнього двору, а взимку переїжджають у кімнати першого поверху, обшиті панелями, заповнені східними килимами. У будинках багатих на Близькому Сході є житлові приміщення та доріжки, які асиметрично виходять із внутрішнього двору [8].

Будівлі часто дуже декоровані, і колір часто є ключовою особливістю. Але оздоблення зарезервовано для внутрішньої частини. Найчастіше єдиною зовнішньою частиною, яка підлягає оздобленню, є вхід. Товсті двері, завішані важкими залізними молотками у формі рук, руки Фатіми, дочки Пророка, ведуть до сонячних двориків, іноді з фонтанами [9].

Розглядаючи традиційний чоловічий та жіночий одяг в арабських країнах, нам потрібно виокремити певні головні тенденції, які є найбільш популярними серед арабів.

Важливим атрибутом чоловічого одягу є пояс (шкіряний або шерстяний), до якого кріпиться кинджал, люлька або кисет. Чоловіки з воєнних племен можуть носити цілі арсенали холодної зброї (мечі, шаблі, кинджали) і вогнепальної зброї, а також патронташі. Зазвичай, за винятком халіфів та деяких вищих посадовців, чоловіки не прикрашаються. Їхній акцент частіше спрямовується на волосся (мусульмани голять голову, залишаючи лише пучок волосся на тім'ї; бороду зазвичай відпускають, рідко підстригаючи; відмова від бороди завжди вважалася ганьбою), носіння каблучки з печаткою та володіння коштовною зброєю [5, с. 25].

Головний убір для чоловіків в арабських країнах складається зі спеціальної хустки, відомої як **«куфія»**, яку обв'язують навколо голови шерстяним шнурком із вузлом, відомим як **«укаль»**. До 1925 року чоловіки в Туреччині носили **«фески»**, але потім їх було законодавчо заборонено. В Ірані та Афганістані взимку і влітку чоловіки носять каракулеві шапки, а пуштуни вибирають шерстяний берет із циліндричною основою діаметром до 60 см, краї якого завертаються в обруч, і який може бути розмотаний у довжину, відомий як **«наколь»**. Паломники, які відвідали Мекку, а також священики, носять **«чалму»** – дуже довгу пов'язку, якою обгортають верхню частину голови або всю голову до потилиці, а іноді й шию [5, с. 25].

Традиційний жіночий одяг Південно-Західної Азії, зазвичай складається з довгої сукні-сорочки до п'ят, з рукавами до двох метрів, та вузьких, довгих, як сукня, штанив або шароварів, які часто підперізуються шнурком навколо талії і тасьмою нижче колін. Шаровари бувають настільки довгими, що, підперезані таким чином, вони спускаються широкими складками аж до землі. Ці плаття можуть доповнюватися безрукавками, каптанами, плащами та халатами в залежності від сезону. Відмінності в костюмах проявляються у виборі кольорів тканин, деталях та головних уборах [5, с. 25].

Мусульманки на голову надягають:

- **«хіджаб»** – хустку, що прикривала волосся, вуха й шию жінки;
- **«хіджабаміру»** – убір із двох частин: одна з них щільно облягає голову на зразок шапочки, інша являє собою шарф, який часто має форму рукава й надівається зверху, закриваючи плечі;
- **«хімару»** – накидку з прорізом для обличчя, яка закриває волосся, вуха і плечі й доходить до талії (поширена на Близькому Сході й у Туреччині);

- «**чадру**» – довге покривало, що закриває все тіло з голови до п'ят, обличчя при цьому не закривається, але за бажанням жінка може прикритися краєм покривала, часто носять у поєднанні з нікабом (поширена в Ірані);

- «**нікаб**» – головний убір чорного кольору, що повністю закриває обличчя і волосся і залишає лише проріз для очей (носять у країнах Перської затоки, Ємені та Пакистані);

- «**паранджу**» – довге покривало, що повністю закриває тіло й обличчя, проріз для очей у паранджі закритий щільною сіткою – **чачваном** (був поширений у Центральній Азії та Афганістані).

Жіночий костюм часто доповнювався різноманітними прикрасами: поясними, нагрудними, скроневими – каблучками, браслетами, сережками, намистами, ланцюжками. Прикраси виготовляли із золота, а іноді зі срібла. Кожна жінка прагнула придбати ювелірну прикрасу з бірюзи, вважаючи, що вона принесе щастя і достаток. Навіть бідні люди купували дрібні прикраси, якісь зі скла або каміння. Однією з найдавніших прикрас було кільце з підвісками із каміння та намисто, яке вставлялося в носову перетинку [5, с. 28].

Поширені практики включали окраску брів і вій, щоб підкреслити виразність очей, змащення тіла жиром, есенціями, татуювання, фарбування волосся і нігтів хною [5, с. 28].

Якщо коротко пройтися по деяким регіонам, то ми побачимо, що чоловічі та жіночі костюми арабів тут будуть відрізнятися залежно від кліматичних особливостей, традицій регіону та суворості віросповідання.

Наприклад, у Сирії сільські та іноді міські мешканці найчастіше ходять у спадаючих до п'ят смугастих сорочках або в коротших сорочках і широких, що стискаються нижче колін, штанах. У йорданців одяг в основному схожий на одяг сирійців. Майже всі чоловіки носять куфію. Вона – біла із червоними або чорними клітинами, з китицею по краях, кінці її висять до пояса [3, с. 90].

Одяг йорданських жінок, навіть повсякденний, дуже яскравий, у ньому помітні складні вишивки. Соковиті й різноманітні кольори костюмів йорданок відрізняють їх від національного одягу сирійок, для яких характерна однотонність. Жінки з міста тепер рідко закривають обличчя темною вуаллю, а в селі цього звичаю не дотримувалися і раніше [7].

У Лівані зберігся традиційний костюм горців. Він складається із чорних шаровар, сорочки, із широким червоним або чорним поясом, і короткої шерстяної куртки. Головним убором служить фетровий капелюх, обмотаний білою тканиною, взуття – чоботи або черевики без задників. Жіночий костюм відрізняється великим різноманіттям, але переважають довгі сукні різних кольорів і широкі шаровари [7].

Розглядаючи традиційну арабську кухню, варто зазначити, що, незважаючи на відмінності національної кухні країн Близького Сходу, їх пов'язує багато спільних рис. Арабська кухня є поняттям, яке містить кулінарні традиції відразу декількох країн: Іраку, Сирії, Йорданії, Єгипту, Лівії, Лівану, Саудівської Аравії та ін. Саме тому асортимент продуктів і способи приготування страв мають загальні особливості [2, с. 158].

Кухня народів різних арабських країн має, попри окремі розходження, і багато спільних рис. Наприклад, такою об'єднуючою рисою арабської кулінарії є використання баранини, телятини, козлятини, птиці, бобових, рису, овочів і фруктів, свіжих, сушених або в'ялених, страви з риби, яєць, кисломолочних продуктів (особливо сиру, що нагадує бринзу) [1, с. 115].

Невіддільним компонентом при приготуванні страв арабської кухні є пряності та спеції: кориця, ароматичні трави, червоний і чорний перець, часник, цибуля. Для приготування м'ясних страв використовується зазвичай оливкова олія, хоча можна вважати й типовим готування багатьох м'ясних страв без використання жиру взагалі. Виглядає це так: сковорода розжарюється до температури в 300 градусів, після чого туди додається невелика кількість жиру і м'ясо починає обсмажуватися. Така обробка

призводить до миттєвого згортання білка, який утворює на м'ясі апетитну кірочку, яка захищає від витікання соку. У результаті воно виходить ніжним і соковитим [1, с. 116].

До числа найпопулярніших страв в арабських народів відноситься: «*бур гуль*» – кукурудзяна каша, що може бути полита кислим молоком, або ж подаватися з маленькими шматочками м'яса; «*бейзар*» – відомий бобовий суп із Магрибу; «*фалафель*» – фрігировані кульки з подрібнених бобів або нуту зі спеціями; «*фуль*» – густе пюре з коричневої квасолі; запечений молодий баранчик, начинений рисом; «*кубба*» – кульки (відварені або смажені) з риби чи м'яса; «*яхни*» – тушковане м'ясо з гарніром з овочів; «*хузі*» – запечений молодий баранчик на вертелі, фарширований рисом, куркою, яйцями, мигдалем і родзинками, і, звичайно, при цьому не обходиться без спецій; «*люля-кебаб*» – довгаста котлета, з баранини, перемеленої із цибулею (без хліба і яйця) і обсмажена на шампурі; «*шаурма*» – арабський аналог турецького кебаба або грецького гіроса [6, с. 162].

Багато народів арабських країн приймають їжу двічі на день. Святковий обід починається кавуном або динею. Порядок подачі страв, особливо якщо мова йде про святковий обід, у багатьох арабських народів відмінний від звичного європейського. Так, у Ємені святковий обід звичайно починають кавуном або динею, потім подають «*бинтас-сахи*» – солодке тісто, залите розтопленим маслом і медом, потім – баранчик зі спеціальним соусом, а завершується обід бульйоном [6, с. 163].

Традиційний арабський хліб – це коржик, що має назву «*хубз арабі*». Найбільш смачним він буває відразу після випічки – розсипчастим і запашним. Потім, коли коржик охолоне, він може чудово замінити ложку та вилку. Допомагає коржик і в інших випадках: ним накривають м'ясо, смажене на рожні або на ґратах, щоб воно не охолело. У кожній арабській країні є свій улюблений сорт хліба. Наприклад, у Лівані та Сирії вуличні торговці на своїх двоколісних візках розвозять місцевий делікатес *маннаїш* – хліб із чебрецем, приправлений майораном і зернятками кунжуту – круглий, з отвором посередині, але порожній всередині [11, с. 22].

Популярними арабськими солодощі є *мухалабія*, що готується з рису; халва й цукати; печиво з фініків. Широко поширені солодощі. Велика частина солодощів турецького походження: «*баклава*», «*катаиф*», «*алвас*» [1, с. 115].

Якщо мова йде про молочні продукти, то серед них найбільш поширений *варенець* (арабська назва «*лябанхамід*»). На його основі робиться сир, а ще з нього готують прохолодний напій «*хунейна*». Також традиційним для арабських країн напоєм є кава. Її не просто готують – цей процес являє собою справжній складний ритуал. Як правило, його виконують при прийомі важливих гостей. По-перше, це підсмажування кавових зерен, по-друге, їхнє подрібнення, яке робиться вручну й у певному ритмі. І, по-третє, – безпосередньо варіння кави. Для цього використовується посуд із міді або латуні й ніяка інша. Зовні ці дзбанки схожі на наші чайники. Зварена кава розливається по маленьким чашкам і роздається в строгій черговості – за старшинством. При застіллі напій пропонується гостям три рази. Далі традиція наказує відмовитися, подякувавши господарю дому. В арабських країнах каву п'ють без цукру, але з додаванням прянощів і спецій – гвоздику, кардамоном, шафраном і мускатним горіхом [1, с. 115].

Поширений також чай, а алкогольні напої не споживаються. В ісламі навіть вважається великим гріхом не лише споживання алкоголю, а і присутність за столом де п'ють. Справжні причини протиріччя у відношенні ісламу до споживання алкогольних напоїв досить детально освітлені в релігійній літературі [2, с. 159].

Оскільки вживання алкоголю заборонено, місцевими кулінарами було придумано багато інших, не менш привабливих, смачних і бадьорих напоїв із молока, фруктів та трав. Наприклад, досі популярні напої з коріандру з медом або пиття, приготоване з мигдального молока. Широко поширені «*айтан*» і «*айран*» – місцеві варіанти тюркських кисломолочних напоїв [11, с. 159].

Висновок. Отже, підбиваючи підсумки, ми можемо сказати, що повсякденне життя арабів Південно-Західної Азії та їхні традиції є надзвичайно різноманітні та насичені, а

особливо це проявляється в національній кухні, традиційному одязі. Дослідивши задану тему, можна говорити про те, що арабська національна кухня є досить різною, окрім специфічного способу приготування, має також традиції вживання їжі за столом, ну і, звісно, не можна не сказати про те, що вона має досить багато спільних рис приготування в групи країн Південно-Західної Азії, зокрема у використанні спецій і певних продуктів. Щодо житла, то тут ми можемо виділити такі основні тенденції: араби традиційно надавали перевагу будинкам, адаптованим до кліматичних умов, з внутрішніми двориками та терасами й досить чітко розмежовували житлові зони. Якщо говорити про сферу одягу, то він визначається національними традиціями, такі як носіння довгого вбрання, що відповідає як релігійним, так і кліматичним умовам, у колірній гамі переважають різні кольори, досить велика увага приділяється дрібним деталям, пояс, головний убір, у чоловіків кинджал, у жінок прикраси тощо. Вивчення цих аспектів показує, як матеріальні умови формують і зберігають культурну ідентичність арабських суспільств.

Список використаних джерел:

1. Библикова О.П. Арабы. Историко-этнографические очерки. Москва: АСТ, 2008. 444 с.
2. Богучарский Е.М. Мусульманский этикет. Москва: Рипол классик, 2009. 227 с.
3. Вамбери Г. Очерки жизни и нравов Востока. СПб.: тип. Товарищества «Общественная польза», 1876. 283 с.
4. Криворучко А.П. Культура повседневности народов арабских стран: учебное пособие. Москва: ФГБОУ ВПО МГЛУ, 2012. 266 с.
5. Марченко О.М. Етнологія народів світу: Навчальний посібник. Кропивницький, ТОВ ПОЛІМЕД-Сервіс. 2019. 382 с.
6. Марченко О.М. Практикум із загальної етнографії. Навч.-метод. посіб. Кропивницький: ТОВ ПОЛІМЕД-Сервіс, 2019. 159 с.
7. Одяг арабів URL: <https://ukrbukva.net/page,7,115148-Kostyum-i-pricheski-Drevnei-Indii-i-Arabskogo-Vostoka.html> (дата звернення 25.09.2024)
8. Традиційне житло арабів URL: <https://kaleela.com/en/inside-arab-cultures-how-are-the-structures-of-arabic-houses> (дата звернення 25.09.2024)
9. Традиційний будинок арабів URL: <https://factsanddetails.com/world/cat55/sub359/entry-5912.html> (дата звернення 25.09.2024)
10. Школьна О. Арабське мистецтво та сучасна специфіка його наукового вивчення. *Художня культура. актуальні проблеми*, 2017. № 13. С. 119–127.
11. Юсеф Н.Н. Мусульманская цивилизация: влияние религии и культуры на современные международные отношения: учеб. пособие для студ. вузов Киев: ДП «Изд. дом «Персонал», 2012. 272 с.

Вікторія НЕКЛЕСА

**СТАВЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ ДО ЖІНКИ У ПОГЛЯДАХ ІНОЗЕМЦІВ
У ПЕРІОД XVII – XIX СТ.**

*(студентки IV курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права*

*Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент, О.М. Марченко*

Анотація. У статті обґрунтовано особливості становища жінки в українському суспільстві в поглядах іноземців у період XVII–XIX ст. Проблема ролі й місця жінки в Україні належить до так званих «вічних» питань у філософській, політичній, правовій думці людства. Цього питання не обійшла жодна зі світових релігій. Його торкалися філософи й мислителі всіх епох і всіх народів. Оповіді іноземних мандрівників та дипломатів того часу свідчать про значну самостійність українських жінок. Вони змальовують їх досить привабливими, відважними та рівноправними учасницями тогочасного життя та побуту.

Ключові слова: становище українського жіноцтва, шлюб, сімейне життя, материнство.

Постановка проблеми. Становище жінок наприкінці XIX ст. була складною і багатогранною, яка включала різні аспекти соціального, економічного та політичного життя. У багатьох країнах жінкам наприкінці XIX ст. досі відмовляли в правах голосу та інших громадянських правах. Вони не мали повного доступу до політичної діяльності та не брали участь у прийнятті важливих рішень. Традиційні гендерні ролі в сім'ї були глибоко вкорінені. Жінки були головними та відповідальними за домашні справи та догляд за дітьми. Це обмежувало їхню можливість розвивати власні кар'єри чи взяти участь у громадському житті. У багатьох сферах: текстильна, фабрична промисловість, жінки виконували важку працю при низькій оплаті та жакливих умовах. На нашу думку, ці аспекти створювали складну картину становища жінок, але, з іншого боку, вони визначили рух боротьби за рівність та нові тенденції в розвитку суспільства.

Аналіз досліджень та публікацій. При написанні статті нами використовувалися праці таких авторів. У монографії за авторства Л.О. Смоляр «Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні» [3] досліджується та аналізується становище українських жінок, особливості їх політичного та соціального статусу в різні періоди історії – з найдавніших часів до сьогодення. Серед дослідників західноєвропейських джерел з історії України особливе місце належить В. Січинському та його праці «Чужинці про Україну» [4]. Він зібрав історичні відомості про Україну різних чужоземних авторів – арабських, візантійських і західноєвропейських. За обсягом представлених ним архівних першоджерел поки не має аналогів у вітчизняній історіографії. Він здійснив переклад цих джерел та вибрав найбільш важливі й цікаві відомості щодо географічних особливостей України, рослинності, тваринництва, духовної та матеріальної культури, етнографічних особливостей (побут, звичаї, вдачу народу), соціальних відносин, будови війська, національної боротьби за визволення з-під іноземного гніту.

Також нами була використана праця Гійома де Боплана [2], яка є важливим джерелом з історії, географії, природи України, культури, звичаїв, побуту українців. Праця П.П. Брицького та П.О. Бочана «Німці, французи і англійці про Україну та український народ у XVII–XIX століттях» [1] ознайомлює з працями західноєвропейських вчених, послів, мандрівників і військових, які містять важливу інформацію про історію, етнографію, культуру, звичаї та традиції українського народу. Це передусім праці німецьких вчених і мандрівників И. Енгеля, Й.-Г. Коля, И.-Г. Блазіуса, француза

К. Делямара, англійців Д. Маршалла, В. Кокса, Е.Д. Кларка, Ч. Вітворта, шотландця П. Гордона та інших. Їхні свідчення мають історичну цінність і значущість.

Метою статті є дослідження становища жінки в Україні в період XVII–XIX ст. та особливостей ролі жінки в сім'ї та громаді, враховуючи вимоги до материнства та соціального статусу.

Виклад основного матеріалу. В Україні в XVII ст. суспільне становище жінок, на відміну від Західної Європи, залежало не від суспільного статусу чоловіка, а від власного майнового становища. Тому шляхтянки, незалежно від сімейного стану, володіючи величезними земельними латифундіями, отримували суспільну вагу. На таку обставину звертав увагу ще М. Литвин, який писав, що «татарські та московські жінки не мають чоловічих прав, а наші властвують над багатьма чоловіками: одні – управляючи волостями, містами, помістями, другі – отримуючи прибуток, треті – спадок» [3, с. 61].

Жінки не були усунені і від зайняття державних посад. Михайло Литвин у своїх записках писав про те, що жінка інколи «начальствує в нас у кріпостях навіть пограничних із землями московськими, які необхідно було доручити тільки чоловікам певної сміливості». Як свідчать документи, жінки могли займати та наслідувати посаду старости. Для прикладу, Корсунське староство перейшло від Яна Даниловича до його дружини Софії. А в раду княгині Марії, яка фактично була урядом у Пінському князівстві, входили найвпливовіші бояри [3, с. 62-63].

Документи виразно доводять активну участь жінок-магнаток у справах місцевого самоврядування та їхній вплив на суспільно-політичне життя українських міст та містечок. Як зазначав Й. Ролле, жінки-шляхтянки в XVII ст. ведуть досить активне політичне життя, «беруть участь у конференціях, нарадах, сеймах, у з'їздах сільських господарів, проникають у трибунали, і навіть – у сейм, люб'язничають нерідко з предводителями союзних армій теж заради користі «застінкової» дипломатії, одним словом, верховодять у краї» [1, с. 345].

Воля і повноправність українського жіноцтва виявилась у багатьох вчинках, які мали яскраво виражений політичний характер. Волинська княгиня Софія Ружинська та Ганна Борзобогата-Красенська, наприклад, відмовлялися підкорятися вимогам місцевої влади й навіть розпорядженням польського короля. А коли на межі XVI–XVII століть православ'я стало в Україні символом боротьби із засиллям польської мови та культури в цілому, немало найдостойніших жінок стало на захист православ'я, ведучи меценатську та культурницьку діяльність. Ганна Гойська, Раїна Соломирецька, Гальшка Острожська, Софія Чарторийська, Гальшка Гулевичівна, Раїна Могилянка та інші вписали не одну яскраву сторінку в історію визвольних змагань українського народу проти полонізації.

Ще одним заняттям українських жінок XVII століття була меценатська діяльність. Доброчинність жінок вважалася цілком закономірним явищем тогочасного українського життя. Одним із напрямків меценатської діяльності жінок було заснування православних церков, монастирів та шкіл при них. У пом'янику Києво-Печерського монастиря згадано багато жінок, які вносили свої офіри, а вдова чернігівського скарбника Катерина Угорницька передала монастирю всі свої маєтки [3, с. 63].

Іншим напрямком доброчинної діяльності українських жінок було фондування нових православних шкіл та опіка над чинними. Так, шляхтянка Раїна Ярмолинська та господарівна Марія Могила активно підтримували у своїх повітах православні школи та монастирі. Єлизавета Могила активно підтримувала Львівське братство, допомагаючи йому своїм впливом та матеріально. Дочка Єлизавети Ганна Могила, по чоловікові Пржерембська, не лише допомагала братству, але й сама в 1620 році вписалась у реєстр львівських братчиків [3, с. 64].

Отже, меценатська діяльність жінок-шляхтянок на користь православної церкви та шкіл була досить поширеною серед шляхти та магнатських родів. А жінки вищих суспільних станів України наприкінці XVI–XVII століттях вели повноцінне суспільно-

політичне життя, мали досить широкі спадкові права, на відміну від більшості країн Західної Європи.

Самостійність та свобода жінок не визначалася лише економічними чинниками. Незалежно від станової приналежності, жінки мали право самостійно вирішувати свою особисту долю в шлюбному житті, маючи економічні важелі такої самостійності. Мова йде про унікальну юридичну конструкцію, яка побутувала лише в українському звичаєвому праві – материзну. Це придане жінки у вигляді нерухомості, або наділу землі, яке ніколи не входило в загальносімейне майно, не ділилося між членами сім'ї, а передавалось у спадок лише по материнській лінії і становило, у такий спосіб, окремий жіночий юридично-майновий інститут.

Однак у реальному житті питання про шлюб та сімейну владу вирішувалися всупереч церковним догмам. Українська сім'я, як правило, базувалася на принципах рівноправності подружжя, й українська церква, визнаючи жінку значущим членом суспільства, цього не заперечувала. Дружина була для чоловіка не слугою, рабинею, а товаришкою, з яким вона ділила батьківську владу над дітьми, які також не були власністю тільки батька [3, с. 66-67].

Для шлюбності в XVII ст. в Україні було характерне таке унікальне для середньовічної Європи явище, як розлучення, причому воно відбувалося не лише з причин, які допускала церква, а й через незгоду в подружжі і навіть через втрату довіри та любові, або хронічну хворобу одного із членів подружжя. Процес розлучення відбувався шляхом подання обоюдної «протестації» з визначенням матеріальних умов та прав дітей. Після всіх формальностей, пов'язаних із розлученням, чоловік та жінка могли вступати в нові шлюби. Жінки-селянки також мали право ініціативи як в укладанні шлюбу, так і в розлученні. При цьому розпорядження власним посагом ніколи не розчинялось у спільній власності, а навпаки – чітко усвідомлювалось і визнавалось [3, с. 67].

Становище жінки в українських землях для іноземних мандрівників з Азії чи Західної Європи було справді унікальним явищем. Адже такої свободи та незалежності не знали ні західноєвропейські, ні московські, ні тим більше азійські жінки.

Упродовж багатьох десятиліть «Опис України» Гійома Левасера де Боплана (1245 р.) є одним з авторитетних джерел, до якого звертаються дослідники України, і посилення на працю якого стали неодмінним компонентом історичних, етнографічних та природничих праць. Про українських жінок Боплан у кількох місцях свого опису висловлювався досить похвально та звернув увагу на їх красу. Крім того, Боплан згадує про ремесла, якими займалися українські жінки: «їхні жінки прядуть льон і вовну. Роблять із них полотно і тканини для щоденного вжитку» [2, с. 20]. А в розділі «Про шляхетські вольності» він зазначав: «Якщо вдова вдруге виходить заміж, то може віддати своє майно тому, кого вона полюбила, таким чином позбавляючи спадку своїх дітей» [2, с. 21].

Розділ «Як дівчата залицяються до парубків» повністю присвячений опису звичаю, який, за твердженням Боплана, існував у ті часи в Україні. «Тут, на відміну від звичаїв та традицій інших народів, дівчина першою звертається до парубка, якого собі сподобала. їхній (український) традиційний та незламний забобон майже завжди дівчині в цьому допомагає, та й вона більш певна успіху, ніж парубок, коли б наважився першим свататися до обраної дівчини» [2, с. 23]. А далі Г. Боплан детально описує, якими словами та діями дівчина домагається від парубка погодитися стати її чоловіком. «Звичай, який я описав, – зазначає Боплан, – водиться тільки між людьми рівного стану, бо в цьому краї всі селяни однаково заможні й немає великої різниці у їхніх статках. Та коли кохаються простий селянин зі шляхетною панею, у цьому їм також допомагає звичай» [2, с. 24]. Далі Боплан описує звичай викрадення дівчини-шляхтянки простим селянином, що підтверджує певну демократичність шлюбів між людьми різних суспільних станів [2, с. 24].

Іншим мандрівником, що найбільш детально описав Україну часів Б. Хмельницького був Павло Алепський, що разом зі своїм батьком, антіохійським

патріархом Макарієм III подорожував по Україні у 1654–1656 роках. У його записках є відомості про побут і традиції українських жінок тих часів: «По всій козацькій землі ми помітили прегарну рису, що нас дуже дивувала: усі вони, за малим винятком, навіть здебільшого їх жінки та дочки, вміють читати та знають порядок богослужби й церковний спів» [1, с. 46]. Про київських жінок Павло Алепський писав, що «вони прегарно одягнені, зайняті своїми справами, ніхто не кидає на них нахабним оком. Дочки київських вельмож носять на головах кружальця, гаптовані золотом, прикрашені перлами та самоцвітами, щось мов корона. Дочки бідних роблять собі вінки з різних квіток» [1, с. 47].

Член шведського посольства К. Я. Гільдебрандт, побувавши в Україні у 1656–1657 роках також зробив опис своєї подорожі, у якому окремо підкреслював мужність жінок-козачок та їхню незалежну поведінку. А мандрівник У. Вердум відзначав м'якість та ніжність характеру жінок, їх такт у поведінці та ставленні до інших людей [3, с. 70].

Піднімаючи проблему соціального статусу жінок XIX ст., треба враховувати той факт, що наприкінці XVIII ст. Україна остаточно втратила автономію і її територія була розділена між двома імперіями – Австро-Угорською і Російською. Східна Галичина, Північна Буковина та Закарпаття належали до Австро-Угорської імперії. У різний час приєднані до Російської імперії українські історико-етнографічні та географічні регіони – Слобожанщина, Лівобережжя, Правобережжя, Південь – у XIX – на початку XX ст. являли собою єдину територіальну цілісність. Усю цю територію, що займала 90% від загальної площі України, називали Наддніпрянською Україною. Ця територія, увійшовши до складу Російської імперії, адміністративно була поділена на 9 губерній. Належність до різних держав, різних політичних систем формувала різний суспільний статус жінок України, різні можливості їх суспільної активності та різні типи жіночого руху.

Втрата автономії Україною та входження Наддніпрянщини до складу Російської імперії суттєво вплинуло на правовий статус жінок українських земель. Застосування норм місцевого права на території України було практично припинено й на цій території з 1840–1842 років у частині цивільного та кримінального права, де набув чинності «Звід Законів Російської імперії». Права і свободи особистості в Росії були надто обмежені, а представницька влада була відсутньою. І чоловіки й жінки обмежувалися у своїх правах, не брали участі у формуванні органів державного управління. Необмежена влада російського царя не допускала свободи та спиралася на вікові звичаї, догмати християнського світосприйняття неосвіченої частини населення. Водночас, згідно з діючим у той період законодавством, жінки були обмежені у своїх правах у значно більшій мірі, ніж чоловіки [3, с. 76].

Взагалі початок XIX ст. стали періодом упорядкування шлюбно-сімейних відносин, чіткішого визначення правового статусу жінки. Подальшого поширення на українських землях набули нововведення Петра I щодо встановлення процедури заручин за шість тижнів до вінчання та дозволу виходити заміж за іноземців. Правове становище жінки в сім'ї регулювалося сімейним законодавством Російської імперії, статті якого виникли в епоху феодалізму та не відповідали життєвим реаліям другої половини XIX ст. і надзвичайно повільно пристосовувалися до нових умов капіталістичного розвитку.

Отже, сім'я, яка представляла в юридичному та моральному відношенні спілку, що ґрунтувалася на опіці, а не взаємодопомозі рівних осіб, створювала ґрунт для протесту жінок та стала основою для розвитку жіночого руху.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Протягом XVII–XIX століття ставлення до жінки в українському суспільстві, зафіксоване в поглядах іноземців, демонструє складну та багатогранну картину. З одного боку, іноземні мандрівники та дослідники зазначали шанобливе ставлення українців до жінки як берегині роду та сім'ї. Це знаходило відображення у звичаях, обрядах та фольклорі. З іншого боку, жінки в той час мали обмежені соціальні ролі, підпорядковані чоловікам. Наприклад, жінка сприймалася як берегиня домашнього вогнища, мати і дружина, а з іншого боку, їй відводилася пасивна роль у суспільному житті. Політичні та соціальні

зміни, війни й міграції впливали на становище жінок. Наприклад, козацьке життя вимагало від жінок не лише традиційних ролей, а і здатності до виживання в складних умовах. Але все ж таки спостерігалася еволюція поглядів щодо становища жінки. З'являлися нові можливості для жінок, хоча традиційні уявлення про їхню роль зберігалися.

Список використаних джерел:

1. Брицький П.П., Бочан П.О. Німці, французи і англійці про Україну та український народ у XVII–XIX століттях. Чернівці: Технодрук, 2011. 2008 с.
2. Гійом Левассер де Боплан. Опис України. Проспер Меріме. Українські козаки та їхні останні гетьмани. Богдан Хмельницький. Львів: Каменяр, 1990. 167 с.
3. Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні: Монографія / За загальн. ред. Л.О. Смоляр. Одеса: Астропринт, 1999. 440 с.
4. Січинський В. Чужинці про Україну. Київ: Довіра, 1992. 255 с.

Владислав МОШАК
ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ (МАЛОРОСІЙСЬКОЇ) ІДЕНТИЧНОСТІ
В XVIII–XIX СТ.

*(студент II курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права*

*Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.М. Марченко*

Анотація. У статті розглядається питання малоросійства як одного із найсуперечливіших, політичних і світоглядних феноменів у російському й українському інтелектуальному просторі. Аналізується особливості формування малоросійської свідомості насамперед у козацької еліти, яка намагалася прирівняти себе в правах до російського дворянства.

Ключові слова: «малороси», малоросійська свідомість, Російська імперія, українська ідентичність, козацька еліта.

Постановка проблеми. На сьогодні малоросійство як політико-культурний феномен розглядається в різних аспектах. Вважається, що він постав у результаті двох зустрічних історичних тенденцій: самоідентифікації української шляхти після поразки спроб створення власної держави в другій половині XVII ст. та прагнення російських кіл визначити відповідне місце для українців як найрозвинутіших із колонізованих імперією народів. Прийняття Гетьманщиною протекції російського царя уповільнив процес самоідентифікації українського народу. Малоросійська свідомість почала формуватися протягом 1720–1760-х років, коли козацька еліта намагалася прирівняти себе в правах до російського дворянства. Це надавало їй можливість легітимізації свого соціального положення в ієрархії Російської імперії та відкривало широкі кар’єрні перспективи.

Термін «малоросійство» походить від поняття «Малоросія» – так в офіційних документах середини XVIII ст. (російських і українських), політичних та історичних працях називали Лівобережну Україну (Гетьманщина), а її мешканців – «малоросами». Тобто, поняття «малоросіянин», «малорос» аж до початку XIX ст. мало географічне, а не етнічне тлумачення. Й українці сприймалися в етнічному відношенні окремими від московитів, які претендували на свої «давні» права та свободи. Об’єктивними умовами формування малоросійства як політичного явища, стало знищення російським самодержавством української автономії, Запорізької Січі, наступна денаціоналізація і русифікація української еліти Лівобережжя, поширення там російської мови й культури. Водночас прихильники малоросійської ідеї розглядали Російську імперію як власну державу, яку вони допомагали будувати, обґрунтовуючи прихильність до неї в тому числі й перемогами над ворогами України – Річчю Посполитою, Кримським ханством, Османською імперією. Українське дворянство важко сприймало українську ідентичність оскільки спиралося на мову й культуру селян. І тому для багатьох представників дворянства й інтелігенції конкурентна російська імперська ідентичність була привабливішою від української.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми малоросійства як суспільно-політичного явища розглядалися такими українськими дослідниками. Є. Маланюк у праці «Малоросійство» [5] розкриває власні роздуми про минуле України і причини неспроможності українців відстояти власну державність. Історик В. Кононенко зазначав, що малоросійство стало перетворюватися на хворобу національного характеру в часи Руїни 1660–1670-х рр. і в XVIII ст. було ознакою глибокої кризи українського суспільства, коли козацька еліта намагалася прирівняти себе в правах до російського дворянства й замість політичної чи етнічної стала надавати перевагу становій ідентичності [4].

Українсько-канадський історик З. Когут пояснює малоросійство як особливий тип ідентичності, що історично розвивався швидшими темпами у XVIII – на початку XIX ст. у колах шляхти й духовенства Гетьманщини [3]. На думку дослідників В. Северинюк та Н. Хоми, сприйнявши ідею малоросійства, українська шляхта набувала можливість захищати політичне й суспільне становище «Малоросії», брати участь у суспільно-політичному житті імперії, тим самим виявляючи лояльність до російського самодержавства [9]. Український політолог М. Рябчук носіями малоросійства вважав змосковщених українців і пропонує його розглядати як прояв відносин між колонізаторами та колонізованими [8, с. 225]. Нині малоросійство розглядається як байдуже, а то й негативне ставлення до українських національно-державницьких традицій та прагнень, а часто й активна підтримка російської культури й великодержавної імперської політики [2, с. 347].

Метою статті є з'ясування особливостей самоідентифікації української шляхти в умовах втрати власної державності і входження в російський імперський простір.

Виклад основного матеріалу дослідження. Із середини XVIII ст. кристалізується малоросійська самосвідомість. Її соціальною базою стала нова еліта – незначний прошарок козацької старшини, який виокремився в знать і почав прирівнювати себе до вищого стану польських часів – шляхти. У такий спосіб козацька еліта, ставши знаттю, звернулися до політичних і економічних традицій шляхти як до моделі устрою Гетьманщини. Такі погляди дістали правове визнання в зібранні законів, виданих у 1740-х роках як «Закони, за якими судиться малоросійський народ», а також у відновленні шляхетських судів у 1763 та 1764 роках. Такі шляхетські тенденції спричинили виникнення нових політичних поглядів знаті, згідно з якими, лише шляхта уособлювала усю політичну націю, і тому лише вона відповідала за державне законодавство, привілеї і поточні проблеми. У Гетьманщині українська шляхта також почала брати на себе роль захисника Малоросії, її устрою і соціальної структури [3, с. 90–91].

Згідно з джерелами, українська козацька еліта укладала угоду з польським королем, а пізніше – з московським царем, зберігаючи при цьому власні «права і вольності», які за своєю природою мали суперечливий характер, що було відображенням різнорідності їхнього походження і двозначності Переяславської угоди та її подальших ревізій.

За цими угодами гетьман виступав як козацький ватажок, захисник православної віри, а саме Військо Запорозьке, українські землі, населення, церква переходили під протекторат царя. Українське населення очікувало від царя не тільки захисту Гетьманщини від іноземних загарбників, але і збереження цих самих «прав і вольностей». Більшість українського суспільства вважала, що із царем її зв'язує обопільна угода, але московити цілковито ігнорували такий погляд. На думку Москви, «малоросійські права і вольності» були даром царя, а тому він може його відібрати, коли лише забажає.

Взаємини між з українським суспільством суттєво змінилися за царювання Петра I, який формував сильну, централізовану, мілітаризовану, абсолютну монархію, у якій існування автономної території з певними правами не передбачалося. Усе це викликало незадоволення козацької еліти, і, зрештою, 1708 року гетьман Іван Мазепа вирішив розірвати стосунки з Росією. Петро I побачив у цьому вчинкові зраду не йому особисто, а державі, розглядаючи Гетьманщину (Малоросію) як складову частину Росії.

На думку С. Плохія, після битви 1709 р. під Полтавою світська та церковна еліти Гетьманщини були змушені змінити свою політичну орієнтацію на користь Московії. Для цього Ф. Прокопович запропонував Петру I замінити Гетьманщину як «малоросійську батьківщину» на імперську Росію. У такий спосіб Росія ставала новою вітчизною всіх підданих царя, а Малоросія робилася локальною батьківщиною, або просто місцем народження місцевого населення [7, с. 100].

Упродовж XVIII ст. малоросійський патріотизм був посилений історичною свідомістю, що походила з козацьких хронік та оповідань, які започаткували

малоросійську історичну міфологію. Прикладом можуть слугувати козацькі літописи Григорія Грабянки та Самійла Величка, у яких спостерігалися висловлення політичної лояльності до Малої Русі та її привілеїв, а також ототожнення народу й території його проживання із назвою «Мала Русь», що свідчило про формування серед еліти ознак малоросійської самосвідомості, що могла бути ядром, навколо якого поставала б модерна «українська (малоросійська) нація».

Козацька старшина вважала Малоросію окремою державою із власними кордонами, урядом та інституціями, що мала спільного з Росією монарха, і підпорядкування правителю відбулося на основі договорів. Тому козацькі старшинські кола звернулися до імператриці Катерини II, щоб вона знову підтвердила Переяславський договір, який був скасований Петром I. Але цариця автономні інституції Гетьманщини поступово скасувала, українську еліту було зараховано до російського дворянства, а селян повністю закріпачено. Кінець Малої Росії як самостійної політичної та адміністративної одиниці позбавив еліту важливих символів малоросійської свідомості.

У другій половині XVIII ст. Малоросія (колишня Гетьманщина) виступала однією з основних донорів нової дворянської аристократії. До прийняття в 1762 р. «Маніфесту про вольність дворянства», козацька старшина не дуже поспішала єднатися з російською аристократією, оскільки московські дворяни мали нести обов'язкову службу та виконувати інші повинності. За Жалуваною грамотою дворянству від 1785 р., яку було прийнято за правління Катерини II, українське шляхетство отримало всі права та привілеї російського дворянства. Сотні полкових та генеральних старшин поповнювали його ряди. Вихідці з України все більше відігравали важливу роль при імператорському дворі. Перспективи швидкого просування на державній службі схилили українську еліту інтегруватися до російської системи й занурюватися в імперське культурне середовище.

Згідно з колонізаторською та асиміляційною політикою, що проводилася урядовцями Катерини II, українці вважалися православними від народження, і тому сприймалися владою хоч і з недовірою, але все ж таки з толерантністю, тобто вони могли займати державні посади й були «майже росіянами». У цей час набуває поширення термін щодо українців – «малороси», як позначення їхньої меншовартості, неповноцінності в порівнянні з «великоросами», тобто росіянами і все частіше українців вважали не окремим етносом, а частиною триєдиного російського народу (включали сюди й білорусів).

Учений Л.В. Панасюк зазначає, що російське самодержавство підтримувало малоросійство як заставу культурного й політичного провінціалізму, прибираючи залишки національної пам'яті й сентиментів [6, с. 513].

Були зусилля окремих представників українства, спрямовані на збереження та повернення деяких гетьманських інституцій. Час од часу вони були успішними. Наприклад, цар Павло I почасти відновив законодавчу систему Гетьманщини. Литовський статут залишався чинним аж до 1843 року, а закони Гетьманщини про спадок і власність діяли аж до 1917 року.

У міру того, як ймовірність відродити найважливіші інституції Гетьманщини зменшувалася, патріотам залишалося тільки оплакувати Малоросію в рукописних творах. Найвпливовішою політичною працею початку XIX ст. стала «Історія Русів» – написана російською мовою анонімна модернізована апологія Малоросії, її прав і вольностей. Державу українців тут зображено потужною східнослов'янською державою, занепад якої порушив рівновагу сил у Східній Європі. У праці простежується надія на те, що Малоросія поверне собі належне місце в сім'ї народів. Показовим є інтерес до національної термінології, який виявляється у твердженні, що росіяни вкрали в українців назву «Русь» [3, с. 98].

Вболіваючи за долю Малоросії, патріоти тим самим зберігали пам'ять про неї. На рубежі XVIII–XIX століть, українська шляхта укладала і видавала топографічні описи, генеалогії, місцеві історії, родинні архіви та інші твори. Проте таке піднесення історичної

самосвідомості свідчило не подальший розвиток малоросійської ідентичності, а радше про її неминучий занепад.

У російській культурі 1790–1850-х років малоросійський патріотизм і культурна лояльність до імперії не сприймалися антагоністично. До 1830 р. (до польського повстання і формування Уваровської триєдиної концепції – самодержавство, православ'я, народність, під останнім розумілася єдність трьох східнослов'янських народів як «єдине російське населення») у російських поглядах на українські землі сформувався стійкий романтичний шаблон: це був переважно нецивілізований цікавий світ (називали його Південь, «наша Італія», Швейцарія або Шотландія), населений освіченими патріотами-дворянами, а також винахідливими й добродішними селянами. Росіяни намагалися нібито «заново відкрити російськість» у малоросах, спотворену та пригнічену польськими впливами.

В імперських періодичних виданнях з'являється значна кількість статей про російську історію та етнографію, а особливо про українців/малоросів, тексти яких ставали свого роду аргументами проти поляків. Наприклад, видається друга збірка українських (вже не малоросійських, як перша) пісень М.А. Максимовича (вплинула на П.А. Куліша та М.І. Костомарова), друге та третє (1830, 1842) видання «Історії Малої Росії» Д.М. Бантиш-Каменського, що представляють розвідки з історії та фольклористики, праця І.І. Срезневського «Запорізька старовина» (1833–1838), «Історія Малоросії» М.О. Маркевича (1842–1843), яка сильно вплинула на Т.Г. Шевченка.

Малоросійська свідомість відігравала важливу роль у процесі українського національного відродження. Завдяки зацікавленості старовиною та ностальгії за нею українська шляхта зуміла зберегти рештки малоросійської ідентичності аж до 30–40-х років XIX ст. Під впливом романтизму наступне покоління відкрило український народ із його самобутньою мовою. Молоді люди почали ототожнювати себе зі словом «український», що мало для них радше культурне, а не політичне забарвлення.

Поступово інтелігенція 1840-х років уже поєднала українську культурно-просвітницьку роботу з формуванням політичних поглядів та історичних знань, які були частиною малоросійської ідентичності. Проте цю нову українську ідентичність сприйняла лише певна частина дворянства й інтелігенції. Спираючись на російську культурну основу, малоросійська ідентичність також підготувала прихильників великоросійської концепції, які вважали малоросіян відгалуженням єдиної російської нації.

Яскравим представником малоросійської інтелігенції був письменник Микола Гоголь, який виражав подвійну регіонально-імперську ідентичність і котрому приходилося обирати між суто українським і суто російським. Звідси його слова про роздвоєність душі: «...яка в мене душа, хохляцька чи російська. Знаю тільки те, що не дав би переваги ні малоросіянину перед росіянином, ні росіянину перед малоросіянином. Обидві природи надто щедро обдаровані Богом, і як кожна з них нарізно містить у собі те, чого немає в іншій, – явний знак, що вони повинні поповнити одна одну...щоб потім, злившись воедино, скласти щось досконале в людстві» [1, с. 418–419].

Тарас Шевченко був перший, хто підніс народ (селянство) до рівня нації, членами якої у XVIII ст. вважалася лише аристократія. На відміну від Гоголівської «помираючої» України, яка пережила свою славу, розквіт і тепер її чекає лише тихе згасання, шляхетне розчинення в російській дійсності, Шевченко виступав за «воскресаючу» Україну, яка лише поринула в летаргічний сон як казкова красуня; вона чекає на лицаря, котрий її розбудить і поведе до щасливого й «вольного» життя.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Таким чином, малоросійська спадщина відіграла неоднозначну роль у процесі українського національного будівництва. З одного боку, здатність української інтелігенції послуговуватися традиціями Гетьманщини означало, що цей процес міг виявитися у формуванні домодерної української «нації». З іншого боку, російський культурний складник у малоросійській ідентичності робив українську інтелігенцію нерішучою та

обережною в залученні її історичних і політичних традицій до нового українського світогляду. Українське дворянство важко сприймало українську ідентичність оскільки спиралося на мову й культуру селян. І тому для багатьох представників дворянства й інтелігенції конкурентна російська імперська ідентичність була привабливішою від української. Під цим оглядом малоросійська ідентичність, яка спочатку сприяла національному рухові, відтак, стала для нього перешкодою.

Список використаних джерел:

1. Гоголь Н. Полное собрание починений / гл. ред.. Н.Л. Мещеряков. Т. 12. Москва: АН СССР, ин-т литературы, 1952. 512 с.
2. Дем'яненко Б. Малоросійство. Енциклопедичний словник символів культури України. За заг. ред. О. І. Потапенка, В. П. Коцура, В. В. Куйбіди. 7-е вид. Корсунь-Шевченківський: «Всесвіт», 2017. С. 346–355.
3. Когут З. Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної України. Київ: Критика, 2004. 352 с.
4. Кононенко В. Элита Войска Запорожского – Гетманщины между проектами Малороссии и Российской империи (конец 20-х – начало 60-х гг. XVIII в.). Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. 2010. Вип. 13. С. 127–134.
5. Маланюк Є. Малоросійство. Київ: Український пріоритет, 2015. 48 с.
6. Панасюк Л.В. До витоків білінгвізму в Україні: асиміляційна політика Російської імперії через військову присутність та політику в збройних силах (історико-політичний аналіз). Гілея: Науковий вісник. Вип. 56. 2012. С. 512–515.
7. Плохій С.М. Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі. Київ: Критика, 2015. 456 с.
8. Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізненого націєтворення. Київ: «Критика», 2000. 303 с.
9. Северинюк В., Хома Н. Синдром малоросійства. Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори) [І.Я. Вдовичин, О.М. Сорба, Л.Я. Угрин та ін.]; за заг. ред. Н.М. Хоми. Львів: Новий світ – 2000, 2015. С. 357–358.

Андрій КОВАЛЬЧУК
ДЕРЖАВОТВОРЧІ ІДЕЇ ІВАНА ФРАНКА:
КОНЦЕПЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ ТА СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ

(студент II курсу (другого) магістерського рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права
Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Л. М. Філоретова

Анотація. У статті досліджуються державотворчі ідеї Івана Франка, його концепції національної єдності, соціальної справедливості та ролі інтелігенції у процесі побудови української держави. Проаналізовано Франкові погляди на соціально-економічні аспекти державотворення, а також його бачення політичної свідомості та національного визволення як основи для незалежної державності. Розглянуто вплив його ідей на сучасні процеси формування української національної ідентичності та політичної культури.

Ключові слова. Іван Франко, державотворчі ідеї, національна єдність, соціальна справедливість, політична свідомість, інтелігенція, національне відродження, українська державність.

Постановка проблеми. Проблематика державотворчих ідей Івана Франка досить широко представлена в науковій літературі, хоча й потребує подальших досліджень, особливо в контексті сучасних політичних процесів. Важливість Франкової спадщини полягає в тому, що його політичні ідеї стали основою для формування української національної свідомості та політичного мислення.

Аналіз досліджень та публікацій. Один із ключових напрямків досліджень полягає у вивченні його політичних поглядів. Праці таких науковців, як М.І. Гнатюк у книзі «Іван Франко і українське національне відродження», фокусуються на впливі Франкових ідей на процеси національного відродження. Автор звертає увагу на роль Франка у формуванні політичної свідомості серед українців та його погляди на національне визволення як ключовий елемент державотворення [1].

У статті І.О. Денисюка «Державотворчі ідеї Івана Франка» аналізуються основні принципи, які Франко висував як фундаментальні для побудови незалежної держави. Автор підкреслює значення політичної свідомості та національної єдності, що проходять через усю творчість Франка. У роботі розглядаються ключові аспекти Франкової ідеї соціальної справедливості та ролі інтелігенції в державотворчих процесах [2].

Ковалів Ю.І. у статті «Франкові концепції нації і держави» акцентує увагу на тому, як Франко бачив взаємозв'язок між розвитком національної ідентичності та політичною незалежністю. Він підкреслює роль інтелігенції у процесі національної мобілізації та формуванні політичної еліти. У дослідженні також висвітлюються соціально-економічні ідеї Франка, що мали велике значення для розвитку політичної думки того часу [5].

Мета розвідки полягає в аналізі державотворчої концепції Івана Франка та її ролі на формування української ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці XIX століття на українських землях, які у той час входили до складу Російської та Австрійської імперії, почався процес інституційного оформлення державницьких та націоналістичних ідей [6, с. 78]. Тобто починають з'являтися громадські організації, мета яких полягала у поширенні української культури та національних ідей серед населення. Це стало можливим через примусову політичну та соціальну модернізацію в імперіях, що стало обов'язковою умовою виживання в ті часи.

Одним із центрів поширення державницьких ідей стала Галичина, яка входила до складу Австрійської імперії. Якщо на території Наддніпрянщині одним із головних ідеологів національної концепції був Тараса Шевченко, то лідером думки Галичини став амбітний письменник Іван Франко.

Одним з основних завдань ми вбачаємо у визначенні актуальності та ролі ідей Івана Франка в контексті сучасної політичної ситуації в Україні.

Особливою умовою, на думку Івана Франка, для створення нової незалежної держави у так званій політичній незалежності, є національна свобода українців. Неодноразово він у своїх працях говорив про те, що жодна держава не може існувати без національно свідомого населення. На його думку, ця складова формується на основі спільної мови, культури та історії. З цього виходить, що Іван Франко відводив особливу роль українській інтелігенції, яка повинна взяти на себе обов'язок поширювати знання та у майбутньому стати ядром політичної еліти. Він підкреслював, що освічені люди мають не лише навчати, а й надихати народ на боротьбу за свої права та незалежність. Інтелігенція, за Франком, мала відігравати вирішальну роль у формуванні політичної свідомості суспільства, а також у створенні ідейної платформи для майбутньої державності [9, с. 89–93].

Один із ключових аспектів цієї ролі полягав у тому, що інтелігенція мала стати моральним і культурним авторитетом для народу. Франко вважав, що лише через освіту, моральну стійкість та просвітницьку діяльність можна досягти глибоких і стійких змін у суспільстві, які врешті-решт призведуть до політичної самостійності.

Ще однією важливою складовою для формування держави Іван Франко вбачав у економічній та соціальній рівності. Він вважав, що без цього не можливе існування сильної держави. Франко фактично став ідеологом створення держави-утопії, де б всі мали рівні права незалежно від економічного становища. З цього можна зробити висновок, що Іван Франко надихався ідеями Карла Маркса. Обидва наголошували на соціальній рівності та критикували експлуатацію праці. Але Франко більше зосереджувався саме на національній свідомості та культурній самоідентифікації, тоді як Маркс опирався на класову боротьбу та ідеї знищення капіталізму в глобальному масштабі [9, с. 95].

Франко постійно підкреслював необхідність єдності серед українців як передумови для успішного державотворення. Він розглядав Україну як державу, в якій різні регіони та соціальні групи повинні об'єднатися навколо спільної мети – незалежності. Політична мобілізація населення і єдність національних сил були, на думку Франка, критичними для здобуття та збереження політичної свободи [5, с. 34].

Однією з його ключових ідей було те, що національна єдність повинна базуватися не лише на етнічній приналежності, а й на спільних ідеях, моральних цінностях та політичних переконаннях. Це бачення є особливо актуальним для сучасної України, де проблема національної єдності є надзвичайно важливою в умовах зовнішньої агресії та внутрішніх політичних викликів.

Державотворчі ідеї Івана Франка не втратили своєї актуальності і сьогодні. Його бачення держави як справедливого та демократичного утворення, яке будується на засадах рівноправності, соціальної справедливості та національної єдності, є важливим для сучасної України. Особливо в контексті сьогоднішньої боротьби за незалежність та збереження територіальної цілісності, Франкові ідеї національного об'єднання та солідарності можуть слугувати як натхнення, так і практичний дороговказ [5, с. 36–37].

Іван Франко активно висвітлював ідеї державотворення у своїх творах, зокрема в публіцистиці, художній літературі та наукових роботах. Одним із центральних елементів його творчості було прагнення до створення незалежної української держави.

У поемі «Мойсей» Франко зобразив лідера, який веде народ до обіцяної землі, що символізує національне пробудження і боротьбу за державність. У цьому творі державотворчі ідеї пов'язані із закликом до єдності, відповідальності лідерів і активної участі народу [8, с. 123].

У публіцистичних творах, зокрема статті «Що таке поступ?», Франко закликав до політичної свідомості, самовизначення і політичної незалежності українців. Він критикував соціальну та національну несправедливість, виступав за права народу і необхідність створення власної держави [8, с. 123–124].

Також його драматичний твір «Украдене щастя» можна розглядати як алегорію соціальної несправедливості, яка стоїть на заваді розвитку національної ідентичності і держави [2, с. 45].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Таким чином, Іван Франко через свої твори формував ідеї політичної незалежності, національної єдності та соціальної справедливості, які стали основою для державотворчих прагнень українців. Іван Франко був не лише видатним літератором, а й глибоким мислителем, чий державотворчі ідеї мали вагомий вплив на розвиток української національної свідомості та політичної культури. Його бачення держави як соціально справедливого, демократичного утворення з міцною національною ідентичністю є важливим уроком для сучасної України. В умовах сучасних викликів Франкові ідеї про роль інтелігенції, соціальну справедливість та національну єдність залишаються цінними та актуальними для розвитку української державності.

Список використаних джерел:

1. Гнатюк М.І. Іван Франко і українське національне відродження. Київ: Наукова думка, 2010. 328 с.
2. Денисюк І. О. Державотворчі ідеї Івана Франка. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. 2016. Вип. 24. С. 45–60.
3. Іван Франко. Що таке поступ? Франко І. Зібрання творів у 50 томах. Т. 45: Філософські, соціологічні та культурологічні статті. Київ: Наукова думка, 1986. С. 204–217.
4. Хміль В.І. Соціально-політичні ідеї Івана Франка: аналіз та інтерпретація. Тернопіль: Підручники і посібники, 2015. 210 с.
5. Ковалів Ю.І. Франкові концепції нації і держави. *Українська культура*. 2015. № 3-4. С. 34–40.
6. Косик В.І. Франкові погляди на національне питання та державотворення. *Історичні дослідження*. 2016. Вип. 3. С. 78–88.
7. Гриценко Т.Б. Національно-визвольні ідеї Івана Франка. *Проблеми історії України*. 2019. Вип. 25. С. 67–74.
8. Іванишин П.В. Націоналізм і державотворчість у політичній думці Івана Франка. *Політичні студії*. 2017. № 9. С. 123–132.
9. Крип'якевич І.П. Політична думка Івана Франка в контексті українського національного руху. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2001. 298 с.

Дар'я ПЕРЕПЬОЛКІНА
СТУДЕНТСЬКИЙ РУХ НА НАДДНІПРЯНЩИНІ
У КОНТЕКСТІ РЕВОЛЮЦІЇ 1905–1907рр.

(студентка II курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права
Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Н.М. Токар

Анотація. У статті проаналізовано вплив революції 1905–1907 рр. на розвиток студентського руху на території Наддніпрянської України. Зокрема, узагальнено інформацію про події, що відбувалися під час та після революції в Києві, Одесі та Харкові. Саме в цих містах існували університети, а їхні студенти були активними учасниками суспільно-політичних процесів.

Ключові слова: революція 1905–1907 рр., студентські рухи, університети, суспільно-політичне життя, Наддніпрянщина.

Постановка проблеми. Революція 1905–1907 рр. в Російській імперії та події на її передодні посприяли розвитку національного руху на Наддніпрянщині. Як зауважив український історик Ярослав Грицак: «традиційною особливістю російського політичного режиму було те, що в ньому держава була все, а суспільство – нічого». Утім на початку ХХ ст. російський імперський режим зазнав глибокої кризи, що була доповнена поразкою в російсько-японській війні. Революція 1905 р. сприяла короточасному розквіту українського національного життя. Ці позитивні зміни були пов'язані зі скасуванням Емського указу 1876 р. Були відкриті нові кафедри українознавства: в Одеському університеті історію України викладав Олександр Грушевський, брат Михайла, у Харківському українську літературу – Микола Сумцов. За галицьким прикладом в українських містах і містечках розгортається мережа товариств «Просвіти». У 1905 р. у Російській імперії з'явилася перша україномовна газета «Хлібороб». З 1906 р. у Києві почала виходити щодення газета «Рада». Її видавцем був відомий український діяч і меценат Євген Чикаленко. У 1907 р. у Петербурзі вийшло повне видання «Кобзаря» Тараса Шевченка [5, с. 186]. Такі події мали вплив і на становлення та розвиток студентського руху, адже саме молодь часто є рушієм суспільних рухів.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку революції студенти проявили інтерес до подій у країні. У січні 1905 р. в Київському політехнічному інституті відбулися збори 500 студентів, на яких обговорювалися можливі форми реакції на події в Петербурзі. Біля входу в КПІ була організована демонстрація. Із цього приводу заарештовано 10 студентів, а Київський університет та Київський політехнічний інститут були тимчасово закриті [13].

Навчальні заклади перетворилися на місце відкритої антиурядової пропаганди. Дану ситуацію певним чином ускладнювала надана радам університетів та інститутів «Тимчасовими правилами» від 27 серпня 1905 р. автономія. Зокрема, відновлено вибори ректора, деканів і професорів, послаблено нагляд за студентами, визнано за ними право утворювати при університетах різні культурно-наукові гуртки тощо [3, с. 69–70].

Студенти почали активну боротьбу з противниками революції і в академічному середовищі. В одному з листів, перехопленому жандармським управлінням в Одесі від студента Новоросійського університету пані Лебедевій йшлося про відсутність лекцій в університеті станом на жовтень 1905 р. Студент пише, що кожен професор має «намалювати» перед аудиторією свою «політичну фізіономію», тобто ознайомити слухачів зі своїми переконаннями та з програмою тієї партії, до якої він особисто належить [12, с. 41].

У жовтні 1905 р. у приміщенні Київського політехнічного інституту на сходку зібралися студенти інституту, університету святого Володимира, робітники різних підприємств міста, учні середніх навчальних закладів – загальною кількістю до п'яти тисяч осіб. Актова зала та дві найбільші аудиторії були заповнені людьми. Оратори до вечора по чергово виступали з промовами. У виступах висловлювалося негативне ставлення до існуючого суспільного ладу та майбутньої Державної думи, виголошувалася необхідність боротьби з урядом, аби «досягнути замість обмеженої царської влади демократичної республіки». Так, О.Шліхтер, член місцевого комітету Російської соціал-демократичної робітничої партії та Всеросійського союзу залізничних службовців і робітників, закликав усіх присутніх до загального страйку, «оскільки це є єдиним способом змусити уряд піти на поступки». Упродовж дня серед присутніх з ініціативи комітету РСДРП проводився збір пожертвувань для допомоги заарештованим товаришам, голодуючим робітникам та на придбання зброї. Адміністрація політехнічного інституту в хід акції не втручалася, обмежилася оголошенням «стороннім вхід заборонено» [3, с. 10–11].

Ряд студентів, окрім розповсюдження літератури, займався також і ораторством серед селян, проголошуючи останнім ідеї «експропріації» в поміщиків або закликаючи до мітингів. Більшість пропагандистів, які агітували селян не мали за мету цілеспрямовану поїздку до села, вони були змушені повернутися до своєї батьківщини через вигнання з навчального закладу або «у пошуках заробітку чи притулку» [2, с. 21].

Наприкінці 1906 р. студенти в університетах почали вимагати українізації освіти. Так у листопаді студенти Київського політехнічного інституту розпочав збір підписів під вимогою відкриття ряду українознавчих кафедр в інституті. На знак солідарності виступили і студентські громади далеко за межами Наддніпрянської України, зокрема, у Петербурзі, Москві, Казані, Дерпті, Львові, Ватикані. Підтримали студентів учні середніх шкіл Наддніпрянщини. При них організувалися політичні гуртки. Керівники цих гуртків переслідувалися адміністрацією. На початку 1906 р. тимчасовий генерал-губернатор Харківщини розіслав директорам середніх шкіл обіжника, вимагаючи закриття всіх учнівських організацій і виключення активних учасників мітингів і заворушень. 50 учнів Харківської духовної семінарії було виключено, а 5 з них відправлено до тюрми. Арешт учнів реальної школи викликав протест і демонстрації учнів середніх шкіл, що змусило керівництво звільнити заарештованих [11, с. 187–189; 13].

Такі події не оминули уваги з боку російського уряду. Так, в 1907 році було закрито Київський та Новоросійський університети. У листопаді 1907 року на знак протесту проти таких дій відбулися збори Київських Вищих жіночих курсів. Згодом, у січні 1908 року, заняття на цих курсах відновили [95, с. 232]. У 1908 році заарештували найбільш активних учасників київської «Ради студентських представників». Організація відновила свою роботу лише в 1910 році. З політичних причин обмежували також створення громадських студентських об'єднань. Наприклад, керівництво Київського університету виступило проти заснування «Товариства допомоги», оскільки влада вважала, що такі організації часто виходять за межі своїх повноважень і статутів [7, с. 4].

Поразка революції також викликала реакцію з боку студентства. Сучасні дослідники визначають, що саме в цей період зросла кількість самогубств серед студентів та учнів шкіл [12, с. 41].

Традиційною формою протестів у постреволуційний період стали заворушення. У 1908-1909 рр. хвиля повстань охопила всі університети. Поштовхом до неї став виступ студентів Петербурзького університету, які у вересні 1908 року, у межах всеросійського студентського страйку, підтримали автономію університетів. У відповідь у 1908 році було тимчасово припинено допуск жінок як слухачок до вищих навчальних закладів. Згодом видали розпорядження про заборону прийому жінок до спеціалізованих закладів, підвідомчих Міністерству торгівлі та промисловості.

Коли розпочалася «перша російська революція», студенти Києва, Одеси, Харкова досить активно вимагали справжньої академічної свободи. Аналогічних позицій дотримувалася і значна частина професури [9, с. 38]. У перші роки після революції серед студентської молоді виникла «нова» течія – «академізм». Прихильники цього руху під гаслом «університет для науки» відстоювали ідеї створення наукових, літературних і кооперативних організацій та студентських товариств, уникаючи політичних об'єднань. Вважаючи страйки шкідливими для розвитку науки та навчання, «академісти» розробляли власні способи протидії страйковій діяльності. На противагу академізму існувала й радикальна течія, прихильники якої навпаки висували гасло активної політизації студентського руху та закликали до масової участі в страйках і виступах.

Між цими течіями виникало протистояння. Радикали складали списки з іменами «академістів» та розсилали їх до інших навчальних закладів, оголошуючи їм бойкот. Їх також виключали з гуртків, позбавляли права користуватися студентськими їдальнями, читальнями, бібліотеками тощо. Протистояння «академістів» та радикально налаштованої вузівської молоді призводило до значного розладу в студентському середовищі, розпалювання ворожнечі, а згодом і відсутності єдності. Відомі й поодинокі трагічні випадки. У грудні 1910 р. під час суперечки в Новоросійському університеті було вбито студента [4, с. 82–83].

Студентів активно підтримували і викладачі університетів. Так, в Одесі в грудні 1910 р. на основі «Товариства сприяння академічному життю імператорського Новоросійського університету» був відкритий академічний клуб, який очолили професори університету.

У лютому 1911 р. у Харківському технологічному інституті був створений «Союз академістів студентів-технологів». Його члени брали участь у проведенні навчальних занять, облаштуванні бібліотек, проведенні бесід, спортивних та гімнастичних змагань. Членами союзу могли бути лише студенти інституту. Члени союзу ділилися на дійсних, які мали при голосуванні вирішальний голос та змагальних, тобто – кандидатів на дійсних членів. Бюджет цього союзу складався із членських внесків, пожертв і субсидій різних осіб та установ [4, с. 84].

Щоб відвернути університетську молодь від політичної активності уряд заохочував її вступати до контрольованих адміністрацією академічних організацій. У вересні 1913 року Міністерство народної освіти видало циркуляр, який спрощував процедуру створення академічних корпорацій. Документ давав дозвіл на створення організацій за згодою з керівництвом навчального закладу та за згодою місцевої адміністрації, а схвалення попечителя навчального округу вже не вимагалось.

Найбільш реакційні елементи студентства створили в Києві «Всеросійський національний студентський союз», в Одесі – студентський підвідділ «Одеського союзу російських людей». У статутах цих об'єднань визначалися доволі шаблонні цілі: «зміцнення засад російського самодержавства, православ'я та російської народності – як серед студентства, так і в народних масах». Об'єднання проводили в середовищі вузівської молоді російську шовіністичну та релігійну пропаганду, видавали друковані органи. Студенти-чорносотенці брали участь у поліцейських розправах проти революційно налаштованої частини студентства та виконували функції агентів охорони у вищих навчальних закладах. Відносини між національно свідомою частиною вузівської молоді та прихильниками «бойового академізму» були напруженими [4, с. 82–85].

Після революції зросла чисельність українських студентських громад. У 1907 р. відновила роботу українська студентська громада при Київському університеті. Наступного року до її складу увійшли сорок курсисток Київських Вищих жіночих курсів. Своїми головними завданнями українська студентська громада визначала «консолідацію студентів-українців на національному ґрунті без різниці політичних поглядів і походження, піднесення національної свідомості зрусифікованого студентства й темного селянства, заходи у сфері самоосвіти й політичного самовизначення». У березні 1910 р.

члени громади при Київському університеті звернулися до студентства із закликом об'єднуватися в українські гуртки під її керівництвом. У квітні 1911 р. українська студентська громада Київського університету серед студентів молодших курсів поширила звернення. Вона закликала молодь до об'єднання в гуртки, вивчення рідної мови, історії та підготовки до боротьби за національні права [8, с. 35–38].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Таким чином революційні події 1905–1907 років в Україні посприяли політизації студентського руху. Саме студенти завжди були активними учасниками суспільних перетворень. Університетське середовище Києва, Харкова та Одеси згуртувало навколо себе як прибічників академічних свобод так і студентів із більш вираженою громадянською позицією. Поразка революції та спроби придушення студентських виступів, заборона студентських організацій звичайно послабили рух. Але після революції 1905–1907 років студентські рухи на Наддніпрянщині фактично існували безперервно у формі груп, союзів, товариств та гуртків. Революція засвідчила нездатність влади реагувати на ситуацію в країні в цілому та неусвідомлення з боку чиновників поглядів молоді.

Список використаних джерел:

1. Бойко І.Д. Короткий нарис історії Харківського державного університету ім. О.М.Горького (1805–1916 рр.). Короткі нариси з історії Харківського державного університету ім. О.М.Горького. Харків: 1940.
2. Бурянов Д. М. Студентський етнополітичний рух в м. Києві у 1905–1907 рр. *Вчені записки ТНУ імені В.І.Вернадського*. Серія: Історичні науки. Т. 33 (72). Київ. 2022. С. 18–22.
3. Гончарова Н.О. Молодь у політичних партіях як носій національної ідеї (1900–1905 рр.). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського*. Вип. 8. Серія: Історія: Збірник наукових праць. Вінниця. 2004. С. 69–73.
4. Гончарова Н.О. Політизація національного руху студентської молоді в роки революції 1905–1907 рр. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського*. Вип. 9. Серія: Історія: Збірник наукових праць. Вінниця. 2005. С. 81–85.
5. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації ХІХ–ХХ століття. Київ. 2019. 656 с.
6. Гончарова Н.О. Активізація української учнівської молоді у революційних подіях 1905–1907 рр. *Науковий потенціал України: Матеріали першої всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції*. Київ. 2005. С. 1–4.
7. Еггерт і Грінберг. Репресії на Україні за царату. Київщина. Харків: Шляхи революції, 1929. 32 с.
8. Листівки українських політичних партій та організацій між двома революціями (червень 1907 – початок 1917 рр.). Збірник документів і матеріалів / Упор. Б.І. Корольов, І.С. Михальський. Луганськ. 1999. 163 с.
9. Радченко Л.О. Посилення політичної складової в антиурядових акціях студентів Наддніпрянської України (90-ті рр. ХІХ ст. – початок ХХ ст.). *Universum Historiae et Archeologiae*. 2019. Vol. 2(27). Issue 2, pp. 26–43.
10. Смоляр Л.О. Минуле заради майбутнього: Жіночий рух Наддніпрянської України другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: Сторінки історії. Одеса. 1998. 407 с.
11. Сарбей В. Г. Національне відродження України. Україна крізь віки в 15 т. Т. 9. Київ, 1999. С. 187–209.
12. Токаленко П.О. Дух свободи. Вплив революційних подій 1905–1907 років на формування внутрішньої атмосфери страху у суспільстві на Півдні України. *Вчені записки ТНУ ім. В.І.Вернадського*. Серія: історичні науки. Т 29 (68). № 1. 2018. С. 40–44.

13. 1898–1917: Студенство КПІ у дореволюційні часи. URL: <https://kpi.ua/history-students-1898-1917>. (дата звернення 30.10.2024).

УДК 94(477)“1921/1991“:305(045)Бовуар

Оксана БІЛОКІНЬ

**ГЕНДЕРНІ ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В УРСР.
ВПЛИВ СІМОНІ ДЕ БОВУАР НА РОЗВИТОК ФЕМІНІЗМУ**

*(студентка III курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права*

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.М. Марченко

Анотація. У статті висвітлено важливість гендерних історичних досліджень. На основі різноманітних праць українських і зарубіжних учених представлено особливості становища жінки в радянський період. Надано основні поняття та періоди гендерних досліджень у радянській Україні. Зроблено аналіз змін в історії жіноцтва в радянський час.

Ключові слова: гендерна історія, гендерна рівність, радянська Україна, жіноцтво, есенціалізм, фемінізм, неофемінізм, фемінізм «другої хвилі», постфемінізм.

Постановка проблеми. Дослідження гендерної історії в період ХХ ст. стикаються з низкою суттєвих викликів, які обмежують її розвиток та глибину аналізу. Основна проблема полягає в ідеологічних та політичних обмеженнях, що впливали на дослідження в цій галузі. Радянська ідеологія, що ґрунтується на марксистсько-ленінських принципах, проголошувала гендерну рівність, але на практиці це не завжди знаходило відображення в реальному житті чи наукових дослідженнях. Офіційна думка про відсутність гендерних проблем у радянському суспільстві призвела до недостатньої уваги до цих питань у науковій літературі та обмеженого доступу до важливих джерел інформації.

Аналіз досліджень. Сьогодні гендерні дослідження активно проводяться у всьому світі. Наприклад, російська вчена Н. Пушкарьова вважається основоположницею жіночої та гендерної історії в радянській і російській науці [11]. Внесок у цю сферу зробили також такі вчені, як Ф.Л. Джеймс, К. Хорні, К. Уест, С. Фаррел, Т.С. Баранова, Ю.Є. Альошина та ін. Серед учених, які активно займаються цим питанням, варто виділити також таких фахівців: Т.В. Бендас, О.А. Вороніну, А. Волобуєва, І.С. Кона, І.С. Клецину, Д.Н. Остапенко, Н. Сидоренко, Т. Старченко та інших. Вони досліджували переоцінку «гендерних» цінностей у сучасному суспільному житті держави.

В Україні дослідження гендерної проблематики розпочалося тільки в 90-і роки ХХ ст. Серед доробок можна назвати праці таких учених, як С. Павличко, І. Жеребкіна, О. Кісь [6], Л. Кобелянська, Т. Мельник [10], Л. Смоляр, Н. Чухим, О. Ярош та ін. При підготовці статті ми використовували праці таких українських дослідників: В.В. Черняхівської [13], яка розглядає історію становлення гендерного паритету та надає періодизацію становлення гендерних досліджень. У колективній статті Т.В. Грушевої, А.Р. Рябчевської, А.С. Сєденкової [4] розглядається соціальний статус жінки в радянський період. Н. Гербут розглядає теоретико-методологічні засади гендерних досліджень [3]. У монографії під редакцією Н.П. Кравця розглядаються аспекти формування гендерної культури в молоді [1].

Метою статті є розгляд та аналіз вивчення гендерної історії ХХ ст. та з'ясування впливу французьки Сімони де Бовуар на розвиток фемінізму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Гендерні історичні дослідження – це напрям наукових досліджень у гуманітарних галузях знань, в основу яких поряд з іншими

покладено принцип соціально й культурно обумовлених відмінностей між чоловіком і жінкою. В Україні гендерні дослідження поширюються з кінця 1980-х років, головню завдяки працям, які порушили питання фемінізму та гендерних підходів у наукових дослідженнях [1, с. 7].

З утвердженням радянської влади в Україні починається нова доба в боротьбі за рівні соціально-політичні права жінок та чоловіків. Уже в Конституції УСРР від 10 березня 1919 р. опосередковано закріплено за жінками, як громадянами тільки право обирати та бути обраними. Чітко вираженого формулювання про статеву рівність у цьому акті не зафіксовано, а насамперед йдеться про класову пролетарську єдність. Проте вже в Конституції УСРР 1929 року в ст. 66 зазначається: «Право обирати і бути обраним до рад мають, незалежно від статі, віри, раси, національності, осілості тощо, такі громадяни Української Соціалістичної Радянської Республіки, що їм до дня виборів минуло 18 років» [9]. Насамкінець, у Конституції СРСР 1936 р. саме жінці присвячена ст. 122, у якій зазначено, що жінці в СРСР надаються рівні права із чоловіком у всіх сферах господарського, державного, культурного та суспільно-політичного життя. Можливість здійснення цих прав жінками забезпечується наданням жінці рівного із чоловіками права на працю, оплату за працю, відпочинок, соціальне страхування та освіти, державною охороною інтересів матері та дитини, наданням жінці при вагітності відпусток зі збереженням утримання, широкою низкою пологових будинків, дитячих ясел та садочків». Аналогічною за змістом була ст. 121 Конституції УРСР 1937 р. [13].

Початок 1920-х років був насичений ідеями жіночого рівноправ'я, які найбільш яскраво декларували революціонерки – І. Арманд і О. Коллонтай. Ідея шлюбу як товариського союзу двох незалежних і рівноправних членів комуністичного суспільства приваблювала революційно налаштовану молодь. Наприклад, О. Коллонтай, яка була ініціатором створення і завідуючою (з 1920 р.) жінвідділом ЦК РКП (б) (метою якого була боротьба за рівність прав жінок і чоловіків), у своїх працях поглибила ідею – нової жінки як певного ідеалу, створивши образ, що став новим еталоном жіночності. За думкою О. Коллонтай, – нова жінка прагне до звільнення і незалежності, вона активно працює нарівні із чоловіком і відповідно забезпечує себе самостійно, бере участь у політичних процесах і в суспільному житті. Перед нами жінка – особистість, перед нами самодостатня людина, зі своїм власним внутрішнім світом, перед нами індивідуальність, яка утверджує себе, жінка, зриває іржаві кайдани своєї статі [8, с. 17].

На початку 60-х рр. XX ст. пробудження соціальної жіночої самосвідомості призвело до виникнення «другої хвилі» фемінізму та було пов'язане з піднесенням ліворадикальних рухів (студентської революції 1968 р.) і формуванням нових соціальних теорій. Загальна вимога феміністок «другої хвилі» – боротьба за право не тільки обирати, а й увійти самим у владні структури [5, с. 410].

Основоположницею другого періоду фемінізму визнано С. де Бовуар – французьку письменницю, феміністку радикального ідеологічного напрямку другого етапу («другої хвилі») фемінізму. Сімона де Бовуар – авторка романів «Гість» (1943), «Мандарини» (1954), книги «Друга стаття» (1949), автобіографічної трилогії «Мемуари добре вихованої дівчини» (1958), «Сила зрілості» (1960) і «Сила речей» (1963) та ін. Вона зробила вагомий внесок у розвиток філософської думки та феміністичного руху XX ст. Книга «Друга стаття» є однією з найважливіших робіт із проблематики фемінізму. Авторка розв'язала постулат про природність сексуального розподілу праці, показавши, що співвідношення «природного» (жіночого) із «культурним» (чоловічим) є не взаємодоповненням, а проблемою ієрархії та влади. Конфлікт між здатністю бути суб'єктом і нав'язаною роллю. Політичні ідеї представників фемінізму об'єкта (права, політики, чужої влади) визначає, відповідно до її теорії, зміст поняття «жіноча сутність» та особливості «жіночого спадку». Бовуар стверджувала, що «жінкою не народжуються, жінкою стають» [5, с. 411].

С. де Бовуар, яка у своїй книзі «Друга стаття» виклала основні ідеї, що стали центральними для фемінізму радянського періоду: домінуючі соціальні, економічні та

ідеологічні структури патріархату не допускають жінку до матеріальних та інтелектуальних ресурсів соціуму, таким чином відводять їй другорядні ролі. С. де Бовуар доводила, що в жінці із самого початку закладені ті ж самі здібності, що й у чоловіка, але нав'язана їй роль бути об'єктом чужої влади призводить до соціальної пасивності жінки та її безправного становища [12, с. 267].

Отже, стать є результатом соціокультурного конструювання. На відміну від першого періоду еволюції фемінізму, на другому етапі («друга хвиля») він поширився в усіх регіонах планети.

У цей час остаточно виділяються різні напрями фемінізму за такими критеріями:

- за ідеологією: ліберальний, марксистський і соціалістичний, радикальний;
- географічно: американський, європейський, «третього світу», пострадянський, постсоціалістичний;
- етнічно: фемінізм «білих», «чорних»;
- конфесійно: ісламський, християнський;
- за методами та спрямованістю дій: екофемінізм, пацифістський, сепаратистський;
- за приналежністю до течій філософії та психології: модерністський, заснований на концепції соціального конструювання, постмодерністський і постструктуралістський, психоаналітичний;
- за сексуальною орієнтацією та ідентичністю прихильників: лесбійський, садомазохістський, квір-фемінізм [5, с. 412].

Особливістю фемінізму «другої хвилі» є неприйняття поділу на публічну та приватну сфери, що вважається неадекватним. Чоловіча домінація та жіноча дискримінація, що є в приватній сфері, визначаються в період фемінізму «другої хвилі» як різновид суспільного конфлікту. Ще однією важливістю фемінізму «другої хвилі» є визначення на цьому етапі поняття «гендер» та окреслення його відмінності від поняття «стать». Поняття «гендер» використовують у науковому обігу для характеристики статі в суспільному контексті або як культурну стать [5, с. 413].

Наприкінці ХХ ст. межі наук стали розмитими, ідея міждисциплінарних, інтернаціональних досліджень набувала все більшої популярності. Якщо феміністки середини ХІХ – початку ХХ ст. вимагали рівності прав і зазвичай засновувалися на поглядах, згідно з якими між статями немає жодних суттєвих відмінностей, що дозволяли б створювати легітимізовану нерівність, то феміністки другої хвилі – 60–70-х років ХХ ст. – уже вимагали визнання самостійної жіночої особистості і сприяли розвитку колективної жіночої самосвідомості, наголошуючи, артикуючи відмінності між жінками й чоловіками, специфічність «жіночого» відносно «чоловічого». Акцентування, постійне підкреслювання цієї специфічності призвели до переоцінки «жіночого» і знецінення «чоловічого» (позаяк воно розглядалось як джерело гноблення жінки) [2, с. 14].

Нова загальнополітична й загальнонаукова ситуація змусила феміністок кінця ХХ ст. замислитися про те, як створити рівність можливостей, як зруйнувати ієрархії, створені патріархатом, «не міняючись місцями», не намагаючись проголошувати «Хто був нічим – той стане всім» – тобто, як замість того, щоб перетворювати чоловіків із «панів» – на «рабів», з «репресуючих» – на «репресованих», знайти спосіб «зберегти відмінності без жертв із боку однієї зі статей» цей підхід названий «реформи замість революції». Згадані пошуки спричинилися до ліквідації – у більшості країн – «острівного становища» феміністок, їхнього сепаратизму й відокремленості, оскільки чимало вчених зрозуміли перспективність запозичень, рецепцій, «привласнення» методів гендерної експертизи для аналізу усних і письмових наративів різними соціальними науками, серед яких – є і історія [2, с. 15].

У 1960-х–1970-х роках образ успішної жінки на широкий загал пропагувався у статтях в журналах і газетах («Світило», «Прапор», «Розплавлювач металу»), репортажах на радіо й телебаченні, виступах під час партійних зібрань. У цьому дискурсі успіх жінок та їхній героїзм приписували саме соціалістичній системі. Жінка цього періоду була

успішною, тому що мала вищу освіту, професійно реалізовувалася, могла висловити власну думку та бачення розвитку суспільства, мала доступ до матеріальних благ, модного одягу та туристичних поїздок. Згідно із журналами, газетами та публічно-політичним дискурсом 1960-х–1970-х років, успішна жінка пізнього соціалізму була, з одного боку, стриманою і відданою ідеалісткою, проте водночас чутливою і мрійливою. Успішною вважалася жінка, яка одночасно поєднувала різні ідентичності та могла бути успішною як у трудовому, так і в соціальному та культурному житті. Тож історичний наратив періоду пізнього соціалізму був націлений на пропагування образу успішної жінки, адже за соціалізму вони були приречені на успіх із самого початку. А ті, хто не поділяли соціалістичні погляди, ставали жертвами притиснень та експлуатації [7, с. 25].

Аналізуючи гендерну політику Радянського Союзу, важливо зрозуміти радянське бачення жіночої емансипації та його практичне втілення. Хоча жінки в СРСР були активно залучені до робочої сили, покращення їхнього економічного статусу залежало саме від економічних і демографічних показників. Інтенсивність залучення жінок до робочої сили змінювалася впродовж існування Радянського Союзу під впливом різних факторів, а саме: нестача робочої сили внаслідок участі чоловіків у війні, період індустріалізації, необхідність створення додаткових робочих місць тощо. Водночас залучення жінок до робочої сили було зумовлено економічними та демографічними чинниками. Гейл Лапідус наголошує на тому, що в 1960-х роках радянська влада вдалася до рішучих дій задля збільшення кількості зайнятих жінок, бо, як зазначає автор, саме домогосподарки були «невичерпним джерелом» робочої сили в цей період. Як свідчення – з 18 млн жінок, які почали працювати в 1960–1971 роках, 14 млн були домогосподарками [13].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Дослідження гендерної історії в радянський період є важливою темою для розуміння суспільно-політичних процесів того часу. Попри офіційні декларації гендерної рівності, на практиці існували значні перешкоди для досягнення реальної гендерної рівності. Хоча радянська ідеологія проголошувала гендерну рівність, гендерний вимір часто ігнорувався або піддавався класовому аналізу. Офіційні документи, такі як Конституція УРСР та СРСР, формально гарантували рівні права, але не вирішували реальних проблем гендерної нерівності. Попри ці зусилля, радянська система продовжувала підтримувати патріархальні структури та обмежувала доступ жінок до ресурсів і політичних позицій. Згодом, особливо наприкінці соціалістичного періоду, у засобах масової інформації активно пропагувалися образи успішних жінок, підкреслювалася роль жінок у соціальному та культурному житті. Однак це не завжди відповідало дійсності, жінки часто залишалися на другорядних ролях і не мали рівного доступу до керівних і політичних посад. З початком перебудови у 1980-х роках з'явилася можливість глибше вивчити гендерні питання та відкрито критикувати існуючу нерівність. Однак, попри зусилля держави щодо забезпечення пропорційного представництва жінок, їхня фактична участь у владних структурах залишалася обмеженою і більшість із жінок залишалися домогосподарками. Симона де Бовуар мала непрямий, але важливий вплив на розвиток феміністичного руху в УРСР. Її праці, зокрема «Друга стаття», заклали основи для глобальної феміністичної думки, яка із часом вплинула й на українське суспільство.

Таким чином, вивчення гендерної історії радянської доби ілюструє складність і суперечливість гендерної політики та її вплив на життя жінок. Важливо продовжувати дослідження цієї проблематики, щоб краще зрозуміти вплив ідеологічних та соціальних чинників на гендерні відносини та розробити більш ефективні стратегії досягнення гендерної рівності в майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Гендерні дослідження: прикладні аспекти : монографія / [В.П. Кравець, Т.В. Говорун, О.М. Кікінежді та ін.] ; за наук. ред. В. П. Кравця. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. 448 с.
2. Гендерний підхід: історія, культура, суспільство / Під ред. Ліліани Гентош, Оксани Кісь. Львів: ВНТЛ-Класика, 2003. 252 с.
3. Гербут Н. Теоретико методологічні засади гендерних досліджень. Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України. Вип. 1(57) С. 344–361. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/gerbut_teoretyko.pdf (дата звернення 02.07.2024).
4. Грушева Т.В., Рябчевська А.Р., Седенкова А.С. Соціальний статус жінки в радянській Україні у 20–30-ті рр. XX ст. URL: <https://old.istznu.org/page/issues/47/25.pdf> (дата звернення 02.02.2024).
5. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми ; 2-е вид., перероб. і доп. Львів : «Новий Світ–2000», 2017. Т.2.: XX – початок XXI ст. 598 с.
6. Кісь О.Р. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIV – початок XX ст.). Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008. 227 с.
7. Кулачек О. Роль жінки у державному управлінні: старі образи, нові обрії Монографія. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. 301 с.
8. Коллонтай А.М. Новая мораль и рабочий класс. Москва: изд. ВЦИК Советов р., к. и к. депутатов, 1919. 61 с.
9. Конституція (основний закон) Української соціалістичної радянської республіки. Від 15 травня 1929 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-29#Text> (дата звернення 05.07.2024).
10. Мельник Т.М. Гендер як наука та навчальна дисципліна. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник / За ред. М.М. Скорик. Київ: «К.І.С.», 2004. 536 с.
11. Пушкарёва Н.Л. Женщины России и Европы на пороге Нового времени. Москва. ИЭА РАН, 1996. 301 с.
12. Сімона де Бовуар. Друга стаття. Т.2. Київ: Основи, 2017. 368 с.
13. Черняхівська В.В. Історичний досвід становлення української моделі гендерного паритету. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2016. № 10. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1012> (дата звернення 09.07.2024).
14. Шостак Н.В. Гендер і його репрезентація в капіталістичній і соціалістичній рекламі. 2016. 10 жовтня. URL: <http://www.ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle> (дата звернення 02.07.2024).

Андрій ЧЕМЕРИС

**ДОСЛІДЖЕННЯ НІМЕЦЬКИХ ПОХОВАНЬ 1941–1944 РОКІВ
НА ТЕРИТОРІЇ М. БОБРИНЦЯ**

*(студент III курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права*

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – доцент, кандидат історичних наук Токар Н.М.

Анотація. У статті подається інформація щодо створення кладовища німецьких солдатів на території міста Бобринець, яке функціонувало в період 1941–1944 років.

Ключові слова: Бобринець, німецьке поховання, район WGO 49.

Постановка проблеми. Період Другої світової війни має безліч недостатньо висвітлених напрямків, одним із яких є дослідження німецьких поховань та перепоховань на території України. Обрана проблема є досить актуальною як для українців, так і для європейської спільноти, оскільки процедура догляду за могилами німецьких солдатів та здійснення перепоховань загиблих стало конкретним виявом порозуміння та примирення між українським і німецьким народами. Сьогодні на території України функціонує декілька німецьких кладовищ, одне з яких розташоване в селі Карлівка Кіровоградської області. Процес створення і структурний аналіз цього кладовища є предметом нашого дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. На сьогодні, поки що бракує досліджень, які б могли широко розкрити питання дослідження німецьких поховань у період Другої світової війни на території України в повному обсязі. Однак мінімальна інформація щодо вищезгаданого питання все ж зустрічається на сторінках газет як місцевого, так і обласного значення.

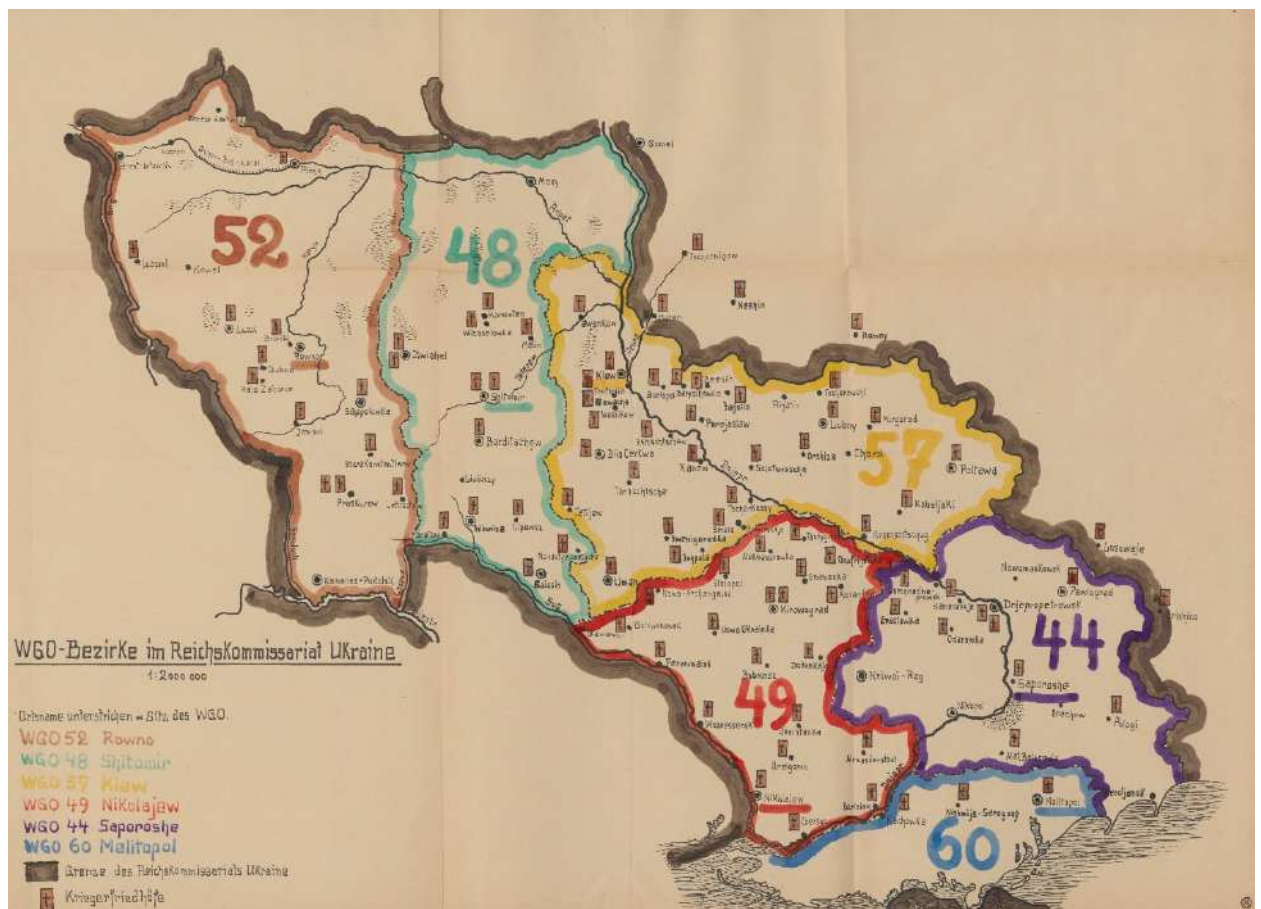
Метою статті є дослідження німецьких поховань часів Другої світової війни на території міста Бобринця та процес їх перепоховання наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після активних військових дій вермахту на території України та встановлення німецької комендатури одним із головних питань для першочергового виконання стала проблема поховання та перепоховання німецьких солдатів, які пали в бою або ж померли від численних ран та хвороб у лазаретах. Після окупації України в 1942 році територію Райхскомісаріату Україна було поділено на спеціальні райони, за якими вели нагляд та робили звіти офіцери, які відповідали за поховання військових (WGO – Wehrmacht-Gräberoffizie).

Усього в центральній, південній і західній частинах України було створено 6 частин: WGO 52 (Рівне), WGO 48 (Житомир), WGO 57 (Київ), WGO 49 (Миколаїв), WGO 44 (Запоріжжя), WGO 60 (Мелітополь) [2]. Кіровоградська область та частина Миколаївської області увійшли до району WGO 49, яким опікувався лейтенант (інколи зустрічається оберлейтенант) доктор Молтер [3].

Фрагмент мапи району WGO 49 із зазначеними кладовищами [12]

WGO райони в Райхскомісаріаті Україна [12]

Для кожного району WGO створювалася невеличка брошура з інструкцією, та настановами щодо складу офіцера WGO, склад штату, обов'язків офіцерів, інструкції стосовно процедури реєстрації могил та їхньої охорони, процесу перепоховання та догляду за могилами, складання та опрацювання звітів, проектування під'їздів до кладовищ та могил, створення військових кладовищ тощо.

Одним із найважливіших завдань відділу WGO була повна і правильна фіксація всіх могил полеглих воїнів у зоні відповідальності. Це питання покладалося особисто на кожен відділ і на його персонал. До співпраці залучалися всі можливі військові та цивільні адміністрації, місцеве населення, польова жандармерія.

Під час пошукових робіт головний офіцер WGO повинен був особисто керувати кожною пошуковою операцією, особливо на складній місцевості чи в погану погоду. Також персонал WGO міг залучати до процесів поховання і перепоховання найближчі війська, незалежно від їхніх характеристик (війська протиповітряної оборони, тиллові підрозділи охорони тощо), представників цивільної адміністрації або ж військовополонених.

Ще одним завданням будь-якого відділу WGO була охорона вже зареєстрованих поховань. Усі поховання ідентифікувалися та заносилися до спеціальних картотек із зазначенням порядкового номеру та обов'язково позначалися на спеціальних мапах. На так званих «ярликах» вказувалося ім'я, прізвище, звання, військова частина, дата народження та дата смерті.

Зовнішній вигляд поховань мав свої стандарти: усі поховальні знаки повинні бути однієї форми, одного шрифту, виділення окремих поховань не дозволялося (виключення становили лише поховання власників Лицарських хрестів), символи, зірки та руни не допускалися. Для власників Лицарського хреста вище керівництво покривало всі витрати на поховання чи кремацію, репатріацію, повідомлення про загибель, місце поховання та поховальні знаки й решту необхідних витрат. Призначені відповідальні офіцери встановлювали зв'язок із найближчими родичами та забезпечували гідне місце поховання [5].

Перші поховання німецьких солдатів на території міста Бобринця були стихійними і з'явилися вже 6 серпня 1941 року, тобто в перший день вступу війська в місто. Офіційний цвинтар почав функціонувати 1942 року, про що йдеться в місцевій газеті «Бобринецький голос» від 14 листопада 1942 року: *«9-го листопада в м. Бобринці відбулося освячення кладовища полеглих німецьких героїв, на якому покійся 31 німецький і союзний вояк, що полягли в Бобринецькому гебіті в боротьбі проти більшовизму»* [1]. Розробка проєкту і виготовлення центрального монументу цвинтаря – чаші – здійснювалася місцевими каменярями за непрямым наказом комендатури з використанням місцевих ресурсів (фото 1).

Однак зі стрімким падінням фронту, німецькі санітарні підрозділи у швидкому порядку вимушені проводити ревізію тиллових місць, а точніше будівель для розгортання лазаретів та перев'язувальних пунктів та надання допомоги пораненим солдатам. Починаючи із січня 1944 року відомо про 2-й взвод 241-ї санітарної роти, який діяв на території Бобринця і підпорядковувався 161-й піхотній дивізії [6]. Під Федорівкою німецька дивізія «Großdeutschland» зазнала важких втрат і протягом січня 1944 року вбитих та поранених солдатів дивізії доправляли до найближчих медичних частин – у Бобринець та Рівне (колишнього Новоукраїнського р-н.), про що свідчать картки імен полеглих [7].

У пострадянський період активно почало підніматися питання щодо перепоховання німецьких вояків. У 1998 році було проведено перші розкопки на території військового кладовища, у результаті яких було знайдено останки 70 солдатів. 2007 року в міському парку Бобринця було ініційовано роботу другого етапу з ексгумації та перепоховання німецьких солдатів. Під час проведення розкопок серед елементів форми було знайдено персональні розпізнавальні жетони загиблих. Саме ж поховання мало форму схожу до

півкруга. Місцеві жителі, яким вдалося пережити окупаційний період згадують, що поховання було здійснене у формі підкови, а в центрі знаходилася церемоніальна чаша, яка під час поховань запалювалась і слугувала вічним вогнем (фото 1). За спогадами Вутянова Анатолія Микитовича, місцевого мешканця, поховання офіцерів розташовувалися горизонтально і ближче до чаші, а могили рядових солдатів – у кілька паралельних рядів глибиною в 1-1,2 метра з дотриманням чіткої дистанції між похованнями. За віднайденими списками, загальна кількість похованих на Бобринецькому цвинтарі становила 249 солдатів [8, 9]. На сьогодні вдалося встановити 61 ім'я загиблого та назву підрозділу, у якому солдат проходив службу (Таблиця 1) [10, 11].

Таблиця 1. Список німецьких солдатів, які були поховані або ж перепоховані на території міста Бобринець

№ п/п	Прізвище, ім'я	Дата народження, дата смерті	Підрозділ
1	Adolf Sudtmann	13.10.1924-14.02.1944	3./Kompanie Regimentsgruppe 510
2	Alfred Kleinhardt	27.09.1924-10.03.1944	3./Kompanie Grenadier Regiment 514
3	Bernhard Kageler	02.07.1910-10.01.1944	6./Kompanie Füsilier Regiment Großdeutschland
4	Bruno Bommel	10.01.1925-13.01.1944	Не встановлено
5	Bruno Habandt	04.08.1911-20.02.1944	1./Kompanie Regimentsgruppe 510
6	Claus Friedel	18.11.1924-18.02.1944	Невідомо
7	David Wolf	30.06.1906-25.01.1944	3./Kompanie Regimentsgruppe 510
8	Dietrich Berndt	26.05.1925-13.03.1944	1./Kompanie Grenadier Regiment 178
9	Emil Drewke	05.08.1924-12.01.1944	11./Kompanie Füsilier Regiment Großdeutschland
10	Alfons Engels	16.05.1920-12.08.1941	2./Kompanie Schützen-Regiment 79
11	Franz Huber	17.06.1919-12.01.1944	16./Kompanie Füsilier Regiment Großdeutschland
12	Franz Simmat	10.06.1914-05.02.1944	3./Kompanie Regimentsgruppe 510
13	Franz Wojtena	08.09.1921-13.01.1944	11./Kompanie Füsilier Regiment Großdeutschland
14	Fritz-Albert Bethge	18.08.1912-09.02.1944	3./Kompanie Regimentsgruppe 510
15	Wilhelm Gebhard	16.09.1920-07.08.1941	9./Kompanie Infanterie Regiment 35(mot.) III Bataillon
16	Georg Baum	26.06.1916-13.01.1944	11./Kompanie Füsilier Regiment Großdeutschland
17	Gerhard Schmid	30.08.1924-24.01.1944	1./Kompanie Regimentsgruppe 510
18	Karl-Wilhelm Gomringer	20.06.1916-12.03.1944	7./Kompanie Grenadier Regiment 512
19	Friedrich Greb	22.12.1917-08.08.1941	1./Kompanie Pionier Bataillon 25(mot.)
20	Hans Maas	20.01.1914-09.01.1944	10./Kompanie Füsilier Regiment Großdeutschland
21	Heinz-Felix Bergner	16.06.1922-08.01.1944	5./Kompanie Füsilier Regiment Großdeutschland
22	Kurt Henkel	29.02.1924-7.01.1944	5./Batterie Panzer Artillerie Regiment Großdeutschland
23	Friedrich Heuer	02.12.1896-04.03.1943	Geb. Komin. Bolr. Stütep. Losowatka Ray Rownoje Bstst Geb. Bobrinez
24	Paul Jetzlaff	15.12.1912-10.01.1944	7./Kompanie Grenadier Regiment 371
25	Johann Painczyk	06.05.1914-09.01.1944	Stab II./Füsilier Regiment Großdeutschland

26	Johann Reiter	20.05.1901-21.12.1942	Dienstpostanil Bobrinez
27	Johann Zellner	12.07.1909-13.01.1944	3./Kompanie schwere Heers Panzerjäger Abteilung 663
28	Johannes Knörner	12.12.1920-13.01.1944	3./Kompanie schwere Heers Panzerjäger Abteilung 663
29	Josef Beck	04.08.1921-27.08.1941	12./Gebirgs Jäger Regiment. 91
30	Josef Skapzyk	21.01.1921-13.01.1944	3./Kompanie schwere Heers Panzerjäger Abteilung 663
31	Kuno Hämmerle	29.07.1923-22.02.1944	3./Kompanie Regimentsgruppe 510
32	Kurt-Friedrich Baumeister	21.03.1920-10.02.1944	2./Kompanie Regimentsgruppe 510
33	Kurt Nietzig	25.06.1921-09.01.1944	Stab II./Füsilier Regiment Großdeutschland
34	Kurt Sponheimer	15.01.1921-09.01.1944	7./Kompanie Füsilier Regiment Großdeutschland
35	Kurt Weger	17.12.1924-30.01.1944	2./Kompanie Regimentsgruppe 866
36	Peter Langenmeier	26.08.1919-25.01.1944	2./Kompanie Regimentsgruppe 510
37	Leopold Wieß	24.02.1911-08.08.1941	3./Kompanie Kradchützen Bataillon 25(mot.)
38	Adolf Lutz	21.09.1919-07.08.1941	11./Infanterie-Regiment 119(mot.)
39	Max Peters	23.07.1908-24.01.1944	1./Kompanie Regimentsgruppe 510
40	Wilhelm Mertgen	23.07.1915-17.08.1941	11./Kompanie Schützen-Regiment 79
41	Karl Pawelszyk	22.10.1916-13.08.1941	9./Kompanie Schützen-Regiment 64
42	Paul Raible	07.08.1916-13.08.1941	13./Kompanie Infanterie Regiment 119(mot.)
43	Erich Riffel	29.07.1921-08.08.1941	1./Kompanie Pionier Bataillon 25(mot.)
44	Paul Schikor	27.06.1923-15.03.1944	6./Kompanie Grenadier Regiment 178
45	Johann Schnabel	13.05.1914-06.08.1941	3./Kompanie Kradchützen Bataillon 25(mot.)
46	Heinrich Schröder,	19.09.1924-16.03.1944	8./Kompanie Grenadier Regiment 178
47	Heinz Schulz	30.09.1920-12.03.1944	1./Kompanie Nachrichten-Abteilung 257
48	Karl Seitter	26.6.1921-08.08.1941	1./Kompanie Pionier Bataillon 25(mot.)
49	Herbert Specht,	21.01.1908-13.03.1944	1./Kompanie schwere Heeres- Panzerjäger-Abteilung 662
50	Fritz-Ernst Sternberg	28.01.1905-15.02.1944	1./Kompanie 241
51	Robert Stock	26.10.1922-10.10.1943	13./Kompanie Grenadier-Regiment 457
52	Walter-Karl Johannes Burkhardt	21.08.1919-09.01.1944	11./Kompanie Füsilier Regiment Großdeutschland
53	Wilhelm Götz	24.09.1919-10.08.1941	3./Kompanie Pionier Bataillon 25(mot.)
54	Wilhelm Graf	27.03.1921-10.01.1944	6./Kompanie Füsilier Regiment Großdeutschland
55	Wilhelm Lorenz	9.01.1919-17.01.1944	5./Kompanie Grenadier Regiment 511
56	Wilhelm Nickel	29.07.1914-21.02.1944	3./Kompanie Grenadier Regiment 510
57	Wilhelm Ruhberg	20.03.1915-17.01.1944	2./Kompanie Füsilier Regiment

			Großdeutschland
58	Wolf-Josef Schlosser	24.05.1924-01.03.1944	schwere Heers Panzerjäger Abteilung 662
59	Werner Wolfmüller	14.04.1921-20.09.1943	2. Staffel Kampfgeschwader 100
60	Anton Rottland	25.03.1913-19.01.1944	2./Kompanie Pionier Bataillon 241
61	Friedrich Bauer	22.03.1915-04.02.1944	2./Kompanie Regimentsgruppe 510

Фото 1. Бобринець, точна дата фото не встановлена. На передньому плані жінки та територія німецьких поховань

Список використаних джерел:

1. Газета «Бобринецький голос» від 14 листопада 1942 року, №7, ст.1.
2. Bundesarchiv (BArch) RH 13/16, ст. 197, 223.
3. Bundesarchiv (BArch) RH 13/89, ст. 9.
4. Bundesarchiv (BArch) RW 2/322, ст. 16-19.
5. Bundesarchiv (BArch) RH 53-18/390, ст. 19-20.
6. URL: <https://www.forum-der-wehrmacht.de/index.php?thread/66909-t%C3%A4tigkeitsbericht-des-div-arztes-der-161-inf-div-v-21-06-1941-bis-01-07-1944/> (дата звернення 19.08.2024).
7. URL: https://www.ancestry.com/search/categories/39/?event=bobrynets+-kirovohrads+ka-ukraine_1588591 (дата звернення 24.08.2024).
8. Газета «21-й канал», випуск від 01 листопада 2007.
9. Газета «Честь Хлібороба», випуск від 13 жовтня 2007.
10. URL: [https://www.fold3.com/search?general.title.id=1104:Germany,%20Military%20Killed%20in%20Action,%201939-1948&docQuery=\(keywords:Bobrinez\)](https://www.fold3.com/search?general.title.id=1104:Germany,%20Military%20Killed%20in%20Action,%201939-1948&docQuery=(keywords:Bobrinez)) (дата звернення 21.08.2024).
11. URL: <https://www.volksbund.de/https://www.volksbund.de/erinnern-gedenken/graebersuche-online> (дата звернення 23.09.2024).
12. Bundesarchiv (BArch) RH 13-89, ст. 9.

Олег САПУЛА

МЕЄР ЛАНСЬКІ, ФІНАНСОВИЙ ГЕНІЙ МАФІОЗНОГО СВІТУ

(студент IV курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.М. Марченко

Анотація. У статті аналізується життя і кар'єра Маєра Ланскі, відомого як «фінансовий геній» організованої злочинності в США. Ланскі – один із засновників Національного злочинного синдикату. Він поєднував кримінальну діяльність із глибоким розумінням фінансових механізмів, що дало змогу йому створити значну гральну імперію. Його вплив поширювався на казино в Лас-Вегасі, Кубі, Багамах та Лондоні. У статті розглянуто не лише злочинні аспекти його діяльності, але і внесок Ланскі в інтеграцію нелегального бізнесу в легальну економіку. Особливу увагу приділено його стратегіям відмивання грошей, політичним зв'язкам і ролі в створенні грального бізнесу в Лас-Вегасі.

Ключові слова: мафія, Аль Капоне, казино, сухий закон, цивільне населення.

Постановка проблеми. Питання взаємодії організованої злочинності та легальної економіки через діяльність Маєра Ланскі є важливим питанням для з'ясування особливостей соціально-економічного життя американського суспільства початку ХХ ст. У цьому контексті варто з'ясувати проблему як нелегальні фінансові операції, пов'язані з гральним бізнесом та відмиванням грошей, можуть інтегруватися в легальні бізнес-структури, впливаючи на економічний ландшафт країни. Також розглядається питання, як організована злочинність формувала соціально-економічні відносини та структури влади, і яку роль у цьому процесі відігравав Ланскі.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження постаті Маєра Ланського та його впливу на фінансову систему організованої злочинності є актуальним і багатограним. Це дає змогу глибше зрозуміти, як нелегальні фінансові практики можуть впливати на легальний бізнес, а також вивчити соціальні, економічні та правові аспекти, пов'язані із цим феноменом. Вивчення Ланського може слугувати важливим кроком до розуміння сучасних викликів у сфері кримінальної економіки. У процесі дослідження важливу роль відіграли кілька ключових праць. Зокрема, робота Овіда Дамаріса «The Boardwalk Jungle» [1], у якій подається детальний аналіз розвитку грального бізнесу в Атлантик-Сіті, описуються тісні зв'язки між мафією та місцевою владою, що впливало на політичну та економічну ситуацію в місті. Книга «Meyer Lansky: Mogul of the Mob» авторства Деніса Айзенберга, Урі Дана і Елі Ландау [2] є глибоким дослідженням життя та діяльності Меєра Ланського, який відігравав ключову роль у кримінальному світі, особливо у сфері фінансових операцій мафії. Праця Т. Дж. Інгліша «Havana Nocturne» [3] аналізує, як американська мафія встановила контроль над Кубою в середині ХХ століття і яким чином революція Фіделя Кастро поклала край впливу кримінальних структур на острові. Особливо варто відзначити також дослідження Роберта Лейсі «Little Man: Meyer Lansky and the Gangster Life» [4], у якому автор наголошує на фінансових операціях Ланського та його ролі у формуванні міжнародного кримінального світу.

Мета статті – дослідження життєвого шляху та діяльності Маєра Ланскі як ключової фігури організованої злочинності в США, аналіз його впливу на розвиток нелегального грального бізнесу та фінансових схем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Меєр Ланські, народжений як Меєр Суховлянський, залишив значний слід в історії організованої злочинності США. Як один із ключових фігур у створенні Національного злочинного синдикату, Ланскі поєднував фінансовий геній із кримінальною діяльністю, ставши символом єврейської мафії в Америці. Його життя та кар'єра ілюструють не лише механізми функціонування

організованої злочинності, але й соціально-економічні процеси, що відбувалися в США протягом XX століття. Ланскі народився 4 липня 1902 року в Брукліні, Нью-Йорк. Його бізнес-партнером став Чарльз «Лакі» Лучано, з яким він спільно заснував злочинний синдикат, що поєднував італо-американські та єврейські злочинні угруповання. Ланскі здобув репутацію як «бухгалтер мафії», завдяки своїй здатності управляти фінансами та організовувати великий гральний бізнес [1, с. 8].

Ланскі став засновником масштабної гральної імперії, яка охоплювала казино в Лас-Вегасі, на Кубі, Багамах і в Лондоні. Його вплив на розвиток італо-американської мафії був величезним, оскільки він активно сприяв консолідації злочинного світу. Завдяки своїм фінансовим навичкам, Ланскі зміг зберегти контроль над своїм бізнесом і уникнути багатьох юридичних наслідків, хоча йому неодноразово висували звинувачення в організації незаконного грального бізнесу [2, с. 46].

У момент втечі з Куби Ланскі вважався одним із найбагатших злочинців у США, і його статки оцінювалися у 20 мільйонів доларів (еквівалентно приблизно 189 мільйонам доларів у 2018 році). Проте, після його смерті в 1983 році, з'ясувалося, що формально його активи становили лише 57 тисяч доларів. Це свідчить про різницю між видимим статусом та реальним фінансовим становищем злочинців.

У часи панування «сухого закону» Ланскі активно займався контрабандою алкоголю. Разом зі своїм колегою Багсі Сігелом він уклав угоду із Семюелем Бронфманом, керівником канадського концерну з виробництва вин. Ланскі став відповідальним за постачання шотландського віскі через озеро Онтаріо, де проходив кордон між Канадою та США. Ця угода стала основою його бутлегерського бізнесу, оскільки він зумів налагодити постачання величезних обсягів контрабандного алкоголю. Крім того, Ланскі скористався лазівкою в законодавстві, яке не забороняло продаж медичного спирту. За допомогою промислових виробництв, які виробляли медичний спирт, та знайомих хіміків, Ланскі змішував шотландське віскі зі спиртом, підфарбовував коктейль і відправляв партії для реалізації [4]. За оцінками, з Канади було ввезено 17 мільйонів галонів контрабандного віскі, а Ланскі зміг продати близько 49 мільйонів галонів свого продукту.

Один із ключових закладів, де Ланскі реалізовував свій бізнес, став бар «Chumley's», що досі існує. Серед його завсідників були відомі діячі культури, такі як Джон Дос Пассос і поетеса Една Міллей. Цей заклад не лише відображав епоху бутлегерства, але і слугував місцем зустрічі для інтелектуалів та митців того часу. Після початку «Великої депресії» позиції гангстерів, включаючи Ланського, зміцнилися. Навіть Аль Капоне був змушений погоджувати свої дії з Ланським, що свідчить про його вплив у злочинному світі. Ланскі також налагодив зв'язки із чиновниками Багамських островів, звідки постачалися коньяк і горілка у Флориду. Пізніше Ланскі переорієнтував свою діяльність на гральний бізнес. Завдяки хабарю в три мільйони доларів він відкрив у 1963 році перший ексклюзивний готель-казино на зразок кубинських. Ця інвестиція стала важливим кроком у розвитку гральної індустрії на Багамах, де Ланскі реалізував свою мрію про легальний бізнес у сфері азартних ігор [5, с. 62].

Після припинення «сухого закону» Ланскі зосередив свої зусилля на азартних іграх. За свідченнями, він одного разу програв гроші, призначені на купівлю хали для Шаббата, що викликало сварку з матір'ю. Цей інцидент став поштовхом для Ланського ретельно вивчити мистецтво гри. Перші його гральні будинки з'явилися в Чикаго, Клівленді та Детройті, де він встановив високі стандарти для чесності гри, що стало основою його репутації [6, с. 29].

У 1933 році Ланскі разом із Чарльзом Лучано відправився на Кубу, де зустрівся з правителем Фульхенсио Батістою. Завдяки цій зустрічі Ланскі отримав патент на відкриття та управління гральними закладами на Кубі. У 1937 році він відкрив готель-казино «Насьональ» у Гавані, який став найфешенебельнішим закладом свого часу. Ланскі також добився прийняття закону, що дозволяв азартні ігри в готелях вартістю не менше мільйона доларів США, уникаючи податків. До 1936 року Ланскі вже володів казино у Флориді,

Нью-Орлеані та на Кубі. Завдяки своїм зв'язкам і можливості технічної перевірки механізмів усіх ігор, він розробляв стратегії для забезпечення прибутковості своїх закладів. Ланскі наполягав на чесності гри, що зміцнювало довіру відвідувачів. Вірячи в добросовісність своїх співробітників, він використовував свої зв'язки для захисту своїх бізнесів від можливих облав.

Ланскі відіграв ключову роль у створенні Лас-Вегаса як нового центру азартних ігор. Разом із Багсі Сігелом, який став відповідальним за розважальні заклади в місті, Ланскі підтримував ідею створення комплексу, який мав стати альтернативою Монте-Карло. Попри труднощі з фінансуванням, Ланскі вклав власні кошти в казино «Flamingo», яке було відкрито в 1947 році. Проблеми з управлінням казино Сігелом призвели до його ліквідації. Ланскі, хоч і не бажав цього, зрозумів, що для збереження організації необхідно усунути небезпечного партнера. Смерть Сігелбаума стала сигналом для перенесення впливу мафії з Нью-Йорка до Лас-Вегаса, зокрема під контролем Ланського та його зв'язків із чиказьким босом Тоні Аккардо [7, с. 8].

Меєр Ланскі, відомий як один із найбільш впливових босів організованої злочинності в США, відіграв значну роль у подіях, що супроводжували створення держави Ізраїль, а також став мішенню для Федерального бюро розслідувань (ФБР) у США. Його діяльність не лише свідчила про унікальне переплетення злочинного світу та політики, але й виявилася важливою в контексті єврейського відродження після Другої світової війни.

У 1939 році до порту Гавани мав прибути корабель із єврейськими біженцями, які рятувалися від нацистських гонінь. Коли влада намагалася відмовитися від прийому біженців, Ланскі особисто запропонував фінансову допомогу, готовий сплатити по 500 доларів за кожного з них. Його пропозицію прийняли, і біженці були розселені, а чиновники з міграційної служби отримали від Ланського винагороду. Цей вчинок підкреслив його бажання підтримати єврейську спільноту у важкий час [3, с. 16].

На початку 1947 року Ланскі активно підтримував відтворення єврейської держави, розпочавши таємне переправлення зброї для єврейських воєнізованих організацій у підмандатній Палестині. Зброя, що постачалася ленд-лізом, переправлялася з портів Нью-Йорка й Нью-Джерсі до порту Хайфи, що завадило постачанню зброї військам Єгипту. Ця діяльність свідчила про глибоку прив'язаність Ланського до єврейського питання та його готовність діяти у відповідь на загрози для новоствореної держави.

У 1950–1960-х роках Ланскі став об'єктом уваги ФБР, яке намагалось знайти підстави для його арешту. Попри численні спроби, включно з прослуховуванням телефонних розмов та обшуками, їм не вдавалось зібрати достатньо доказів. Конфлікт між Ланським і директором ФБР Едгаром Гувером досяг піка після того, як Ланскі організував таємну зйомку на квартирі Гувера, звинувативши його в аморальній поведінці. У 1970 році Ланскі залишив США, рятуючись від податкових звинувачень, і виїхав до Ізраїлю. Там він зустрівся з Голдою Меїр, з якою встановив дружні стосунки. Проте його туристична віза діяла лише два роки, і він не міг залишитися в країні через підозри в злочинах [8, с. 48].

У листопаді 1972 року Ланскі залишив Ізраїль, спроби втекти до інших країн закінчилися невдачею, і він був затриманий агентами ФБР у Ріо-де-Жанейро. Діяльність Меєра Ланського продемонструвала, як особисті інтереси можуть переплітатися з політичними та соціальними змінами. Його роль у підтримці єврейських біженців та відтворенні держави Ізраїль, поряд із постійним тиском із боку ФБР, відображає складну природу його життя. Ланскі залишив значний слід в історії організованої злочинності, а також у формуванні нової політичної реальності для єврейського народу.

Меєр Ланскі, відомий як «фінансовий геній» організованої злочинності, відіграв ключову роль у формуванні сучасної мафіозної структури в США. Його здатність до стратегічного мислення, фінансового планування та управління ризиками дозволила йому стати однією з найвпливовіших фігур у злочинному світі XX століття. Ланскі не лише

розвивав незаконні бізнеси, але і впроваджував елементи легітимності, що забезпечувало стійкість його імперії. Ланскі також розробив складні схеми для відмивання коштів, зароблених на незаконних підприємствах. Він використовував мережу підставних компаній і офшорні рахунки для збереження анонімності та легалізації своїх прибутків. Це свідчило про його глибоке розуміння фінансових систем і механізмів, що забезпечили тривалу стабільність його бізнесу [9, с. 53].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Отже, Меєр Ланскі став ключовою фігурою в історії організованої злочинності, завдяки своїм видатним фінансовим здібностям і стратегічному мисленню. Його вклад у розвиток азартних ігор у США та на Кубі, а також в успішну інтеграцію злочинних структур у легітимні бізнеси, став важливим етапом у еволюції мафіозного світу. Ланскі продемонстрував, що організована злочинність може використовувати легальні механізми для збереження своїх активів і забезпечення фінансової стабільності. Його вміння налагоджувати зв'язки з політичними та правоохоронними органами дозволило йому уникнути переслідувань і підтримувати контроль над бізнесом, який він створював. Крім того, його роль у створенні Лас-Вегаса як центру азартних ігор підтверджує значення стратегічного планування та адаптації до змінних умов. Ланскі залишив після себе спадщину, яка свідчить про складність і багатогранність відносин між легітимним бізнесом і організованою злочинністю, а також про здатність індивідуумів впливати на економічні та соціальні структури суспільства. Усе це підкреслює важливість вивчення особистостей, подібних до Ланскі, для розуміння не лише злочинного світу, але й динаміки економіки й політики загалом.

Меєр Ланскі, знаний у злочинних колах під прізвиськом «Бухгалтер мафії», став однією з найвпливовіших постатей в історії організованої злочинності в США. Його здатність управляти фінансами та стратегічно планувати дії дозволила йому створити величезну гральну імперію, що охоплювала казино не лише в Лас-Вегасі, але й на Кубі, Багамських островах та в Лондоні. Завдяки цим активам, Ланскі отримав не лише фінансову потужність, але і значний вплив на розвиток італо-американської мафії. Ланскі зіграв важливу роль у консолідації злочинного світу, об'єднуючи різні угруповання під єдиним керівництвом. Його діяльність призвела до зростання і зміцнення мафії, яка стала потужною силою в американському суспільстві. Однак масштаби його впливу й активності досі залишаються предметом суперечок. Ланскі постійно заперечував безліч звинувачень, які висувалися проти нього, стверджуючи, що його роль обмежувалася лише фінансами та управлінськими питаннями.

Протягом близько півстоліття Ланскі був невіддільною частиною організованої злочинності. Попри численні зв'язки зі злочинними угрупованнями, йому формально пред'являлися лише звинувачення в організації незаконного грального бізнесу. Це свідчить про його вміння уникати серйозних юридичних наслідків, завдяки чому він зберігав свої позиції в злочинному світі. Ланскі використовував свої знання фінансів для того, щоб створити системи, які дозволяли його казино працювати з прибутком, забезпечуючи при цьому певний рівень легітимності. Це давало змогу йому не лише зберігати контроль над власними бізнесами, але й формувати альянси з політичними діячами та правоохоронцями. Таким чином, він став справжнім архітектором своєї гральної імперії, котра проіснувала десятиліттями і стала важливою частиною американської культури азартних ігор.

Список використаних джерел:

1. Demaris, Ovid. *The Boardwalk Jungle*. New York: Bantam Books, 1986. 342 с.
2. Eisenberg, Dennis, Uri Dan, Eli Landau. *Meyer Lansky: Mogul of the Mob*. New York: Paddington Press, 1979. 384 с.
3. English, T.J. *Havana Nocturne: How the Mob Owned Cuba and Then Lost It to the Revolution*. New York: William Morrow, 2008. 417 с. / *The Havana Mob: Gangsters, Gamblers,*

Showgirls and Revolutionaries in 1950s Cuba. Edinburgh: Mainstream Publishing (UK edition), 2007. 400 с.

4. Lacey, Robert. Little Man: Meyer Lansky and the Gangster Life. Boston: Little, Brown and Company, 1991. 508 с.

5. Lansky, Sandra, William Stadiem, Nicholas Pileggi (Foreword). Daughter of the King: Growing up in Gangland. New York: Weinstein Books, 2014. 288 с.

6. Lansky, Sandra, Stadiem, William, and Pileggi, Nicholas (Foreword). Daughter of the King: Growing Up in Gangland. New York: Weinstein Books, 2014. 352 с.

7. Котик Л.І., Ю.Я. Смоляк. Географія злочинності держав світу. 2015. С. 93–101. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/11245/1/Kotykh_Smoliak.pdf (дата звернення 24.09.2024).

8. Кудінова М.М. Лекційний матеріал з навчальної дисципліни «Теорія організацій». Харків: ХНУ ім. В. Каразіна, 2012. 148 с.

9. Лисак С.П. Механізми державного управління в сфері запобігання та протидії фінансуванню тероризму: автореф. дис...канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Житомир: Держ. ун-т «Житомир. політехніка. 2021. 22 с.

УДК 94(477) “1931-2022”(045)Дзюба

Наталія НАЙДА
ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ У
ТВОРАХ ІВАНА ДЗЮБИ

(студентка II курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Л.В. Пономаренко

Анотація. У публікації досліджуються ціннісні мотиви публіцистичних статей І. Дзюби, які сприяють трансформації української ідентичності в соціальній комунікації. Дописи об'єднані за темами, які висвітлюють багатогранні проблеми (культурні, мовні та освітні) трансформації сучасної української ідентичності.

Ключові слова: інтернаціоналізм, трансформаційні процеси, ідентичність, націоналізм, тоталітаризм.

Постановка проблеми. Комунікативна місія публіцистики та трансформаційні процеси ідентичності у творчості Івана Дзюби є темою, яка є важливою в дослідженні впливу публіцистики на формування національної свідомості, самоідентифікації, а також у контексті суспільних трансформацій. Іван Дзюба, як відомий український літературознавець, критик та громадський діяч, активно використовував публіцистику для підтримки української культури, мови та ідентичності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана тема на сьогодні є досить актуальною. Комунікативна місія публіцистики Івана Дзюби є потужним прикладом того, як літературне слово може бути інструментом впливу на суспільні процеси і сприяти зміцненню національної ідентичності. Дзюба зміг створити комунікаційний місток між прогресивними етапами національного розвитку, відстоюючи права українців та зберігаючи культурну спадщину. Його публіцистична діяльність відображена в роботах українських вчених: М. Гібернау [1], В. Кулик [3], М. Розумного [4], М. Степико [5], М. Титаренко [6] та інших.

Мета статті полягає в узагальненні відомостей про трансформаційні процеси української ідентичності та її відображення в публіцистиці Івана Дзюби, зокрема в його творах «Інтернаціоналізм чи русифікація» та «Настій темряви».

Виклад основного матеріалу. Дослідження трансформації української ідентичності та модернізації журналістських форм сьогодні набувають особливого значення. У контексті сучасного журналістського дискурсу особлива увага приділяється розмаїттю комунікативних функцій і жанрів, таких як публіцистика в блогах, тексти в мережі Інтернет та інших соціальних медіа. Дослідження в цій сфері дають змогу краще зрозуміти мінливі способи відтворення текстів у нових медіа та їхні комунікативні ефекти.

Міністерство інформаційної політики також розглядає можливість додавання спеціалізації з комунікаційних студій до дипломів випускників університетів. Це важливий крок до розвитку навичок майбутніх журналістів та фахівців із комунікацій, здатних адаптуватися до сучасних викликів та вимог цифрової епохи.

Тема трансформації української ідентичності та її відображення в публіцистиці Івана Дзюби, зокрема в його творах «Інтернаціоналізм чи русифікація» та «Настій темряви», є важливою для сучасних досліджень. У цих творах акцентуються такі ціннісні мотиви, як захист української мови, культури та національної ідентичності, що були особливо важливими в умовах радянського тоталітарного режиму.

Важливим аспектом цього дослідження є епістемологічний підхід, який аналізує такі концепції та ідеї, як специфіка, культурологія та політична філософія, що відображені у творчості Дзюби. Це дозволяє глибше зрозуміти ідейний зміст творів автора та вплив його комунікативних стратегій на формування суспільного дискурсу.

Важливість таких досліджень у сучасному теоретичному контексті полягає в тому, що вони наголошують на значенні таких інтелектуальних особистостей, як Іван Дзюба, у розвитку української інтелектуальної традиції. Творчість Дзюби є важливим джерелом для подальших досліджень і вивчення взаємозв'язку між культурою, політикою та ідеологією в українському контексті.

Іван Дзюба виявився важливою постаттю завдяки тематиці своєї першої великої праці, присвяченої проблемам української нації. Він написав цю працю в рамках наукового дискурсу Радянського Союзу, щоб привернути увагу радянського керівництва до соціальних і культурних потреб українського народу. Хоча ця праця не була широко прийнята партійним керівництвом і народом, вона сприяла пробудженню інтелектуальної еліти радянської республіки [4, с. 19–20].

Дослідження комунікативної місії публіцистики І. Дзюби використовувало різноманітні методи, включаючи концептуальний аналіз, герменевтику, діалектику та синергетику. Герменевтичний підхід дозволив інтерпретувати тексти І. Дзюби з урахуванням їхнього соціокультурного контексту та суспільного резонансу, який вони викликали серед інтелектуальної громадськості. Діалектичний метод застосовувався для аналізу протиріч у поняттях, використаних письменником, таких як «націоналізм», «русифікація» та інші, які він розглядав у різні історичні періоди. Метод синергетики дозволяв розглядати комунікативну місію публіцистики І. Дзюби як взаємодію складових частин, що сприяють утворенню комплексного розуміння його ідей та їх впливу на суспільство. Початкові спроби застосування синергетичних принципів у дослідженнях української національної культури були зроблені інтелектуалом і математиком А. Свідзинським, який розвивав ідеї Г. Гакена, засновника синергетики. Ці ідеї продовжують жити в сучасних дослідженнях у гуманітарній сфері, зокрема в журналістикознавстві.

У своїх текстах академік І. Дзюба наголошував на уповільненні трансформаційних процесів української ідентичності, що, на його думку, було наслідком декількох чинників. Серед них він вказував на вплив радянського минулого, спотворення історичної пам'яті на окремих етапах історії, а також на відсутність діалогу між політичними елітами та народом, відсутність єдиного інформаційного простору. Усі ці складники, за словами академіка, сприяли існуванню «радянських і нерадянських елементів усередині української ідентичності» [3, с. 289].

М. Степико досліджував кризові аспекти української національної ідентичності, часто використовуючи публіцистику І. Дзюби як джерело ілюстрації своїх думок. Він також звертав увагу на «міждисциплінарні корені ідентичності» [5, с.175].

М. Гібернау розглядав поняття ідентичності, зокрема європейської ідентичності, її вплив на національні особливості, вводячи важливі аспекти для аналізу робіт І. Дзюби, зокрема його праць «Інтернаціоналізм чи русифікація?» і збірки «Нагнітання мороку». Ці твори, незважаючи на вік, залишаються актуальними і продовжують генерувати пошук адекватних відповідей на важливі суспільні проблеми.

М. Гібернау висловлює твердження щодо П. Е. Трюдо й панканадської ідентичності, зауважуючи, що Трюдо прагнув зробити Канаду двомовною, щоб стримати квебекський націоналізм [5, с. 52]. Автор робить висновки щодо різних впливів процесів асиміляції та полікультурності в контексті інтеграції іммігрантів. Вона порівнює їх із критикою дискримінаційної політики Радянського Союзу стосовно мов і культур неросійських національностей, зауважуючи, що відмова від власної культури й мови поглиблює почуття втрати особистої гідності через необхідність відмовитися від ключових елементів своєї ідентичності: «Зречення своєї культури й мови завдає серйозної шкоди чуттю власної гідності індивіда, бо вимагає від нього відмови від конститутивних елементів своєї ідентичності...» [1, с. 92].

М. Гібернау у своїх поглядах має багато спільного з публіцистикою І. Дзюби. У статті «Русифікація вчора, сьогодні ... і завтра?» Дзюба історично розглядає проблеми асиміляції українства, придушення українських традицій у Російській імперії, уніфікацію освіти та заборону видань українською мовою. В інших своїх статтях він також відстежує, як радянська ідеологія вплинула на формування відповідної ідентичності, зокрема за допомогою тези про нову історичну спільність – єдиний радянський народ [1, с. 460]. Теоретичні постулати М. Гібернау ніби ілюструють публіцистичні рефлексії І. Дзюби.

М. Гібернау описує майбутнє європейської ідентичності як «неемоційну», висловлюючи сумнів у тому, що в її поточній формі вона зможе викликати такі самі емоційні реакції, які спонукають доцільність національної ідентичності [1, с. 154]. Іншими словами, але подібні думки знаходимо у виступах І. Дзюби. У минулих історій є непоєднані речі, їх неможливо штучно привести до спільного знаменника. Хоч би якими неемоційними були підходи, але відчуття національного компонента превалюватиме. Саме тому є риторичними запитання І. Дзюби: «А чи можна «привести до згоди» образ Петербургу в Пушкіна, Міцкевича й Шевченка? Нарешті: чи варто «узгоджувати» українську, польську та єврейську пам'ять про Богдана Хмельницького?» [2, с. 94].

Львівська дослідниця М. Титаренко виконала моніторинг наявних визначень публіцистики й запропонувала нову, експериментальну узагальнюючу дефініцію. Це визначення є об'ємним і не зовсім узагальнюючим, оскільки враховує публіцистику як складний соціокультурний феномен, що проявляється в журналістиці, літературі, філософії. Вона актуалізується на різних рівнях і має за мету продуктивно впливати на об'єкт, який стає суб'єктом, співтворцем і відтворювачем цього феномену, інтегруючи його в приватне й суспільне життя та забезпечуючи історичну тяглість у просторі й часі [6, с. 48].

Українські дослідники розглядають публіцистику, зокрема творчість І. Дзюби, як складову суспільної комунікації. Зарубіжні дослідники визначають цей жанр як аналітичну публіцистику або колумністику; при аналізі комунікативної місії І. Дзюби важливо зосередитися на характеристиках самої публіцистики та її впливі на читача.

Аналізуючи творчість академіка І. Дзюби, слід враховувати кілька важливих аспектів. Це його комунікативна місія в журналістиці, яка знайшла своє відображення в різних працях різних періодів, але на однакову тематику. Особливу увагу буде приділено питанню захисту власної мови, яке глибоко висвітлене в публіцистичних творах радянського тоталітарного періоду та періоду української незалежності. Звернення до

мовної проблеми в період трансформації української ідентичності було реалізоване різними дослідниками в період політичного націєтворення України в ХХІ столітті.

Академік М. Юринський у статті «Тривога і біль Івана Дзюби» звертає увагу на особистісні характеристики письменника та його громадянську позицію, підкреслюючи, що Іван Дзюба, будучи дитиною свого часу, ніколи не відсунув би свої теми на другорядні позиції заради збереження культурного простору України. Іван Дзюба особливо чутливий до негативних явищ у політичному житті, що спонукало його висловлювати свої погляди в гротескній формі та досягати мистецьких висот, створюючи фантастичні образи. У стилі іронії та пародії Іван Дзюба висміював та критикував моральні та політичні проблеми свого часу, зокрема складний процес націєтворення та державотворення.

Журналістика І. Дзюби завжди була спрямована на «якісні публікації». Для стилю І. Дзюби характерні виражені оцінки, вмотивовані факти, абсолютно точні визначення та адекватні цитати, які переконують читачів у правильності його пріоритетів. Важливість теми обговорюється лаконічно й науково, а чіткі висновки сприяють міжкультурній комунікації між читачем і автором. Не використовуючи обмежених стереотипів і політичних підтекстів, які іноді виникають у суспільствах мовного радикалізму, І. Дзюба стверджував, що так звана «політична еліта» України «не спромоглася акумулювати наявний науковий потенціал або принаймні практично використати наукові розробки в гуманітарній сфері». Він зазначав, що «Питання в тому, як не допустити реальних дій, які могли б поліпшити культурно-мовну ситуацію в Україні» [2, с. 468].

У своїй публіцистиці Іван Дзюба зосереджувався на геополітичних причинах «поразки держави» й підкреслював, що зовнішні сили не сприяли трансформації національної ідентичності України. Він висловлював стурбованість денаціоналізацією України, яку називав «штучно створеною» російським президентом на саміті НАТО в Бухаресті у 2008 році [5, с. 476]. Ставлення І. Дзюби до російських інтересів у «Харківських угодах» є критичним. Він також застерігав від перетворення України на частину «руського мира» [2, с. 479].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Таким чином, під час дослідження можна частково систематизувати наявні поняття, пов'язані з ідентичністю, публіцистикою і комунікацією, та продемонструвати їх взаємодію у творчості І. Дзюби. Ці ціннісні мотиви його публіцистики сприяють виходу за межі радянської парадигми і формулюють нові концепції. Дослідження в цьому напрямі є важливим для подальшого розуміння ролі особистості в загальній інтелектуальній традиції Європи.

Список використаних джерел:

1. Гібернау М. Ідентичність націй. Київ, 2012. 304 с.
2. Дзюба І. М. Нагнітання мороку: Від чорносотенців початку ХХ століття до українофобів початку століття ХХІ. Київ, 2011. 503 с.
3. Кулик В. Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки. Київ, 2010. 655 с.
4. Розумний М. М. Ідея і нація в інформаційну епоху. Харків, 2006. 340 с.
5. Степико М.Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: Монографія. Київ, 2011. 336 с.
6. Титаренко М. Феномен публіцистики: проблема дефініцій. *Вісник Львівського університету*. Серія журналістика : наук. журн. Випуск 30. Львів, 2007. С. 41–50.

Частина II

Всесвітня історія. Стародавній світ, Середні віки, Ранньомодерний час

УДК 94(32):72(045)

Руслана КУЛИК

САКРАЛЬНА АРХІТЕКТУРА СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ

*(студентка II курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права*

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Л. В. Пономаренко

Анотація. У статті розглядаються основні релігійні споруди, які не тільки виконували функції культових центрів, але й відображали уявлення єгиптян про потойбічне життя. Проаналізовано структуру основних видів та особливостей храмових комплексів, гробниць і монументальних споруд Стародавнього Єгипту.

Ключові слова: архітектура, Єгипет, піраміда, храм, божество, фараон.

Постановка проблеми. Тема сакральної архітектури Стародавнього Єгипту залишається актуальною і цікавою для дослідження і донині. Сакральна архітектура Стародавнього Єгипту є важливою частиною культурної спадщини людства, проте її символічне значення, функціональна роль та технічні аспекти будівництва досі залишають багато запитань. Однією з основних проблем дослідження є недостатнє розуміння взаємозв'язку між архітектурними формами й релігійними уявленнями стародавніх єгиптян. Хоча археологічні знахідки надають значний обсяг матеріалів, їх інтерпретація часто є складною через обмежену кількість письмових джерел і символічний характер єгипетського мистецтва.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження сакральної архітектури Стародавнього Єгипту представлено в роботах М. Вернера [1]. Багато праць учених зосереджена на археологічних розкопках і дослідженні конкретних пам'яток, таких як піраміди Гізи, храми в Карнаці, Луксорі та храмовий комплекс Абу-Сімбел [8]. Мистецтвознавчі праці акцентують увагу на естетичних та художніх аспектах сакральної архітектури [5]. Праці Ж-Ф. Лауера [4] досліджують інженерні рішення, використані при будівництві єгипетських пірамід і храмів.

Мета дослідження полягає у всебічному аналізі сакральної архітектури Стародавнього Єгипту для глибшого розуміння її релігійного значення, функціональної ролі в житті давньоєгипетського суспільства та технічних аспектів будівництва. Дослідження спрямоване на виявлення зв'язку між архітектурними формами, символікою та релігійними віруваннями єгиптян, а також на розв'язання суперечливих питань щодо технологій, використаних для створення монументальних споруд, таких як піраміди і храми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стародавня єгипетська архітектура – перший сформований стиль в історії людства, мав послідовні стадії розвитку, характерні форми (типологію, матеріали, конструкції, композиційні принципи), що відображали стиль життя, соціальні взаємини, естетичні пріоритети правлячої верхівки, працюючих та набожних стародавніх єгиптян.

Певна виокремленість від решти світу створили в Єгипті передумови абсолютній оригінальності культури, релігії, архітектури. Віра в безсмертя душі, посмертний суд і рай-пекло-чистилище змушували єгиптян бути сумлінними і відповідальними, єдність світської і Божої влади цементували державу та ієрархізували суспільство. З певного часу

певність в ідеалістичності Божого ладу виробила прагнення ідеальності і в архітектурі та мистецтві [6, с. 1].

Погребальну архітектуру можна вважати чи не головним життєвим зусиллям і провідною думкою жителів Давнього Єгипту. Велич пустелі, співставима з безмежністю небуття і локальність Нільської оази, співставима з короткочасністю життя – природне оточення налаштовувало давніх єгиптян на серйозність намірів дбати про величне й надчасове.

Становлення сакральної архітектури в Єгипті йшло невідривно від погребальної: при мастабі завжди передбачалося поминальне молельне приміщення, а його розростання залежно від соціального статусу призвело до формування пірамідальних погребів фараонів та до окремих храмових блоків – нижнього («муміфікаційного») та верхнього (поминального, «палацовопрезентативного») [4, с. 61].

Перші поховальні споруди мастаби – гробниці, вкопані в кам'янистий ґрунт, над якими зводилося невелике приміщення із цегли. Це приміщення могло складатися з декількох кімнат, де влаштовувалися комори, куди ставилось усе, що вважалося необхідним померлому: запаси їжі, предмети побуту. Тут же було й особливе приміщення для статуї жертвоприношень. Тіло померлого перебувало в похоронному склепі. Виникли цілі кладовища мастаб – міста мертвих. Поступово соціальні відмінності проявилися і тут. Мастаби знаті перетворювалися в похоронні «особняки». Вони вирізнялися розмірами, безліччю прибудов, багатим настінним розписом. Перший пам'ятник, де ідея вічного життя знаходила своє архітектурне відображення, – це похоронне спорудження для царя Джосера, виконане архітектором Імхотепом (XXVIII ст. до н.е.). Воно являло собою багатоступеневу піраміду, що складалася з поставлених один на одного мастаб, висота піраміди – 60 м. Оточував піраміду складний ансамбль, що складався з дворів, молінь, гробниць. Величезний простір ступінчастої піраміди призначався насамперед для зберігання Ка (духу) царя [1, с. 114].

Джосер був яскравою постаттю в історії Стародавнього Єгипту. Він сформував централізовану політику абсолютного підпорядкування, затвердив верховенство бога сонця Ра над іншими богами і змінив божественну природу монарха. Цар не просто представник божества на землі, а невід'ємна частина самого божественного початку.

Період Стародавнього Царства – час розквіту єгипетського мистецтва. Три знамениті піраміди Хеопса, Хефрена і Мікерино символізують єгипетську міць і остаточне утвердження царя в якості божества. Найвища піраміда (142 м) Хеопса відноситься до семи чудес світу. Загадка виникнення в пустелі пірамід Гіза досі є таємницею для сучасної людини. Неможливо дати єдиного пояснення пірамід. Крім того, що вони були усипальницями для царів, у них був закладений величезний символічний сенс. Так стародавні єгиптяни висловили своє уявлення про вічність (і це основний мотив усього мистецтва Єгипту). Вчені-єгиптологи розробили безліч гіпотез про символічне призначення пірамід. Перша гіпотеза була висловлена ще у XIX ст., де піраміди символізували сонячну енергію, яка передавалася фараонові в його усипальницю. Чотири сторони були звернені до чотирьох сторін світу. Число «чотири» наділялося божественним смислом. За Н.Л. Павловим, в основі мистецтва Єгипту лежить форма сонячного променя. Піраміди, обеліски, сфінкси – є матеріалізоване втілення сонячного променя. Йому поклонялися єгиптяни. Рухаючись по небу, сонце творить життя на землі. Знаряддя творчості сонця – промінь. Уся культова сонячна архітектура створена самим сонцем і побудована за його променем [7]. Усі зазначені гіпотези допомагають зрозуміти сенс таємничих єгипетських пірамід.

Раніше існувала думка, що піраміди будували раби. Сьогодні вона спростована археологами та істориками, оскільки поряд із пірамідами знайдені залишки поселень вільних селян і ремісників. Брати участь у будівництві пірамід було рівносьильне залученню до божественного.

Від періоду Середнього і Нового царств володарі Єгипту стали споруджувати величні храмові поминальні комплекси вже без прив'язки до власного поховання. Така архітектура, на думку вчених, і створила перехід від об'ємної композиції (меморіальна, погребальна, скульптурна архітектура) до глибинної об'ємно-просторової композиції та процесуальної анфіладної архітектури єгипетського стилю. Також вважається, що до такої суттєвої трансформації призвела географічна зміна центру держави: у добу Стародавнього царства Нижній Єгипет із плоским пустельним рельєфом передбачав створення виразної архітектурної форми як величного об'єму, а від часів Середнього та Нового царств, коли центр держави змістився до Верхнього Єгипту, наявні наскальні рельєфи передбачали глибинну, ярусну, багатопросторову архітектуру, можливість створювати не вертикальні, а горизонтальні вісьові композиції.

Розквіт храмового будівництва відноситься до Нового Царства. Фараонів почали ховати в Долині царів, у гробницях, висічених у скелі. Перший храм був побудований для цариці Хатшепсут (кінець XVI ст. до н. е.) архітектором Сененмутом. З долини вгору до похоронного храму веде дорога, по боках якої знаходяться сфінкси в особі цариці. Кінець дороги виходить до приміщення з двома водоймами, потім шлях проходить через першу терасу на другий рівень, де тераса має форму квадрата, і з двох сторін оточена колонами. Частина тераси заглиблена в скелю. Гора і храм створюють гармонійний ансамбль, який вражає своєю величчю [1, с. 395].

Наступні храми Нового Царства були колосальних розмірів, мали самостійне значення і набували більшу значимість у міру збільшення влади жерців. У Новому Царстві починається суперництво між владою фараонів і владою жерців. Храм – це обитель бога, святилище, тому від зовнішнього світу його охороняли статуї, що стоять, як вартові біля входу. Двір із колонами, які утворювали галерею, вів у гіпостильний зал. Масивні колони залу були різної висоти й підтримували покрівлю на різних рівнях. Світло проникало в зал крізь ґрати між перекриттями. Колони нагадують стилізовані перевиті зв'язки папірусу. Гіпостильний зал – найкрасивіше місце в храмі, що позначає в символічній формі космос і його єднання із земним життям. За гіпостильним залом знаходилося святилище, де розмішувалася статуя божества. За таким принципом побудовані храми Нового Царства – Карнакський і Луксорський. Усі храми присвячувалися богу сонця Амону-Ра.

Найзнаменитіший храм Нового Царства – Карнакський. Це грандіозне творіння зводилося протягом багатьох століть (середина XVI-XII ст. до н. е.) і кожен фараон від початку будівництва прагнув відобразити в ньому своє правління. Карнак являє собою цілий комплекс споруд, що складається з безлічі пілонів, площ, обелісків, алеї сфінксів. Основою всього комплексу був гіпостильний зал з 134 колонами. Число й розмір колон створювали у відвідувача враження, ніби він потрапив у густий ліс. Цей ефект посилювався рідкісною формою капітелі у вигляді перевернутого дзвона. Гіпостильний зал символізував Всесвіт, який поєднував земне і небесне. У своїй південній частині храм з'єднувався зі святилищем богині родючості Мут за допомогою дороги з пілонами, яка вела у внутрішні приміщення, де її продовжувала алея сфінксів. Паралельно цій алеї починалася інша священна дорога, яка вела до прекрасного храму в Луксорі.

Храм у Луксорі був побудований Аменхотепом III в XIV ст. до н.е. Наступні прибудови робив Рамзес II (XII ст. до н.е.). Двір виділяється з усього комплексу красою гранітних монолітних колон у формі папірусу, які оточують його двома рядами. Капітелі колон виконані у формі закритої квітки папірусу.

Час правління Рамзеса I відноситься до пізнього періоду Нового Царства. При ньому знову розгорнулося грандіозне будівництво храмів. Він остаточно добудував Карнакський і Луксорський храми і спорудив на свою честь цілий комплекс Рамессеум, куди входили палац і Великий храм, а також Малий храм, присвячений дружині Рамзеса Нефертарі. Ці храми висікалися в скелі. Великий храм мав ефектний фасад, у якому височіли чотири статуї фараона, кожна заввишки 21 м. В середині гори знаходився сам

храм із гіпостильним залом і святилищем. У першому залі стояли статуї Осіріса. Перед святилищем перебував атріум. У святилищі – статуя фараона й бога. У Малому храмі Нефетарі й богині Хатхор у нішах на фасаді були розташовані поперемінно шість величезних статуй цариці, Рамзеса II й богині Хатхор. Як Великий, так і Малий храми під час будівництва Асуанської греблі були перенесені в інше місце, щоб уникнути затоплення [3, с. 17].

Анфіладні, «класичні» єгипетські храми є симптоматичним архітектурним вираженням давньоєгипетської цивілізаційної організації, її ціннісних пріоритетів та естетичних уподобань, зокрема, раціональності та прагнення до впорядкованості як суспільних відносин, так і архітектурного твору. Стабільність, величність і масштабність, симетрія, послідовність, глибинне розгортання простору, скульптурність архітектури, її ієрархічність втілюються в сталу структуру храмів Нового царства: алея сфінксів – пілони – перистильний двір – гіпостильний зал – святилище [2, с. 92].

Саме тему «шляху» (життєвого в безсмертя) та ієрархічність соціальних сходів вважаємо відображеними в терасному та анфіладному поступі мас і просторів храмів такого типу. Інформативність (навіть енциклопедичність), ілюстративність архітектури храму, з її покроковим стисканням простору, зменшенням освітлення (в кожному наступному складовому елементі храму) є архітектурним «шляхом» сакралізації простору. Священна процесія проходила через двори та зали, поміж рослинних та скульптурних колон, що для давніх єгиптян уподібнювали храм оазі райських садів, де у вічному порядку та гармонії перебувають як боги-царі (скульптура) так і найменші члени соціальної громади (фрескові зображення). Важливими є і заявлені в анфіладних храмах Єгипту прогресивні архітектурні елементи: фронтальна фасадна композиція пілонів із порталом, перистильні двори, гіпостильні зали з перепадом висоти.

Єгипетський ордер є найранішим прикладом архітектонічно осмисленої каркасної конструкції, її систематизації та канонізації. Характеризує єгипетський ордер його одночасна тектонічність (конструктивна логічність) та скульптурність (зображальність) – опори-колони могли мати суто конструктивну форму, могли стилізовано імітувати рослини (папірусовидні, лотосовидні, пальмовидні колони з розкритим або закритим «бутоном» капітелі), могли ставати рамкою скульптури (осіровидні та гаторальні колони). Ордер використовувався у дворових галереях (перестильні двори) і зальних приміщеннях (гіпостильні зали), мав яскраве оздоблення (написи, фарбування, рельєфи). Головна увага приділялася колоні (акцентована капітель, ентазис, рідко канелюри); антаблемент складали головна та другорядна балки, зрідка вінчані карнизами. Прольоти були незначними, колони – масивними.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Отже, єгипетська архітектура є надзвичайно цінним та унікальним явищем у розвитку світової архітектури. Глибокий зв'язок між архітектурними формами та релігійно-космологічними уявленнями давніх єгиптян демонструє важливість символіки в архітектурі, яка мала на меті не лише естетичне враження, але й духовне значення. Подальші наукові дослідження можуть краще розкрити методи зведення пірамід, храмів та інших сакральних споруд, а також дозволить розширити розуміння того, як сакральні споруди відображали вірування та світогляд давніх єгиптян.

Список використаних джерел:

1. Verner M. The Pyramids: The Mystery, Culture, and Science of Egypt's Great Monuments. 2001. 432 с.
2. Всеобщая история архитектуры: В 12 т. Т.1. М., 1970. 512 с.
3. Гартман К.О. История архитектуры: В 2 т. Т.1. М., 1936. 266 с.
4. Жан-Филипп Лауэр Загадки египетских пирамид. Москва: Наука, 1966. 118 с.
5. Матье М. Искусство Древнего Египта. Москва: Искусство, 1970. 197 с.

6. Сильові риси архітектури Стародавнього Єгипту URL: <https://repository.knuba.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4b966984-b890-4ef5-b08e-5fcf81d509b9/content>
7. Тимофієнко В. І. Нариси всесвітньої історії архітектури. Т. 1. Київ, 2000. 487 с.
8. Целлар К. Архитектура страны фараонов. Москва; Стройиздат, 1990. 160 с.

УДК 94(315):2-264(045)

Олександра ДОНЕЦЬ

МІФОЛОГІЧНІ УЯВЛЕННЯ СТАРОДАВНІХ КИТАЙЦІВ ПРО ВСЕСВІТ

(студентка II курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Л.В. Пономаренко

Анотація. У статті подаються особливості міфологічних уявлень стародавніх китайців. Надано перелік різних вірувань, уявлень людей про богів та структуру світу, формування моральних та етичних норм суспільства, названі та описані духи та боги, що відігравали ключову роль у житті стародавніх китайців. Відображено роль міфології в релігійно-філософських вченнях, таких як даосизм та конфуціанство.

Ключові слова: міфологія, Стародавній Китай, культура, Всесвіт, космос, філософія.

Постановка проблеми. Вивчення міфології Стародавнього Китаю полягає в численних аспектах, оскільки міфологічні уявлення стародавніх китайців стали фундаментом для китайської культури – від релігійних обрядів до літератури, мистецтва й архітектури, і вивчення цих уявлень дозволяє зрозуміти, як зароджувалися і розвивалися культурні цінності, які й донині мають значення в Китаї. Давні міфи про походження Всесвіту та структуру космосу в Китаї часто пов'язані з ранніми філософськими й науковими ідеями, такими як інь і ян або концепція п'яти елементів. Це дослідження з'ясовує глибокий вплив міфології на уявлення стародавніх людей на зародження Всесвіту та організацію світу загалом.

Аналіз досліджень та публікацій. Зазначена тема дослідження знайшла своє відображення у творах таких авторів як Л.І. Леоценко [5], С.І. Ціхун [3], М.В. Баранник, П.В. Голобуцький [2] та ін.

Мета дослідження: проаналізувати, як міфологічні уявлення впливали на життя та погляди стародавніх китайців та на релігійно-філософські течії даосизму і конфуціанства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Китай – одна з найдавніших цивілізованих держав світу. Письмова історія Китаю складає майже п'ять тисячоліть, а ідеал високої давнини, вічності небесної імперії і у сучасних умовах спонукає китайських мислителів порівнювати сучасність із корінням великої китайської культури, яке сягає глибин тисячоліть. Трепетне ставлення до традицій у Китаї має особливий культурний зміст, що породжує у європейців уявлення про Китай як про суспільство традиціоналістського (патріархального) типу [6. с. 56].

Здобутки культури Стародавнього Китаю були покладені в основу не тільки середньовічної, а також і сучасної китайської культури. Така стійкість культурних традицій пояснюються не стільки географічною відокремленістю, скільки психологічною особливістю. В уявленні давніх китайців Всесвіт був представлений у вигляді великого материка, оточеного з кожного боку водою, і в самому центрі – Китайська держава [6. с. 56].

Космогонічні міфи – це міфи про створення світу або Всесвіту. Вони поділяються на дві категорії, перша – астральні, це міфи про походження небесних світил (зірок, планет), та друга – солярні та місячні, які розповідають про походження і функції Сонця та Місяця.

Перший міф космогонічного характеру Стародавнього Китаю – «Міф про створення світу Паньгу». У ньому розповідається про те, що із самого початку весь Всесвіт був хаосом, що нагадував яйце, у ньому перебував перший велетень – Паньгу, який вирішив розбити його, щоб створити новий світ. Коли він розбив яйце, усе світле піднялося вгору і стало небом – ян, а все темне опустилося вниз, створивши землю – інь. Паньгу стояв між небом і землею, щоб вони більше не змішувалися. Після того, як Паньгу завершив роботу, він пожертвував собою, щоб дати світу форму. Його подих став вітром і хмарами, крик перетворився на грім, ліве око стало сонцем, а праве – місяцем. Тіло Паньгу стало п'ятьма священними горами, руки та ноги – чотирма сторонами світу. Його кров перетворилася на річки, а його шкіра та волосся стали лісами та травами. Навіть піт Паньгу перетворився на дощ і росу, які дають життя Землі [1, с. 7-8].

Цей міф має велике символічне значення, його основні ідеї: Походження порядку виходить із хаосу, початковий стан Всесвіту описується як хаос, що схожий на яйце. Ця ідея перегукується з багатьма іншими космогонічними міфами, де світ виникає з первісного безладу або безформного стану. Символічне значення Паньгу, він є уособленням космосу і природи. Його фізичне тіло стає елементами світу: сонцем, місяцем, річками, горами і т. д. Таким чином, цей міф підкреслює ідею єдності людини і природи, де кожна частина природи має своє джерело і значення.

У загальному міф про Паньгу відображає гармонію між небом, землею і людьми, ідею постійного зростання і трансформації природи. Він також наголошує на важливості балансу і взаємодії різних елементів всесвіту, що перегукується з давньокитайськими філософськими традиціями, такими як даосизм і концепція Інь і Ян.

Взаємодія сил інь і ян у космічному балансі, одна з основних категорій китайської філософії насамперед даосизму. Дослівно – «темне» і «світле» [3].

Концепцію про взаємодію протилежних сил Інь та Ян, що розглядаються як основні космічні сили руху, як першопричина постійних змін у природі, покладено в основу більшості діалектичних схем китайських філософів [3].

Наприклад: у «Го юй» («Промові царств») Інь та Ян уперше визначено як полярні начала «пневми» – «земна» й «небесна», порушення взаємодії яких призводить до стихійних лих. У «Дао де цзин» («Каноні про дао та де») дуальність виражено поняттями «спокій» і «рух». Із взаємодією Інь та Ян пов'язані в «Гуань-цзи» зміни пір року, дня і ночі. Найдавніше філософське трактування категорій уперше систематизовано в «І цзині» (розділ «Си ци чжуань»): ідею Інь та Ян подано у вигляді двоєдиної великої першооснови («тай цзи») і водночас у формі двоїстого циклу в межах довічно пульсуючого абсолюту (дао) [3].

Природа створювалася з хаосу поступово: спочатку сформувалося небо, потім земля і лише після цього з'явилася людина. У результаті взаємодії світлого початку «ян» і темного початку «інь» виникли п'ять першоелементів або стихій: Вода, Вогонь, Дерево, Метал і Земля, від яких і пішло все у Всесвіті. Китайці вірили, що взаємодія інь-ян породжує і добре, і зле в природі та житті. Не можна судити про те, що краще, а що гірше – світло або п'ятьма, усе потрібне, одне переходить в інше, без одного не існувало б іншого [8].

Цикл боротьби інь-ян у китайців відповідав календарному року. Початок циклу – день зимового сонцестояння (22–23 грудня) та день літнього сонцестояння (21 або 22 липня). У дні рівнодення сили сторін урівноважувались [8].

Порозуміння між «інь» і «ян» виражалося в тому, що Небо-батько творив добро Землі-матері. Небо зігрівало землю своїм теплом і заповнювало дощем, роблячи землю здатною породжувати живі істоти й годувати їх [8].

Небо в китайській традиції мало центральне місце у світогляді. Воно сприймалося як джерело всього живого, місце, звідки походять закони природи, й уособлювало абсолютну владу, порядок та рух. У книзі «Шу цзин» Конфуцій писав: «Тільки Небо

здійснює спостереження за народом, відає справедливістю, посилає врожай і неврожай. Без Неба загине народ. Від милості Неба залежить його доля» [8].

Земля сприймалася як місце існування людей і всіх живих істот. Вона була центром, де відбувалися взаємодії між небом і підземним світом. Земля була всього тільки об'єктом впливу неба, сприймала тепло й холод, світло й дощ. Асоціювалася з інь – жіночою, пасивною, темною і м'якою силою, як місце, де люди живуть, працюють і взаємодіють із природою. Земля символізувала матеріальний світ і гармонію між різними елементами буття.

У Стародавньому Китаї склалася оригінальна концепція про потойбічний світ, яка, на думку дослідників, зазнала буддійського впливу. Китайці вважали, що в людини є кілька душ. Посмертна доля душі залежить від того, грішна вона чи праведна. Праведну душу чекає рай, грішну – пекло. Китайська концепція про рай і пекло в загальних рисах схожа на християнську, особливо щодо змалювання пекельних мук. Китайське пекло нагадує християнське чистилище. У ньому душа мучиться не довічно, а лише стільки, скільки потрібно для спокутування гріхів, а потім назавжди поселяється на небі. Існувала віра в те, що душа після смерті проходить через кілька етапів суду й очищення, перш ніж або відправитися на нове життя через реінкарнацію, або залишитися в підземному світі для подальшого покарання [4].

У китайському світогляді ці три рівні існування – Небо, Земля і Підземний світ – взаємодіяли між собою і формували космічну єдність. Гармонія між цими рівнями була ключем до стабільності у світі [4].

Китайське Тянь – велике Небо. Це вища верховна всеспільність, яка все бачить і управляє всім у Всесвіті, але є безособовою, холодною та абстрактною сутністю, уособленням розуму та необхідності, втіленням справедливості та добродійництва. Тянь уособлювався в Шан-ді, але й він лише такий самий безособовий небесний володар, правитель Всесвіту-універсуму, можливо, найперший за часом появи правитель [7].

Збереглися також відомості ще про чотирьох богів-ді, уособлених у героях-пращурах, які управляли чотирма сторонами світу та центром і панували над безліччю другорядних ді та духів. Сходом володів Тао-хао. Володар Півдня – Ян-ді. Божество Заходу – Шао-хао. Пустельною та сніжною Північчю правив Чжуань-суй, а управителем морозної зими був не хто інший як Сюань-минь – чорний дух [7].

Усі ці чотири божества підкорялися одному, найвищому – Хуан-ді, володареві центру [7].

Китайські ді та духи не мали потреби в якихось спеціальних, споруджених людьми земних оселях, цілком задовольняючись досить комфортним житлом на лоні природи згідно з власною «спеціалізацією». Так, небесним ді дісталася небо, гірським – гори, річковим – ріки тощо. Рецепт завоювання їхньої прихильності був досить простий. Ді та духи мали потребу в жертвоприношеннях і полюбляли, щоб їх шанували. Тоді вони допомагали людям, виконуючи їхні молитовні прохання [7].

Даосизм і конфуціанство, хоча ці дві течії мають різні підходи до життя і суспільного порядку, значною мірою базуються на міфологічних концепціях і є відображенням стародавніх вірувань про природу Всесвіту, богів і місце людини в ньому.

Даосизм – це філософське вчення, яке було створене Лао-цзи у VI столітті до н.е. Основою даосизму є концепція Дао, яка буквально перекладається як «шлях». Дао є всеосяжним принципом Всесвіту, природним порядком, який керує всім сущим. Ідеї даосизму тісно пов'язані з китайською міфологією, що описує природу як вищу силу, гармонійний і саморегульований механізм. У міфології основну роль відіграє концепція єдності протилежностей, таких як інь і ян – темне і світле, жіноче й чоловіче, м'яке і тверде [2].

Конфуціанство наголошує на важливості освіченості, відповідальності, поваги до закону та збереження традицій. Ці ідеали сприяють побудові гармонійних стосунків у суспільстві та розвитку особистості. Його засновником був Конфуцій, який прагнув

створити систему етичних принципів для підтримання гармонії в суспільстві. В основі конфуціанства лежать такі поняття, як «жень» – гуманність, «лі» – ритуал, правильна поведінка та «сяо» – синівська повага. У конфуціанстві є поняття «лі», що означає пристойність, ввічливість, порядок речей; також його ширше ототожнюють з обрядом, церемонією і шанобливістю. Відповідаючи на запитання: «Чим є це велике «лі»?» — Конфуцій пояснив: «З усього, що керує життям людини, найбільшим є «лі». Без «лі» ми не знаємо, як годиться поклонятися духам Всесвіту і як визначити належне місце короля та міністрів, правителя і підданих, старших і молодших; як встановити високоморальні взаємини між різними статтями, між батьками й дітьми й між братами; як розрізняти відмінні ступені сімейних стосунків. Ось чому благородний муж має «лі» в такій великій пошані». Отже, «лі» – це норма поведінки, котрею керується по-справжньому благородний муж в усіх своїх стосунках із людьми [1; 5. с. 50].

Попри відмінності між даосизмом і конфуціанством, обидві філософські системи мають спільну міфологічну основу. Вони визнають існування вищого порядку, який може бути космічним або соціальним, і намагаються знайти спосіб жити в гармонії із цим порядком.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Отже, міфологія є важливим елементом кожної культури, її найважливіша роль – це формування світогляду. Для стародавніх китайців міфи були не просто історіями про богів та героїв, а також способом осмислення світу, місця людини в ньому та його взаємодії з природою і соціумом. Міфологія допомагала стародавнім китайцям зрозуміти та пояснити явища природи, соціальні структури й моральні норми. Вона була тісно переплетена з релігійними віруваннями, філософськими поглядами та політичними концепціями, що сприяло формуванню унікальної китайської цивілізації. Релігійно-філософські концепції, що ґрунтуються на міфологічних уявленнях, впливають і на формування сучасного китайського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Даосизм і конфуціанство – пошуки шляху неба. URL: <http://surl.li/gudiii> (дата звернення 19.10.2024).
2. Даосизм / М.В. Баранник, П.В. Голобуцький. *Енциклопедія Сучасної України*. Київ, 2007. URL: <https://esu.com.ua/article-23633> (дата звернення 20.10.2024).
3. Інь та ян / С.І. Ціхун. *Енциклопедія Сучасної України*. Київ, 2011. URL: <https://esu.com.ua/article-12494> (дата звернення 20.10.2024).
4. Крижанівський О.П. *Історія Стародавнього Сходу: навчальний посібник* Київ: Либідь. 2002. 590 с.
5. Леоценко Д.І. Відображення особливостей східної цивілізаційної парадигми в китайській філософській традиції. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Одеса, 2023. С. 44–53.
6. Науменко В.О., Сухопара І.Г. *Вікно у світ*. Київ: Літера ЛТД, 2015. 150 с.
7. Піднебесна імперія. URL: https://risu.ua/pidnebesna-imperiya_n39893 (дата звернення 18.10.2024).
8. Уявлення Стародавніх китайців про Всесвіт. URL: <https://www.epochtimes.com.ua/china/culture/ujavlennja-starodavnih-kytajciv-pro-vsesvit-68739.html> (дата звернення 18.10.2024).

Єлизавета ГОРБАЧОВА

УЯВЛЕННЯ ПРО ХАРАКТЕР ЛЮДИНИ В АНТИЧНІЙ КУЛЬТУРІ

(студентка II курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

факультету історії, бізнес-освіти та права

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Л. В. Пономаренко

Анотація. У статті розглядаються уявлення про характер людини в античній культурі. Окреслено основні філософські та етичні погляди стародавніх мислителів, таких як Платон, Аристотель та стоїки, на природу людської особистості. Висвітлено взаємозв'язок між фізіологічними та психологічними характеристиками людини, а також вплив зовнішніх чинників на формування характеру.

Ключові слова: Аристотель, Платон, Плутарх, етика, характер, виховання.

Постановка проблеми. Вивчення уявлень про характер в античній культурі є надзвичайно важливим для розуміння основних історичних та етичних концепцій, які вплинули на формування європейського суспільства. Дослідження античних уявлень про людську природу дозволяє краще зрозуміти витоки сучасних психологічних та моральних уявлень про особистість. Зокрема, аналіз поглядів таких мислителів, як Платон, Аристотель та представників стоїцизму, дає змогу простежити еволюцію поглядів на характер, поведінку та взаємодію людини із суспільством, що має значний вплив на сучасну науку про людину.

Аналіз досліджень і публікацій. Загалом тема уявлень про характер в античній культурі є досить вивченою, проте деякі її аспекти залишаються недостатньо дослідженими. Більшість сучасних публікацій зосереджуються на філософських поглядах античних мислителів, таких як Платон та Аристотель, щодо природи людського характеру. Серед дослідників, які вивчали зазначену тему, варто виділити таких авторів як Л.І. Баткіна [3]; В.Я. Прокоф'єв [7], К. Леві-Строс [5] та ін.

Мета дослідження полягає в тому, щоб висвітлити уявлення про характер людини в античній культурі, зокрема, проаналізувати філософські та етичні концепції Платона, Аристотеля та представників стоїцизму. Дослідження спрямоване на вивчення взаємозв'язку між міфами та психологічними характеристиками людини, а також впливу цих поглядів на формування морально-етичних стандартів в античному суспільстві.

Виклад основного матеріалу (результатів) дослідження. У рамках міфологічного світогляду характер людини, її доля, стосунки з богами і світом багато в чому були зумовлені божественними силами, які діяли через певні образи, ритуали й символи. Міфологія Стародавньої Греції, як зазначає дослідниця Л.І. Баткіна, «утверджувала ідею постійної боротьби між людськими слабкостями та ідеалами доблесті, як то ми можемо бачити в міфах про героїв» [3].

Образи героїв, таких як Геракл чи Одисей, ілюстрували людське прагнення подолати свої недосконалості та наблизитися до ідеалу. Водночас людина залишалася обмеженою своєю смертною природою, що проявлялося через хиби, помилки й залежність від волі богів. У стародавніх міфах ключовими були образи, які репрезентували різні аспекти людської поведінки, такі як хоробрість, мудрість, гнів, заздрість тощо. Як зауважує К. Леві-Строс у своїх антропологічних працях, «міфи виконували функцію своєрідного «зразка» поведінки, пропонуючи моделі для наслідування або уникання» [5]. Наприклад, міфологічний образ Ахілла демонструє ідеал героїчної хоробрості та водночас приклад руйнівного гніву. Подібним чином, образ Прометея уособлює прагнення людини до знань і розвитку, але водночас показує небезпеку непокори богам і порушення встановленого космічного порядку.

Дослідник античної культури В.Я. Прокоф'єв підкреслює, що «міфологічні уявлення про справедливість та відплату формували розуміння суспільних і правових норм» [7]. Він наводить приклад міфу про Едіпа, який ненавмисно порушив закони природи та суспільства, і був покараний за це.

У філософії Платона питання про природу душі та її вплив на характер людини займає центральне місце. Платонова концепція душі є однією з найвпливовіших у західній філософії та залишається ключовим аспектом розуміння людської природи в античному світі.

Платон уперше викладає ідею про тричастинність душі у своїй «Державі». Він стверджує, що людська душа складається з трьох основних частин: розумної (λογιστικόν), емоційної (θυμοειδές) і бажальної (ἐπιθυμητικόν). Кожна із цих частин виконує певну функцію і має власні характеристики, які безпосередньо впливають на моральний стан людини та її характер. Як зазначає сучасний дослідник Г.Г. Гловер у своїй праці «Моральний ідеал Платона», «Платон вважає, що характер людини формується як результат внутрішньої гармонії між трьома частинами душі, де розум має домінувати над емоціями й бажаннями. Лише в цьому випадку людина може бути справедливою і досягти моральної досконалості» [4]. Він порівнює душу з державою: як справедливе місто функціонує лише тоді, коли кожна його частина виконує свою функцію, так і справедлива душа потребує, щоб кожна її частина діяла відповідно до своєї природи й була підпорядкована розуму. Однак Платон визнає, що в реальному житті рідко можна зустріти ідеальну гармонію душі. Люди, зазвичай, мають різні нахили, що визначають їхній характер. Якщо розум не контролює бажання, людина стає рабом своїх пристрастей і веде невірнорозважене життя.

У рамках філософських концепцій характеру людини Аристотель розглядав етику як спосіб досягнення щастя (евдемонії) через розвиток доброчесності. Він визначає щастя як «діяльність душі відповідно до доброчесності» (I, 1098a) [1], що означає, що справжнє щастя досягається через доброчесне життя. Аристотель наголошує на тому, що характер людини формується через звички, і доброчесність є результатом постійного здійснення добрих вчинків. Він вважає, що люди не народжуються доброчесними, але можуть стати такими через навчання і практику. Доброчесний характер – це результат усвідомлених дій, які людина виконує, слідуючи моральним принципам. Аристотель підкреслює роль освіти й суспільного середовища у формуванні характеру. Він вважає, що виховання з раннього віку є ключовим для розвитку доброчесності, і це виховання повинно бути спрямоване на розвиток моральної свідомості. Законодавці також відіграють важливу роль, створюючи умови для розвитку доброчесності в суспільстві через закони й норми поведінки [1].

Гомерові епоси, «Іліада» і «Одіссея», є фундаментальними творами античної літератури, у яких глибоко розкривається характер героїв через призму героїчних чеснот, конфліктів і взаємодії з богами. Ахілл, головний герой «Іліади», символізує величезну фізичну силу, незламність духу і військову доблесть. Його головною рисою є «меґатімія» (μεγαθυμία) – велика душа, яка вимагає постійного підтвердження честі через перемоги в боях. Проте Ахілл також є складною особистістю, яка переживає внутрішні конфлікти між власною гордістю, бажанням слави та особистими почуттями, зокрема гнівом. Гнів Ахілла, що є результатом його пораненої гордості, виводить на перший план індивідуалізм героя, який прагне підтвердження своєї гідності навіть ціною власних союзників.

На відміну від «Іліади», де основну увагу приділено військовій доблесті, «Одіссея» фокусується на розумовій і моральній стійкості головного героя – Одіссея. Цей епос показує інший тип героїчного характеру, який виражається через кмітливість, стійкість і розсудливість. Одісей, на відміну від Ахілла й Гектора, є не тільки воїном, але й символом хитрості та розуму. Він використовує не тільки фізичну силу, але й інтелект, щоб подолати перешкоди на своєму шляху. Гомеровські епоси показують героїв, чий характер є втіленням етичних ідеалів тогочасної культури.

В античній Греції героїзм асоціювався не тільки з фізичною силою, але й із моральними чеснотами, такими як справедливість, вірність, честь і слава.

Плутарх та Сенека внесли значний вклад у формування психологічного портрету людини в античній культурі, приділяючи особливу увагу морально-етичним і психологічним аспектам характеру. Плутарх, відштовхуючись від філософських концепцій платонізму, вважав, що основою характеру людини є моральні чесноти. У своїх творах він зосереджувався на взаємозв'язку між внутрішніми якостями та зовнішніми вчинками. Наприклад, у життєписі Олександра Македонського, Плутарх розкриває складність характеру великого полководця, де героїзм та військова доблесть переплітаються з амбіційністю і пристрастями, що часто підштовхували Олександра до надмірної жорстокості. Він показує, що характер Олександра визначався не лише його природними якостями, але й зовнішніми факторами, зокрема впливом вихователів і оточення. Плутарх приділяє значну увагу тому, як характер його героїв змінюється під впливом життєвих обставин. Наприклад, у життєписі Марка Катона Молодшого, Плутарх показує, як суворість і принциповість Катона змушували його діяти проти свого власного комфорту, адже він вважав моральні чесноти вищими за особисті інтереси. Плутарх розкриває ідею, що справжній характер людини проявляється саме в складних і кризових ситуаціях [9].

Для Сенеки характер людини визначається її здатністю контролювати свої пристрасті. Він вважав, що людина повинна підпорядковувати свої емоції розуму, і лише через цей контроль вона може досягти моральної досконалості. У своєму трактаті «Про гнів» [10] (лат. *De Ira*) Сенека підкреслює небезпеку, яку представляють неконтрольовані емоції, зокрема гнів, для морального життя людини. Він пише, що гнів – це тимчасове безумство, яке затьмарює розум і веде до руйнівних наслідків. Людина, яка не може контролювати свої пристрасті, не здатна мати міцний характер. Сенека також був переконаний, що характер людини визначається її моральним вибором.

У трактаті «Про короткочасність життя» [11] (лат. *De Brevitate Vitae*) він розмірковує про те, як людина повинна розумно використовувати своє життя, роблячи вибір на користь доброчесності й самовдосконалення. Сенека був прихильником того, що людина повинна постійно працювати над своїм характером, долаючи власні слабкості і пристрасті. У своїх листах до Луцилія (лат. *Epistulae Morales ad Lucilium*), він неодноразово підкреслює, що справжня мудрість полягає в самовдосконаленні, а моральна досконалість досягається через постійне самопізнання і роботу над собою. Він вважав, що людина повинна свідомо формувати свій характер, відмовляючись від швидкоплинних бажань на користь вічних моральних принципів. Твори обох авторів демонструють, що характер – це не тільки результат природних схильностей, але і продукт виховання, самоконтролю та етичної свідомості.

Античне суспільство, особливо в таких великих полісах як Афіни та Спарта, покладало на особистість певні соціальні обов'язки, які обумовлювали її поведінку, моральні якості та характер. В античних грецьких полісах характер людини розвивався в рамках чітко визначених соціальних ролей та обов'язків. Участь у спільному житті поліса – політична активність, участь у війнах, публічні виступи – формувала в громадян почуття відповідальності, колективної взаємодії та громадянського обов'язку. У цьому контексті, можна згадати слова Аристотеля, який у своїй роботі «Політика» наголошував, що людина за своєю природою є політичною істотою (*zoon politikon*) [2]. Аристотель підкреслював, що формування характеру неможливе поза соціальними відносинами та політичною структурою.

Спартанське суспільство пропонувало радикально іншу модель соціального виховання порівняно з іншими полісами. У «Законах Лікурга», який, за переказами, був автором спартанської системи, виховання мало на меті зробити людину витривалою, стійкою до труднощів і беззастережно вірною своїм обов'язкам. Така соціалізація формувала особливий характер спартанців – відданість полісу, сувору дисципліну,

контроль над емоціями та прагнення до колективної користі. Ця військова формація впливала на всі аспекти особистості, пригнічуючи індивідуальні амбіції на користь громадської досконалості. На противагу Спарті, Афіни пропонували значно більш збалансоване виховання, яке поєднувало фізичний розвиток з інтелектуальним. Афіняни прагнули створити гармонійну особистість, яка б поєднувала в собі військову доблесть, політичну компетентність і культурний розвиток. Платон у «Державі» розробив ідею про те, що освіта та виховання відіграють ключову роль у формуванні характеру [8]. За його переконаннями, правильне виховання повинно орієнтуватися на підготовку індивіда до виконання своїх соціальних обов'язків, виховання в ньому моральних чеснот і здатності приймати розумні рішення.

В античних суспільствах сім'я відігравала ключову роль у формуванні первинних моральних і соціальних норм. Для римлян, зокрема, образ ідеального батька – *pater familias* – був уособленням відповідальності за виховання дітей. Виховання в сім'ї передбачало навчання таких чеснот, як повага до старших, відповідальність за свої вчинки та прагнення до самовдосконалення. Це виховання визначало характер людини на все життя, оскільки саме в дитинстві закладалися основні моральні принципи, якими вона керуватиметься в майбутньому.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Отже, уявлення про характер людини в античній культурі підкреслюють глибоке прагнення античних мислителів до розуміння природи людської поведінки та етичних принципів. Серед ключових фігур, які досліджували питання характеру, варто відзначити таких філософів як Аристотель та Платон. Їхні твори, зокрема «Нікомахова етика» Аристотеля та «Держава» Платона, пропонували детальні моделі людської доброчесності та моральних якостей.

Ці уявлення залишають глибокий вплив на сучасну психологію та філософію моралі. Спадщина античних теорій характеру людини свідчить про тривале прагнення людства до самопізнання і вдосконалення. Завдяки своїй універсальності й актуальності, античні погляди на характер продовжують надихати та інформувати сучасні дослідження в галузі людської природи та етики.

Список використаних джерел:

1. Арістотель. Нікомахова етика / пер. з давньогрецької О. Кислюк. Київ, 2002. 300 с.
2. Арістотель. Політика / пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. Київ, 2000. 239 с.
3. Баткіна Л. І. Античні міфи як інструмент формування світогляду. Київ, 2015. 250 с.
4. Гловер Г.Г Моральний ідеал Платона. Київ, 2010. 200 с.
5. Леві-Строс К. Міф і значення: Соціальна функція міфів. Харків, 2013. 150 с.
6. Мюллер Г. Грецький героїзм і трагізм долі в міфах. Львів, 2018. 180 с.
7. Прокоф'єв В. Я. Міфологічна правова система античної Греції. Одеса, 2016. 220 с.
8. Платон. Держава / пер. з давньогрецької В. Стржелецький. Київ, 1993. 440 с.
9. Плутарх. Порівняльні життєписи. Київ, 2006. 500 с.
10. Сенека Луцій Анней. Про гнів. Київ, 2002. 100 с.
11. Сенека Луцій Анней. Медея. Київ, 1998. 80 с.
12. Цицерон. Про обов'язки. Київ, 2006. 300 с.

Нікіта СКЛЯНІЧЕНКО

ФІЛОСОФІЯ АРІСТОТЕЛЯ В КОНТЕКСТІ АНТИЧНОСТІ

(студент II курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

факультету історії, бізнес-освіти та права

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Л. В. Пономаренко

Анотація. У статті розглядається розвиток філософських ідей Арістотеля в контексті пізньої античності. Наукова розвідка містить спробу системного аналізу трансформації впливу ідей Арістотеля протягом розвитку філософії античного періоду.

Ключові слова. Арістотель, арістотелізм, формальна логіка, онтологія, теорія пізнання, етика, теологія, субстанція, форма, матерія.

Постановка проблеми. Антична філософія є генезою європейської думки, поклавши початок науці та вплинувши на теологію, в першу чергу християнську. Центральне місце серед античних мислителів займає Арістотель. Саме він вважається засновником науки, як системи знань, що ґрунтується на доказах. Вплив його поглядів на античних філософів, таких як стоїків та неоплатоників, значний та потребує дослідження, оскільки відкривається можливість більш детального та кращого розуміння особливості античної філософії та культури загалом.

Аналіз досліджень і публікацій. Тема наукової розвідки є недостатньо вивченою серед науковців. Окремі аспекти теми стали предметом дослідження таких авторів як В. Асмус [2], В. Нестеренко [4], С. Пролєєв [5] та ін.

Метою дослідження є огляд розвитку філософських ідей Арістотеля в період античності.

Виклад матеріалу. Арістотель – філософ-енциклопедист, сфера його інтересів торкається майже всіх наукових галузей того часу. Більше того, Арістотель поклав основи багатьом сучасним наукам. Його ще іноді називають засновником науки як такої. Арістотель розрізняв три види науки: теоретичну, практичну та поїстичну. Теоретичну частину філософ поділяв на: першу філософію (метафізика), предмет її дослідження є нерухоме та самостійне (Бог, душа, першопричини); другу філософію (фізика), предмет її дослідження є рухоме, але самостійне (матеріальний світ) та математику, предмет її дослідження є нерухоме, але несамостійне (числа та геометричні фігури). Практична філософія вивчає ті науки, знання яких потребує практичного втілення, як от: економіка, етика, військова справа.

Метою ж поїстичної науки є знання заради творчості, до неї належать риторика та поезика [5, с. 126].

Один із найголовніших та найбільш дискусійних стосовно змісту, трактатів Арістотеля є «Метафізика» [1]. У цій праці мислитель критикує основні положення онтології Платона та постулює свої власні. Головна ідея «Метафізики» Стагірита – чотири першопричини буття: форма, матерія, причина руху, мета. Особливої уваги потребують перші два начала всіх існуючих речей – матерія та форма. Для нашого пізнання одиничне буття є сполученням форми та матерії. За Арістотелем, в аспекті буття форма – це сутність предмета, а в аспекті пізнання форма – це поняття про предмет чи його визначення. Щоб пізнати істинну сутність предмета, треба пізнати його форму, вид. Матерія відповідає можливості, форма – дійсності.

Безпосереднім джерелом усього руху у світі є першодвигун або Бог. Першодвигун вічний, нерухомий та нематеріальний, тобто він абсолютна дійсність. Бог, за Арістотелем, є чистий розум, що вічно самоспоглядає. Оскільки цей розум є чистою формою або «формою форм», а форма за Арістотелем – це те, що апіорі прагне здійснити матерія, то можна дійти до висновку, що кожен матеріальний предмет так чи інакше прагне набути

вищої форми, якою є Бог. Тобто, Бог є мета світу і всього світового процесу. Арістотель поділяє буття на десять родів або категорій: сутність, кількість, якість, відношення, місце, час, положення, володіння, дія, терпіння.

Етику й Політику, як уже було зазначено, Стагірит відносив до практичних наук. Арістотель бачить чесноти в помірності, що характерно для античних мислителів. Між двома протилежними якостями характеру лише середнє між ними являє собою чесноту. Відправним пунктом етики Арістотеля є поняття щастя, де він вважає, що головною метою всієї діяльності людини є досягнення щастя. Досягти щастя можна через практичну мудрість, яка слугує орієнтиром у вирішенні побутових проблем та досягнення звичайних чеснот. Але найважливішими для Арістотеля є так звані «діаноетичні чесноти», які можна досягти лише через теоретичне мислення та заняття філософією. Так, найкраще життя має той, хто присвятив його науковій діяльності, а, отже, істинне щастя ґрунтується на ній. Арістотель критикує жорстко регламентовану державу Платона, що вбачає відміну сім'ї та приватної власності, оскільки така держава пригноблює людську природу. За Арістотелем головна мета держави – щасливе життя об'єднаних нею людей. Він вважає правильними формами правління монархію, аристократію, політію, та, відповідно, неправильними – тиранію, олігархію та демократію. Найкраща ж держава є та, що поєднує в собі всі вищезазначені правильні форми правління [1].

Після смерті Арістотеля його вчення продовжують розвивати його учні, наступники – перипатетики. Головою заснованого Арістотелем Лікею став його учень та друг – Теофраст, що разом зі Стагіритом вважається батьком ботаніки, який зробив переорієнтацію в думці перипатетичної школи відповідно до елліністичної доби [5, с. 98].

Характерною ознакою філософської думки цього періоду було усвідомлення автономії та індивідуальності людини від світобудови. Однак перипатетики відокремлюються від інших елліністичних напрямків філософії тим, що вони досліджували не тільки етику, моральні цноти, а й конкретні природознавчі питання, беручи за основу фізику та космологію Арістотеля. Хоча їх загалом більше цікавило дослідження природи, їм, як представникам своєї доби, було притаманно звуження дослідження та переорієнтація із загальної, єдиної світобудови на конкретні, одиничні предмети.

Арістотель разом із Платоном зробили великий крок у дослідженні світу тим, що визнали значущість світу в його конкретності. Хоча Арістотель найчастіше використовував дедуктивний метод у своїх міркуваннях, який він виклав в «Органоні», це, як не дивно, відкрило можливість зробити наступний крок у пізнанні дійсності: дослідженні самих речей у їхній конкретності, звуження інтересів із метафізичних питань до конкретних явищ природи, життя людини, політичних проблем, використовуючи індуктивний метод, що і стало характерним для елліністичної доби.

Стоїчна філософія також перебувала під великим впливом Арістотеля. Серед її представників треба відзначити Хрисіппу та Зенона, які зробили великий внесок у стоїчну філософію, багато в чому беручи за основу погляди Стагірита [4, с. 609]. У теорії пізнання стоїків можна чітко помітити їхні спільні погляди, найперше Хрисіппи та Арістотеля. Вони, як і Арістотель, будучи сенсуалістами, вважали, що всі наші знання мають свій початок із чуттєвого сприйняття. З останнього утворюється пам'ять, а з пам'яті, своєю чергою, утворюється досвід.

Знання (певні поняття) утворюються через міркування на основі повсякденного досвіду, так утворюються певні апіорні знання. Більш абстрактні поняття та спільні висновки добуваються розумом людини, який міркуванням сходиться від відомого до невідомого – до першопричин буття. Результатом таких загальних висновків та понять є утворення науки та наукового знання. У своєму логічному вченні стоїки розвивають як силогістику Арістотеля, так і логіку мегариків [3, с. 315].

Вони, як і Арістотель, також поділяють науку, що вивчає докази, на риторику, яка досліджує нестрогу форму доказу та, власне, саму формальну логіку. В останній стоїки

приймають традицію Арістотеля, але в силогістиці замість термінів вони використовують висловлювання. Тим самим вони зробили наступний крок в історії формальної логіки, визначивши так звану логіку висловлювань або пропозиціональну логіку [6, с. 302].

Так, їх можна вважати в певному сенсі другими засновниками формальної логіки після Арістотеля. Фізика стоїків бере свій початок майже повністю з філософії, найперше все фізики Стагірита. Стоїки приймають його доктрину про чотири першопричини. За стоїками Логос є активним началом (форма), а без'якісний субстрат є пасивним началом (перша матерія за Арістотелем), які утворюють єдине та нероздільне буття, де можна згадати нероздільність форми та матерії. Також важливо відзначити, що кожна окрема природа виникає через ділення Логоса, «осіменіння» Логосом без'якісного субстрату. Тут чітко видно, що стоїки приймають іманентність в онтології, що характерна для Арістотеля, замість трансцендентної онтології Платона.

Ще однією спільною характеристикою фізики Арістотеля та стоїцизму є доцільність природи. Проте необхідно зазначити, що телеологія стоїків значно відрізняється від телеології Арістотеля. Головна відмінність полягає в тому, що телеологія стоїків ототожнюється з абсолютним детермінізмом. Логос виступає як промисел, доцільно впорядковуючи світобудову. Арістотель, як відомо, був критиком фаталізму.

Дещо інше знаходимо у філософії неоплатонізму, яка являє собою останній період платонічної школи та античної філософії взагалі. Філософія неоплатоніків збирала в собі та синтезувала попередні філософські напрямки, у ній ми бачимо також вплив арістотелізму. Якщо мова йде про вплив Арістотеля на неоплатонізм, то необхідно відзначити, в першу чергу, розвиток його логічного вчення неоплатоніками. Порфірій розвиває вчення Арістотеля про категорії. Мова йде про так звані «п'ять звучань» [2]. Це: вид, якому належить одиничне буття; єдність цього виду із близьким йому по роду; відмінність цього індивіда від інших індивідів; сутність буття цього індивіда; прийдешні ознаки або акциденції цього індивіда. Так, погляд на предмети та явища дані через п'ять логічних характеристик перетворюють мислення в процедуру класифікації буття.

Вищеназвані ідеї Порфірій виклав у своєму трактаті «Вступ до «Категорій» Арістотеля», за яким викладалась арістотелівська логіка в неоплатонічних школах того часу. Згодом, усі, хто вивчав та досліджував логіку та філософію Арістотеля загалом, наступні тисячу років спиралися на нього. Також у цьому невеликому, але важливому та впливовому на розвиток філософії наступних часів трактаті, було сформовано відоме питання, яке перейшло в спадок до середньовічної філософії: «Чи існують вони [роди та види] самостійно, чи можливо вони знаходяться лише в уявленнях, і якщо вони існують, то тілесні вони чи безтілесні предмети, та чи являють вони собою одиничне буття, або існують у матеріальних предметах та ґрунтуючись на них?» [5, с. 267]. Саме на основі цього питання в середньовічній філософії сформувалися два напрямки думок – реалізм та номіналізм.

У V ст. н.е. в школах неоплатонізму твори Арістотеля почали кодифікувати та вивчати за спеціальним курсом. Вивчення розпочиналося з класифікації та переліку трактатів, після чого розглядався «Вступ до Категорій» від Прокла, також неоплатоніки вивчали біографію філософа. І тільки після цього можна було розпочинати вивчати коментарі до «Категорій», «Про тлумачення» та «Першої Аналітики» [7, с. 98].

Хоча в онтології неоплатоніків центральне місце посідає платонізм, філософія, а якщо точніше, теологія Арістотеля теж відіграє велику роль у системі буття неоплатоніків. У розвиненні тріади Платона, у Плотіна треба відзначити Нус (Розум), що мислить сам себе, завдяки чому він створює ідеї, які слугують першими образами одиничних предметів. Не складно помітити схожість із Богом-першодвигуном Арістотеля, який також водночас являє собою як об'єкт так і суб'єкт мислення.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Отже, у нашій розвідці ми зробили огляд філософської системи Арістотеля, виявили її вплив на подальший розвиток античної думки. Побудова філософської системи є головним

надбанням генія Арістотеля, без неї неможливо уявити сучасну науку. Подальший розвиток античної філософії зазнав суттєвого впливу філософії Стагірита, особливо в галузі логіки та натурфілософії. Наступники філософа розвивали його вчення та залишили велику спадщину у вигляді коментарів до більшості трактатів Арістотеля. Проте, у пізній античній та ранній середньовічній філософії арістотелізм не займає провідне місце через вплив християнства, яке в той час було більш схильне до платонізму.

Список використаних джерел:

1. Аристотель. Праці в чотирьох томах. Т. 2. Ред. З. Н. Мікеладзе. Москва, 1978. 687 с.
2. Асмус В. Антична філософія. URL: <http://ibib.ltd.ua/sillogistika-17208.html> (дата звернення 15.10.2024).
3. Діоген Лаертський. Про життя, вчення та вислови знаменитих філософів. Санкт-Петербург, 2020. 608 с.
4. Нестеренко В. Стоїцизм. *Філософський енциклопедичний словник*. Київ, 2002. С. 609–742.
5. Пролеєв С. Історія античної філософії. 2-ге вид. Київ, 2022. 512 с.
6. Соколов В. та ін. Антологія світової філософії. В 4-х томах. Том 1. Москва, 1969. 576 с.
7. Філософія: Навчальний посібник / І.Ф. Надольний, В. Андрущенко, І.В. Бойченко, В.П. Розумний та ін.; За ред. І.Ф. Надольного. Київ, 1997. 584 с.

УДК 94(37):929Марк Антоній(045)

Жарова Катерина

**ПОСТАТЬ МАРКА АНТОНІЯ В ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ
РЕСПУБЛІКАНСЬКОГО РИМУ**

*(студентка II курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права*

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Л.В. Пономаренко

Анотація. У статті розглядається постать Марка Антонія – відомого полководця та політичного діяча, який відіграв важливу роль у період переходу від Римської Республіки до Римської Імперії. Розкривається питання боротьби за владу після смерті Цезаря, другого тріумвірату та громадянської війни між Антонієм та Октавіаном.

Ключові слова: Римська імперія, тріумвірат, Громадянська війна, Марк Антоній

Постановка проблеми. Історія Стародавнього Риму – одна з найцікавіших сторінок всесвітньої історії. Не в останню чергу це пов'язано з відомими особистостями, які залишили значний слід в історії всього стародавнього світу. Однією з таких постатей був Марк Антоній. Його діяльність, політичні та військові досягнення, відносини з ключовими політичними постатями того часу й сьогодні викликають значну зацікавленість дослідників.

Аналіз досліджень і публікацій. Про Марка Антонія писали у своїх працях ще античні автори, зокрема, Аппіан [2], Плутарх [12]. Сучасні дослідники М.В. Белкін [4], В.Г. Борухович [5] також звертали увагу на окремі сторінки політичної діяльності Марка Антонія.

Мета роботи: дослідити вплив Марка Антонія на політичний та соціально-економічний розвиток Стародавнього Риму в епоху Республіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Марк Антоній народився 82 року до н. е. (хоч у деяких джерелах можна зустріти 81 і 86 роки, але більшість істориків усе ж схиляються до першого варіанту). Його сім'я протягом не одного покоління зробила вагомий внесок у політичне життя Риму [13]. Із часом майбутній полководець отримав хорошу освіту, частиною якої була відмінна фізична підготовка.

Незважаючи на надії вчителів, Марк Антоній вів досить марнотратне життя, при тому, що засобів для існування в нього абсолютно не було через величезну кількість боргів, як батька, так і своїх власних, які накопичувалися з величезною швидкістю [7].

Антоній володів винятковою фізичною силою, мав сангвінічний характер, швидко збуджувався і так само швидко впадав у меланхолію, славився своїми дивацтвами, пригодами, любовними зв'язками, гулянками й боргами. Незабаром кредитори почали вимагати свої гроші. Марку Антонію нічого не залишалося, як втекти до Греції. Невдовзі він став начальником кінноти і відзначився в походах проти Арістобула в Юдеї, а пізніше допоміг Птолемею XII Авлету зійти на престол Єгипту. Юлій Цезар допоміг Антонію завоювати військові лаври, він дав йому можливість спробувати себе й у політиці. А коли почалася Громадянська війна, саме Марк фактично правив Римом, поки був відсутній Цезар.

Убивство Цезаря в 44 р. до н.е. викликало загальну паніку. З-поміж прихильників Цезаря єдиною реальною владою володів Марк Емілій Лепід. Розбирання документів Цезаря доручили Марку Антонію, який, бажаючи схилити на свій бік Лепіда, заручив свою доньку з його сином і підтримав кандидатуру Лепіда на виборах великого понтифіка, а сам у Кампанії набрав особисту охорону з боєздатного війська чисельністю 6 тисяч осіб [6].

Марк Антоній почав свою кар'єру як військовий командир, вирізняючись під час Мітридатових війн. Це дало йому не лише військовий досвід, а й підтримку у високих колах римського суспільства. Уся влада в місті належала Марку Антонію, проте він проводив подвійну політику. З одного боку, Антоній скасував диктатуру, заявивши, що назавжди, а з іншого – посилавшись на розпорядження Цезаря в знайдених паперах, фабрикував фактичні розпорядження, призначав на посади, випускав злочинців із в'язниць тощо.

Крім того, йому довелося зіткнутися із серйозною небезпекою. В Іспанії проти Антонія виникла сильна сенатська опозиція на чолі із Цицероном. Антоній для збереження свого впливу в Римі хотів отримати намісництво в Галлії, але вона ще за життя Цезаря була віддана Дециму Бруту. Тоді 44 р. до н. е. приймається закон про обмін провінціями, згідно з яким Антонію передавалися в управління обидві Галлії, Долабеллі – Сирія, а Дециму Бруту – Македонія. Останній не визнав цього закону й був підтриманий опозицією.

Становище Антонія ще більше ускладнилося з приїздом у Рим наприкінці квітня 44 р. до н. е. Гая Октавія (онука сестри Цезаря – Юлії), який через відсутність синів у Цезаря став найближчим із молодших його родичів-чоловіків [9]. Антоній спочатку хотів зробити Октавія своїм прибічником, але, побачивши в його особі суперника, між ними почалася ворожнеча. Антоній влітку 44 р. до н. е. за допомогою брата Луція проводить аграрний закон: ветеранам Цезаря надавалися пустуючі придатні державні землі. Але в січні 43 р. до н. е. його скасували [10].

Із часом розпочалася Мутинська війна. При відступі від Мутини Антоній продемонстрував блискучі якості не лише полководця, але й солдатського вождя. Оголошений, за пропозицією Цицерона, «ворогом батьківщини», він відступив на північ, де знаходився Лепід із ветеранами Цезаря, які пам'ятали й любили його.

Боячись реставрації сенатського режиму, Октавіан через третіх осіб розпочав переговори з Антонієм і Лепідом – намісником Ближньої Іспанії та Нарбонської Галлії, які в 43 р. до н. е. об'єднали свої сили. Між вождями й армією встановилася обопільна залежність, необхідна обом сторонам. Вождям потрібно було, щоб їхня влада

підтримувалася військом, а війську – щоб існувала влада для охорони і зміцнення того, що вони отримали.

Наприкінці листопада 43 р. до н. е. поблизу Бононії (сучасне м. Болонья) на маленькому острові р. Лавінії відбулася зустріч трьох вождів. Кожен прибув із 5-ма легіонами. Нарада цезаріанців у присутності воїнів тривала 2-3 дні. На ній були закладені основи другого тріумвірату. Мета угоди – боротьба з Брутом і Кассієм, які вели переговори з парфянським царем про надання їм військової допомоги та розподіл провінцій.

На нараді вирішили виділити нагороди для солдатів: земельні ділянки в 18 італійських містах (Капуя, Регій, Венусій, Беневент, Нуцерія, Гіппонія тощо). За Антонієм закріпили Цизальпійську і Трансальпійську Галлії, за Лепідом – Нарбонську Галлію та Іспанію, за Октавіаном – Сардинію, Сицилію і Африку. Крім того, Лепіду призначалося консульство на 42 р. до н. е., а Октавіану та Антонію доручалося вести війну зі змовниками. Ще тріумвіри вирішили скласти проскрипційні списки з двох причин: помсти за вбивство Цезаря і розплати з тими, хто оголосив Антонія і Лепіда поза законом.

Громадянські війни підготували остаточне торжество монархічних порядків у Римі. У них втратив своє значення той прошарок нобілітету, який особливо затято відстоював республіканський лад, пов'язаний із цілковитим пануванням римської олігархії. Громадянські війни супроводжувалися проскрипціями, конфіскаціями земель, непомірними податками, примусовим набором солдатів, утечею рабів і відсутністю особистої безпеки. Особливо постраждало від війн населення Італії. Усі ці зміни в соціальних відносинах відобразились і в ідеології того часу [2].

У Римі та Італії залишалося чимало прибічників республіканської форми правління, переконаних у необхідності повернення до ідеальних порядків давнього минулого. Тому відкритий перехід до необмеженої монархії, як показав приклад Юлія Цезаря, був для Риму неприйнятним, внаслідок чого в результаті громадянських війн склалася особлива політична форма, яка отримала назву принципат.

Найбільш відомий період Антонія – це конфлікт з Октавіаном, який став пізніше першим римським імператором. Він і Антоній були членами другого тріумвірату, разом із Лепідом Антоній контролював східну частину Римської імперії, зокрема, Єгипет, де він відомий завдяки своєму романтичному зв'язку з єгипетською царицею Клеопатрою. Першого січня 32 р. до н. е. закінчувалися повноваження тріумвірів, точніше дуумвірів. [12] На засіданні сенату консули-антоніанці Гней Доміцій Агенобарб і Гай Сосій виступили із прямими звинуваченнями Октавіана. Октавіан через весталок заволодів заповітом Антонія і оголосив його. Антоній заповідав поховати себе в Александрії і підтверджував дарування Клеопатрі та її дітям. Тоді ж народні збори та вірні Октавіану сенатори позбавили Антонія тріумвірських повноважень і оголосили війну Клеопатрі за присвоєння власності римського народу.

На вимогу Клеопатри, було вирішено дати морській бій, який відбувся 2 вересня 31 р. до н. е. біля мису Акцій. Флот Антонія чинив опір до вечора, а потім здався. Загинуло всього 5 тисяч осіб, а 300 кораблів потрапило в руки Октавіана. Здалася в Македонії і сухопутна армія Антонія, а сам він із Клеопатрою прибув до Александрії [11].

Іудейський цар радив Антонію вбити Клеопатру, оголосити Єгипет римською територією і таким чином спростувати звинувачення Октавіана в зраді Республіки, тоді той змушений буде укласти з ним мир. Але Антоній не послухав поради і став організовувати оборону Єгипту. У той же час Клеопатра оголосила про перемогу й під час урочистостей вбила непокірних вельмож та таємно відіслала Октавіану царські регалії (трон, золотий скіпетр, діадему), щоб він дарував царське право її дітям.

Конфлікт між Марком Антонієм і Октавіаном спричинив період значної політичної нестабільності в Римській республіці. Це призвело до громадянської війни і, у кінцевому рахунку, до кінця республіканської форми правління і заснування імперії.

Конфлікт також призвів до змін у соціальній структурі Римської держави. Війни й конфіскація власності, пов'язані з внутрішньою боротьбою, призвели до зростання числа безземельних селян та зменшення числа малих власників землі. Це сприяло збільшенню числа рабів і зміцненню патронатної системи, суттєво вплинуло на економіку Риму. Війни потребували значних ресурсів і їх результатом стало виснаження фінансових та людських можливостей Римської держави. Крім того, переможці в конфліктах, такі як Октавіан, отримали значну земельну власність та багатство, що змінило економічну структуру майбутньої імперії [13].

Після перемоги Октавіана над Марком Антонієм імператор став домінантною фігурою в політиці Римської держави. Це призвело до зміни в системі управління, від республіканської форми уряду до імператорського правління, що мало великий вплив на подальший розвиток Риму [1]. Октавіан переміг тому, що за ним стояла Італія, він міг використовувати єдиний апарат Римської держави, нехай поганой і розхитаної, але все-таки державний апарат.

Антоній хотів покінчити життя самогубством, отримавши поразку, але потім вирішив відправити послів до Октавіана з пропозицією про мир, той же ж відповів не йому, а Клеопатрі, пообіцявши віддати їй Єгипет, якщо вона знищить Антонія. За наказом Клеопатри армія та флот перестали підкорятися Антонію. Сама ж цариця зібрала всі свої кошовності й зачинилася в гробниці, наказавши повідомити Антонію про її смерть. І Антоній, розуміючи, що приречений, кинувся на меч [4]. Його вмираючого принесли до Клеопатри, на руках якої 1 серпня 30 р. до н. е. він помер. Через деякий час Клеопатра також покінчила життя самогубством.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження Марк Антоній був ключовою та досить контраверсійною постаттю в історії Стародавнього Риму, відомий як видатний полководець, політик і близький союзник Юлія Цезаря. Після вбивства Цезаря в 44 році до н. е. він разом з Октавіаном і Лепідом створив Другий тріумвірат для помсти та захисту республіки, але внутрішні конфлікти привели до суперництва з Октавіаном. Союз Антонія з єгипетською царицею Клеопатрою поглибив його конфлікт з Октавіаном, що зрештою завершилося поразкою Антонія в битві при Акції в 31 році до н. е. і його самогубством. Ця подія стала вирішальним кроком у завершенні Республіки та початку імперського правління Октавіана, який став першим римським імператором Августом.

Антоній залишив глибокий слід у римській історії як фігура, що уособлювала останні спроби зберегти республіканські ідеали та визначила хід подій у критичний період для Римської Республіки.

Список використаних джерел:

1. Андрусак Т.Г. Історія політичних і правових вчень: лекції. Київ, 1999. 304 с. URL.: <http://politics.ellib.org.ua/pages-703.html>
2. Аппіан Олександрійський. Римська історія / пер. з давньогрец. М.Я. Гаспарова. Москва, 2002. 896 с.
3. Аппіан. Кн. 12. Мітридатова. *Вісник древньої історії*. Ч. 4. Мюнхен, 1946. 199 с.
4. Белкін М.В. Цицерон і Марк Антоній: витоки конфлікту. Дослідження та публікації з історії античного світу; за ред. Е. Д. Фролова. СПб., 2002. С. 133–162.
5. Борухович В.Г. Останній період громадянських воєн (історичний нарис). *Античний світ та археологія*. Саратов, 1986. С. 115–134.
6. Касій Діон. Римська історія. Фрагменти / пер. з давньогрец. А.К. Гаврилова. Спб, 1997. 416 с.
7. Коваль А.П. Військово-політична та суспільна діяльність Гнея Помпея Великого: дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2017. 200 с. URL.: https://www.researchgate.net/profile/Andrii-Koval/publication/336681174_PhD_Thesis_'Military_political_and_social_activity_of_Cn_Pom

8. Машкін Н.А. Принципат Августа. Походження та соціальна сутність. М. - Л., 1949. 608 с.
9. Морозова А.А., Федорова Е.Л. Аппіан Александрійський про громадянські війни в історії Античного Риму. Спб, 2007. 180 с.
10. Парфьонов В.Н. Імператор Цезар Август: армія, війна, політика. Спб, 2001. 278 с.
11. Парфьонов В.Н. Рим від Цезаря до Августа. Нариси соціально-політичної історії. Саратов, 1987. 148 с.
12. Плутарх. Порівняльні життєписи. Київ, 2023. 480 с.
13. Смиков Є.В. Марк Антоній та політика clementia Caesaris. *Античний світ та археологія*. Саратов. 1990. С. 56–65.

УДК 94 (100)“04/15“(045)

Микола ПОПОВ
СТРУКТУРА І ФУНКЦІЇ МОНАСТИРСЬКИХ КОМПЛЕКСІВ В ЕПОХУ
СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

*(студент III курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права
Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.М. Марченко*

Анотація. У статті подана інформація про архітектуру та функціональне призначення монастирських будівель середньовічної Європи. Наведено огляд основних елементів монастирських комплексів. Крім того, детально описано, як різні архітектурні конструкції відображали специфічні потреби та практики монастирського життя, зокрема, функції зала капітулів, житлових приміщень для ченців, бібліотек, господарських приміщень та ін.

Ключові слова: монастир, архітектура, церква, клуатр, зал капітулів, трапезні, бібліотека, лікарня, господарські споруди, середньовіччя.

Постановка проблеми. Середньовічні монастирі відігравали ключову роль у соціальному, культурному та релігійному житті Європи, служачи центрами духовного розвитку, освіти й соціальної допомоги. Архітектура монастирських комплексів була ретельно продумана і функціонально орієнтована, що відображало не тільки релігійні уявлення епохи, але і практичні потреби монастирського життя. Монастирські будівлі, включно із церквами, келіями, трапезними та бібліотеками, були спроектовані з урахуванням специфічних вимог релігійних обрядів, спільного життя монахів та їхньої духовної практики. Ці архітектурні об'єкти не лише служили релігійним цілям, але й мали значний вплив на місцеві громади й культурний розвиток. Розглядаючи середньовічні монастирські будівлі, важливо дослідити, як їх конструктивні особливості та функціональне призначення відображали соціально-релігійний контекст епохи, а також як вони впливали на повсякденне життя та взаємодію монастирів із суспільством.

Аналіз досліджень і публікацій. Одним з основних джерел для написання статті послужила книга «Повсякденне життя середньовічних ченців Західної Європи. X–XV століття» Лео Мулена видана у 2002 році [1]. Ця праця є ґрунтовним дослідженням, яке структуроване за тематичними розділами, що охоплюють різноманітні аспекти монастирського життя. Автор детально аналізує повсякденні ритуали, організацію монастирського життя, відносини із зовнішнім світом та ін. Книга А.Л. Ястребицької «Западная Европа XI–XIII веков» [7] являє собою дослідження соціально-економічної,

політичної та культурної історії Західної Європи протягом XI–XIII ст. Авторка використовує міждисциплінарний підхід, поєднуючи історичні факти з аналізом культурних і соціальних процесів. Серед українських авторів, які вивчали повсякденне життя монахів в епоху Середньовіччя, нами використані розвідки М.І. Чорного [5], Л.М. Швеця [6] та ін. Доповненням до роботи були статті з мережі Інтернет [2, 3, 4].

Метою статті є дослідження архітектурних особливостей монастирських споруд, аналіз їхніх функцій, а також вивчення їхньої ролі в соціально-економічному житті середньовічного суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Монастир – це складна організація, бо в умовах господарської автономії він має відповідати всім потребам достатньої кількості людей, як духовним, так і матеріальним.

Місце для заснування монастиря не могло бути обрано випадково: у ньому або вгадувався образ райського ландшафту, якась подоба Едему, або воно відповідало ідеалу аскетичного усамітнення, нагадувало овіяну легендами пустелю, а в тих випадках, коли для заснування майбутньої обителі обирали гору, символізувало спрямованість чернецтва від усього мирського до Бога, причетність його до всевишнього. Так чи інакше, але в будь-якому з варіантів «святе місце» (*sanctus locus*) розумілося як місце, «приготоване» або «вказане» Богом для чернечого подвижництва і вже на цій підставі вимагає від ченців вірності й особливого шанування [5, с. 122].

У Західній Європі, на відміну від Візантії з її відлюдниками, відлюдниками, сімейними лаврами – утвердився гуртожитковий тип монастиря, де ченці жили не в келіях, а в загальних спальнях, подібно до баронської челяді в замку. Монастир був відділений стіною від зовнішнього світу, доступ всередину для мирян був закритий, а перебування ченців поза монастирськими стінами обмежувалося часом і регламентувалося монастирськими потребами. Монастир XI–XII ст. являв собою стійкий і добре організований архітектурний комплекс, розташований у сільській місцевості. Його центром слугував так званий **клуатр** – прямокутний відкритий дворик із фонтаном (або хрестом) посередині, оточений із чотирьох боків галереями з колонадою. Клуатр примикав до церковної будівлі, з нього також був вхід у трапезну (**рефекторій**) і в **дорміторій** (спальню на другому поверсі), до зали засідань монастирської адміністрації. Поблизу від клуатру розміщувався **скрипторій** і сховище рукописів. За межами внутрішньої огорожі розташовувався монастирський двір, оточений зовнішнім муром. Тут розміщувалися господарські споруди: майстерні, комори, стайні, млини. Неподалік були лікарня, будинок для мандрівників і приміщення для роздачі милостині [7, с. 131].

Перший час монастирі крили соломною. Пізніше, коли Бенедикт Аньяньський заборонив червону черепицю, покрівлю стали настилати з гонти, так би мовити, із «черепиці» дерев'яної. Але занадто великий залишався ризик пожежі. Після сильної пожежі 1371 року картезіанці замінили гонт шифером, а потім, після пожежі 1509 року, для більшої безпеки покрили дах свинцевими й залізними листами. Не у всіх картезіанських монастирях використовували шифер. У Діжоні для дахів застосовували сланцеву плитку (для покриття келій), а також свинець і черепицю. Черепиці надавали блиску за допомогою окису свинцю або масикоту: пройшовши через піч, вона набувала блискучого жовтого кольору. Додаючи мідь, отримували зелений лак, а марганець – коричневий [1, с. 136].

Цистерціанці забороняли використовувати дзвони вагою понад 50 фунтів. Не дозволяли вони і дзвонити у два дзвони одночасно. Ці заборони, усе в тому ж дусі цистерціанського смирення і простоти, стосувалися також будівництва кам'яних веж. У 1218 році один абат у Пікардії був покараний генеральним капітулом за будівництво башти всупереч встановленим вимогам. А 1274 року братія з монастиря у Валенсьєнні відмовилися йти в інший монастир, бо той занадто багатий. У підсумку вони все ж підкорилися наказу своїх старших братів, однак не без нарікань і за умови, що там знесуть

дзвіницю, символ гордині (її називали донжоном) і замінять її новою, менш високою і скромнішою [1, с. 137].

Ми виберемо план, який показує, як у XII столітті міг бути влаштований типовий цистерціанський монастир, схожий на абатство Фонтені, заснований у Бургундії 1118 року. Оскільки структура цистерціанських абатств здебільшого слідувала давнішим моделям, цей план може багато чого розповісти про життя в монастирях та інших бенедиктинських «сімейств». На відміну від клунійців, цистерціанці прагнули максимальної простоти й аскетизму форм. Вони відмовилися від вінців із капел на користь плоскої апсиди й майже цілком вигнали з інтер'єрів фігурний декор (статуї святих, сюжетні вітражі, сцени, вирізані на капітелях). У їхніх церквах, які мали відповідати ідеалу суворої аскези, запанувала геометрія. Як і абсолютна більшість католицьких храмів того часу, цистерціанські церкви будувалися у формі латинського хреста (де витягнуту наву під прямим кутом перетинала поперечина – **трансепт**), а їхній внутрішній простір був розділений на кілька важливих зон.

Клуатр слугував осередком монастирського життя: його галереями ченці переходили зі спальні до церкви, із церкви – до трапезної, а з трапезної, наприклад, до скрипторію. Там був колодязь і місце для вмивання – *lavatorium*. У клуатрі також проводили урочисті процесії: наприклад, у Клюні щонеділі між третьою годиною і головною месою брати на чолі з одним зі священників крокували монастирем, окроплюючи всі приміщення святою водою. У Чистий четвер на Страстному тижні – у пам'ять про те, як Христос перед Таємною вечерею омив ноги своїм учням – ченці на чолі з абатом там смиренно мили й цілували ноги біднякам, яких приводили до монастиря. У галереї, яка примикала до церкви, щодня перед повечір'ям братія збиралася, щоб послухати читання якогось благочестивого тексту – *collatio*.

Ризниця – приміщення, у якому під замком зберігалися літургійні посудини, богослужбові облачення і книги (якщо в монастирі не було спеціальної скарбниці, то й реліквії), а також найважливіші документи: історичні хроніки та збірки хартій, у яких перераховували купівлі, дарування та інші акти, від яких залежало матеріальне благополуччя мешканців. Поруч із ризницею розташовувалася **бібліотека**. У невеликих громадах вона більше нагадувала комірчину з книжками, у величезних абатствах була схожа на величне сховище, у якому персонажі «Імені троянди» Умберто Еко шукають заборонений том Аристотеля. Що читали ченці в різні часи й у різних кінцях Європи, ми можемо уявити завдяки описам середньовічних монастирських бібліотек. Це списки Біблії або окремих біблійних книг, коментарі до них, літургійні рукописи, твори Отців Церкви та авторитетних богословів, життя святих, збірки чудес, історичні хроніки, трактати з канонічного права, географії, астрономії, медицини, ботаніки, латинські граматики, творіння давньогрецьких і давньоримських авторів тощо. Добре відомо, що дуже багато античних текстів дійшли до наших днів тільки тому, що їх, незважаючи на підозріле ставлення до язичницької мудрості, зберегли середньовічні ченці. У багатьох монастирях при бібліотеці функціонували скрипторії, де брати переписували та оздоблювали нові книги. До XIII століття, коли в містах стали множитися майстерні, де працювали переписувачі-миряни, монастирі залишалися головними виробниками книжок, а ченці – головними їхніми читачами [3].

Зал капітулів. У цьому залі збиралися всі ченці монастиря або весь монастир (слово «монастир» у значенні «будівля» є неологізмом, що з'явилося у XVIII столітті), щоб послухати читання глави («*capitulum*») зі статуту; звідси й назва цього приміщення. Тут ченці обговорювали різні питання, ухвалювали важливі рішення, обирали настоятеля після смерті (або зміщення) його попередника, при нагоді заслуховували повідомлення про ту чи іншу проблеми духовного життя, зізнавалися у своїх гріхах (обвинувальний капітул) і викривали гріхи інших. Зал капітулів майже завжди прямокутної форми, як парламент Англії у Вестмінстері. Відомі також кругла та багатокутна форми цього приміщення. У

Тороні така зала розташована в східній галереї монастиря, «бо капітул збирається вранці» і йому необхідне раннє сонячне світло [1, с. 130].

Приміщення для розмов. Статут святого Бенедикта наказував братам більшу частину часу перебувати в мовчанні. Тишу вважали матір'ю чеснот, а замкнуті уста – «умовою спокою серця». Збірники звичаїв різних монастирів різко обмежували ті місця і моменти дня, коли брати могли спілкуватися один з одним, а життя описували тяжкі кари, які падають на голови базік. У деяких абатствах розрізняли «велике мовчання» (коли взагалі заборонено говорити) і «мале мовчання» (коли можна було говорити напівголосно). В окремих приміщеннях – церкві, dormitorioї, трапезній тощо – дозвільні бесіди й зовсім були заборонені.

Після повечір'я у всій обителі мала настати абсолютна тиша. У разі крайньої потреби поговорити можна було в спеціальних приміщеннях (**auditorium**). У цистерціанських монастирях їх могло бути два: один для пріора й ченців (поруч із залом капітулу), другий насамперед для келаря і консулів (між їхньою трапезною і кухнею). Щоб полегшити комунікацію, у деяких абатствах розробляли спеціальні мови жестів, які давали змогу передавати найпростіші повідомлення, формально не порушуючи статуту. Такі жести означали не звуки або склади, а цілі слова: назви різних приміщень, повсякденних предметів, елементів богослужіння, літургійних книг тощо. Переліки таких знаків збереглися в багатьох монастирях. Наприклад, у Ключі налічувалося 35 жестів для опису їжі, 22 – для предметів одягу, 20 – для богослужіння тощо. Щоб «сказати» слово «хліб», слід було зробити двома мізинцями і двома вказівними пальцями коло, оскільки хліб зазвичай випікали круглим. У різних абатствах жести були абсолютно різні, і ченці Ключі та Хірсау, які жестикулюють, один одного не зрозуміли б [1, с. 132].

Спальня, або dormitorium. Найчастіше ця кімната розташовувалася на другому поверсі, над залом капітулу або поруч із ним, і до неї можна було потрапити не тільки з клуатру, а й переходом із церкви. 22-й розділ статуту св. Бенедикта наказував, що кожен чернець має спати на окремому ліжку, бажано в одному приміщенні: «...якщо ж чисельність їхня не дає змоги це влаштувати, нехай сплять по десятьох, або двадцятьох, зі старшими, на яких лежить піклування про них. Лампада в спальні нехай горить до самого ранку. Спати повинні в одязі своєму, оперезані поясами або вервами.... Ченці завжди мають бути наготові і, щойно дано знак, без зволікання вставши, поспішати, один одного випереджаючи, на діло Боже, чинно, проте ж і скромно. Наймолодші браття не повинні мати ліжок одне біля одного, але нехай перемішані бувають вони зі старцями» [1, с. 133].

Бенедикт Нурсійський наставляв, що чернець має спати на простій рогожі, накрившись ковдрою. У різних монастирях і орденах, залежно від їхньої суворості, дозволялися різні заходи комфорту. Наприклад, францисканці мали спати на голій землі або на дошках, а рогожідозволяли тільки тим, хто був фізично слабкий [2].

У великих монастирях **трапезні**, які повинні були вміщати всю братію, були дуже великі. Наприклад, у паризькому абатстві Сен-Жермен-де-Пре трапезна становила 40 метрів завдовжки і 20 метрів завширшки. Довгі столи з лавами розміщувалися у формі літери «П», і вся братія розміщувалася за ними в порядку старшинства – так само, як у хорі церкви. У бенедиктинських монастирях, де, на відміну від цистерціанських, було безліч культових і дидактичних образів, у трапезних часто писали фрески із зображенням Таємної вечері. Ченці мали ідентифікувати себе з апостолами, які зібралися навколо Христа. У великих монастирях завжди влаштовувалася **лікарня** – з каплицею, трапезною, а часом і зі своєю кухнею. На відміну від здорових побратимів, пацієнти могли розраховувати на посилене харчування та інші пільги: наприклад, їм дозволялося під час їжі перекинутися парою слів і не відвідувати всі довгі богослужіння. Усі брати періодично вирушали в лікарню, де їм робили кровопускання (*minutio*) – процедуру, яку вважали надзвичайно корисною і навіть необхідною для підтримання правильного балансу гуморів (крові, слизу, чорної жовчі та жовтої жовчі) в організмі. Після цієї процедури ослаблені

ченці на кілька днів отримували тимчасові послаблення, щоб відновити сили: звільнення від всенічних, вечірній пайок і склянку вина, а часом і делікатеси на кшталт смаженого курчати чи гуски.

Крім церкви, клуатру й основних будівель, де проходило життя ченців, послушників і конгресів, у монастирях було безліч інших будівель: особисті апартаменти абата; будинок для бідних мандрівників і готель для важливих гостей; різні господарські споруди: комори, льохи, млини й пекарні; стайні, голубники та ін. Середньовічні ченці займалися безліччю ремесел (робили вино, варили пиво, обробляли шкіри, метали, працювали зі скла, виробляли черепицю та цеглу) й активно освоювали природні багатства: корчували й валили ліс, видобували камінь, вугілля, залізо та торф, освоювали соляні копальні, зводили на річках водяні млини і т. д. Як би сказали сьогодні, монастирі були одними з головних центрів технічних інновацій [3].

Прибирання приміщень. «По суботах слід прибиратися», – наказував св. Бенедикт (Статут, XXXV, 13). В абатстві Бек садівник займався прибиранням трапезної перед третьою годиною, а галереї – після повечір'я. Секретар прибирався в залі капітулів і церкві. Він мив вітварі спочатку водою, а потім вином за допомогою гісопу або самшиту. Вікна мив трапезний один раз за зиму, він же стежив за чистотою підлоги в трапезній. На підлогу стелили сіно або солому. Уже в ті часи чимало клопоту завдавали голуби. Один єпископ X ст. вимагав утримувати дах у пристойному стані, оскільки пташиний послід міг би збентежити паству й перешкодити богослужінню. Турбота про чистоту була настільки старанною, що картезіанці Діжона купили 50 ліків полотна «для покриття алебастрових каменів, щоб мухи не засиджували згаданий алебастр» [1, с. 132].

Вітражі. У 1182 році в Сіто особлива постанова заборонила кольорові вітражі в монастирях, у зв'язку з чим пропонувалося замінити такі, де вони є, простим склом. Якщо цей «декрет» не виконувався, то пріор і келар були зобов'язані сидіти щоп'ятниці на хлібі й воді доти, доки не зроблять необхідного. Відомі абатства, у яких кольорових вітражів не було: Обазін і Бонльє у Франції, Хейлігенкройц в Австрії, Валь-Дьє в Бельгії, Альтенберг у Німеччині. Спочатку в монастирях заборонялося мати також органи, килими (1196), кольорові та розфарбовані пергаменти (1218), картини (1203). Нам важко уявити собі середньовічний храм без вітражів і органу; однак воля до суворої простоти в деяких орденів була дуже сильною і непохитною. Але смак до красивих речей пізніше взяв гору над прагненням до крайньої простоти. І в Сіто з'явилися дзвони, кольорові вітражі з крученими візерунками, арабесками і квітами, найчастіше білими на червоному тлі, пізніше з фігурами, і все це всупереч повторюваним заборонам генеральних капітулів. Смак до прикрашання проявився навіть у картезіанців. Монже зазначає, що в 1397–1398 роках було закуплено «золотий папір, риб'ячі плавники (для варіння клею), тонкі свинцеві білила, тонкий синопль (зелена фарба), масикот, фінроз (продукт сублімації золота і ртуті), лакмус (синьо-фіолетова фарба), тонкий сурик...». Щоправда, потрібно сказати, що це вже Діжон епохи бургундської пишноти [1, с. 138].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Отже, монастирі, як складні соціально-культурні організми, відігравали визначальну роль у середньовічному суспільстві. Їхнє планування та архітектура відображали чітку ієрархію та функціональне призначення кожної споруди. Храм, зазвичай розташований у центрі комплексу, був не лише місцем богослужіння, а й духовним осередком монастиря. Його оточували келії монахів, трапезна, де ченці приймали їжу та обговорювали духовні питання, бібліотека, що зберігала цінні рукописи, необхідні для забезпечення самодостатності обителі.

Список використаних джерел:

1. Мулен Л. Повседневная жизнь средневековых монахов Западной Европы (X– XV вв.). Москва: Молодая гвардия, 2002. 352 с.
2. Путеводитель по средневековому монастырю. Arzamas.

URL: <https://arzamas.academy/mag/577-abbat> (дата звернення: 08.07.2024).

3. Путеводитель по средневековому монастырю. Новые знания. Образовательный журнал для взрослых. URL: <http://novznania.ru/2020/05/25/путеводитель-по-средневековому-мона/> (дата звернення: 08.07.2024)

4. Середньовічний монастир Європи. Моя освіта. URL: <https://moyaosvita.com.ua/istoriya/serednovichnij-monastir-yevropi/> (дата звернення: 08.07.2024).

5. Чорний М.І. Домініканський орден в державах Центрально-Східної Європи у XIII – першій половині XIV ст. Модест Чорний. Вибрані праці. Львів, 2014. С. 121–128.

6. Швець Л.М. Жебракуючі чернечі ордени як прояв середньовічної аскези. Актуальні питання всесвітньої історії та методики викладання історії. Полтава, 2013. 205 с.

7. Ястребицкая А.Л. Западная Европа XI–XIII веков. Москва: Искусство, 1978. 172 с.

УДК 94 (470)“165“(045)

Олександр РИБАЛКО

НОРМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ЗА СОБОРНИМ УЛОЖЕННЯМ 1649 РОКУ

(студент IV курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.М. Марченко

Анотація. У статті основна увага приділена аналізу норм кримінального права, закріплених у Соборному Уложенні 1649 року, що регулювали питання злочинів і покарань у Московській державі XVII століття. Описано жорсткий каральний характер права, спрямованого на підтримку державного ладу через репресії та публічні страти. З'ясовано, який був соціальний статус винного та який це мало вплив на міру покарання. Також розглянуто класифікацію злочинів, де найтяжчими вважалися дії, що були спрямовані проти держави та церкви. Проаналізовано систему санкцій до судових органів за несправедливі рішення.

Ключові слова: Соборне Уложення 1649 року, норми кримінального права, Московія, правове регулювання, злочин та покарання.

Постановка проблеми. Проблема дослідження статті полягає в аналізі кримінального права в Московії та становища людини, яка скоїла злочин залежно від того, проти кого було скоєно на основі Соборного Уложення 1649 року. Завдання статті полягає в ретельному розгляді правил даного законодавчого акту, що стосуються норм покарань за здійсненні злочини, визначені обсяги прав суб'єкта та об'єкта злочину, а також з'ясуванні питання, як ці норми впливали на правове регулювання в Московському царстві в XVII ст.

Аналіз досліджень і публікацій. У різні періоди вчені по-різному оцінювали каральний характер кримінального законодавства за Соборним Уложенням 1649 року. Наприклад, дослідник В.М. Нікітенко [5] стверджував, що головною метою Соборного Уложення було зміцнення влади царя і централізація управління, де основним інструментом були жорстокі покарання, спрямовані на залякування населення. Українська історикиня О.Г. Козинець [2, 3] вважає, що жорстокість покарань виправдовувалася боротьбою з антидержавною діяльністю, адже злочини проти держави, такі як бунт і змова, вважалися найтяжчими. Інша дослідниця, Т.М. Приходько [6] зазначала, що важливу роль у законодавстві відігравала соціальна нерівність, адже покарання залежали від соціального статусу винного, що посилювало становий характер права. Також у науці цю тему досліджували Д.В. Колодчин [4] та Г.Ю. Саєнко [7], які звертали увагу на індивідуалізацію покарання і спроби обмежити свавілля судової влади.

Метою статті є аналіз норм кримінального права, закріплених у Соборному Уложенні 1649 року, що регулювали питання злочинів і покарань у Московській державі XVII століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кримінальне законодавство формувалося в умовах загострення суспільних розбіжностей, що призвело до посилення його карального характеру і яке знайшло своє відображення в Соборному Уложенні. Попри те, що в законі ще не було чіткого визначення злочину, зміст статей дає змогу зробити висновок, що законодавець розумів під цим терміном порушення царської волі, закону.

Суб'єктами злочину могли бути як окрема особа, так і група осіб. Закон поділяє їх на головних і вторинних, розуміючи під останніми співучасників, співвідношення волі кількох дійових осіб у одному злочині. Зокрема, співучасть могла бути:

1. *Фізичною*: спільнота; «скоп та заговор» – це група осіб, що за попередньою змовою, скоїла злочин, а закон визначає головного винуватця (виконавця злочину) і його «товариша» (ст. 198; гл. 10) [1, с. 140];

2. *Інтелектуальною* (наприклад, спонукання до вбивства, умисел): «А якщо котрий-небудь чоловік помислить смертельне вбивство на того, кому він служить, то йому за такий поступок відрубати руку» (ст. 8, гл. 22) [1, с. 290].

Таким чином, суб'єктом визнавався навіть холоп, який скоїв злочин за вказівкою свого господаря.

Співучасників закон відрізняв від осіб, які були лише залучені до скоєння злочину: спільників (створювали умови для скоєння злочину), байдужих (не завадили здійсненню злочину, маючи таку можливість), не донощиків (не повідомляли про підготовку та скоєння злочину), приховувачів (ховали злочинця і сліди злочину).

Соборне Уложення ще не формулює поняття злочину, але фактично розкриває його зміст і склад. На цьому етапі зберігається поняття «лиха справа». Ускладнюється характеристика елементів складу злочину. Згідно з Уложенням суб'єктом злочину могла виступати будь-яка особа, включно з холопом, а в Новоуказних статтях 1669 року законодавець встановлює пом'якшення покарання для «отроків» до семи років. Одночасно можна виділити категорію «чесних» людей, оскільки психічна хвороба на практиці виступала як обставина, яка пом'якшує вину [2, с. 154].

Об'єктами злочинів згідно з Уложенням могли бути церква, держава, родина, особистість, майно та моральність.

Соборне Уложення надає певну класифікацію злочинів. На перше місце ставляться протиправні дії проти церкви, які вперше в історії московського законодавства були включені до світської кодифікації. До таких злочинів Уложення відносить богохульство, зведення православного в іншу віру, переривання літургії в церкві та інші (гл. 1) [1, с. 70].

На друге місце виходять злочини проти держави – будь-які дії або навіть умисел, спрямовані проти особистості государя або його сім'ї (гл. 2) [1, с. 72], а також злочини проти порядку управління, так звані «воровские дела» – злісне невідвідування відповідача на суд та спротив виконавцю; виготовлення фальшивих грамот, актів, печаток та інших документів («воровські листи») (гл. 4) [1, с. 78]; фальшивомонетництво («воровські гроші») (гл. 5) [1, с. 79] та інше. Різновидом державних злочинів було так зване «воровство», до цього поняття входили такі злочини, як бунт, змова та ін. (ст. 22, гл. 22) [1, с. 292]. [1, с. 96].

Наступним видом кримінальних злочинів є службові злочини. Основним видом тут були: неправильний суд за хабар чи через упереджене ставлення до обвинуваченого (дружба чи ворожнеча). При неправильному суді, позивачі подавали позов проти суддів будь-якого звання, причому в трикратному розмірі. З них же стягувалися судові збори, пересуд і «правий десяток», які йшли на користь скарбниці. Судді знімалися з посади, думні чини позбавлялися честі, недумні піддавалися торгівельній страті: «А буде який боярин або окольничий, або думна людина, або дяк, або який-небудь суддя, позивача чи

відповідача по обіцянці, чи за дружбою, чи за ворожнечею правого обвинуватять, а винного оправить, і з'явиться про це прямо, і на тих суддях взяти позивачеві позов утричі, і дати позивачеві, а також збори, пересуд і правий десяток взяти на государя на них. А за ту ж вину в боярина, і в окольничого, і в думного чоловіка забрати честь. Якщо буде який суддя таку несправедливість учинити не від думних людей, і тим учинить торгова страта, і вперед їм у справах не бути» (ст. 5, 6, 15, гл. 10) [1, с. 97-98].

Аналогічні карі за ті самі злочини передбачалися і щодо суддів патріаршого двору (ст. 2, глава 12) [1, с. 169], міських воєвод і дяків (ст. 5-8, гл. 10) [1, с. 97]. Також Уложення передбачало обхідні шляхи взяття обіцянки – родичами судді. Встановлювалося «судити про обіцянку всілякими судами наклепко». Якщо обіцянка взята родичами без відома судді, то суддя не несе відповідальності (ст. 7, гл. 10) [1, с. 97].

Карали недбале ставлення до обов'язків суддів, тяганину з розгляду справ у приказах «для свого користування», зміну тексту судового списку під час його переписування «площадними» піддядчими за власним розсудом чи за дорученням дяка, винесення судової справи із приказу «для хитрості» та інше. Карали різкими також неналежне ведення запису судових справ та збирання судових зборів, а при рецидиві – торгівельна страта й позбавлення посади (ст. 128, 129, гл. 10) [1, с. 120]. Проте закон також брав під захист судові органи від наклепів. Так, у випадку неправомірного обвинувачення судді винуватець отримував «таке саме покарання, як вказано дяком і піддядчим» (ст. 15, 16, гл. 10) [1, с. 100]. Вважалося злочином неправомірне обвинувачення у вимаганні від судді хибних свідчень і доносів, бійки в суді, завдання образи суді та інше (ст. 14, 17, 170, гл. 10) [1, с. 99, 100, 134]. За службові злочини передбачалися покарання і щодо низового апарату – приставів, «недельщиков», «губных целовальников». Заборонялося їм брати зайві побори, зокрема «хоженое». Рецидив такого роду власне вів за собою покаранням батогом і позбавлення посади (ст. 144, 146, гл. 10) [1, с. 126; 3, с. 28].

Злочини проти особи та майна отримали докладний розгляд у розділах 21 («Про розбійні та грабіжницькі справи») і 22 («Вказівки, за які вини кого визнається смертним покаранням, а за які не покарання смертю, а визначається покарання»), а також частково в розділі 10 («Про суд»). До них входять такі злочини, як вбивство (просте й ускладнене), завдання тілесних ушкоджень, побиття, образа честі у вигляді образи, наклепи, поширення неправдих чуток, крадіжки (прості та ускладнені), розбій, грабіж, шахрайство, підпал, насильницьке заволодіння чужим майном та інше.

Важливою категорією злочинів було вбивство. Однак правова кваліфікація вбивства у всьому залежала, з одного боку, від наявності або відсутності умислу, а з іншого боку, від соціальної належності вбивці та вбитого. Наприклад, при вбивстві «боярською людиною» «боярську людину», вбивцю піддавали катуванням, і якщо він стверджував, що «вбив не з умислом, під час бійки, у п'яному стані», його били різками, віддавали «на чисту поруку» й у володіння він ставав холопом разом із дружиною та дітьми тому, кого він вбив. Цей закон також поширювався на селян і на холопів (ст. 69, 73, гл. 21) [1, с. 279-280]. Інше положення існувало для службових осіб. При вбивстві чужого селянина поміщик відшкодовував збиток іншому поміщику кращим своїм селянином із його дружиною та дітьми, виплачував борги убитого й піддавався тюремному ув'язненню «до указу государя» (ст. 71, гл. 21) [1, с. 280; 8].

Смертна кара застосовувалася тільки у випадках навмисних вбивств, причому незалежно від соціального становища обвинуваченого (ст. 72, гл. 21) [1, с. 280]. До числа злочинів, за які передбачалася смертна кара, входили вбивства, скоєні в церкві, дворі государя, вбивство жінки та насильство над нею, вчинене військовими особами (ст. 30, 32, гл. 7) [1, с. 88], а також вбивства під час крадіжок і розбійних нападів (ст. 13, 18, гл. 21) [1, с. 268]. Смертною карою карали також вбивство слугами своїх господарів, вбивство дітьми своїх батьків та дружиною свого чоловіка.

Крім того, Уложення поділяє самі злочини на навмисні, необережні, а також випадкові, до яких відносять вбивство наляканою твариною, випадкове вбивство під час полювання (ст. 18, 20, гл. 22) [1, с. 292] та інші подібні випадки.

Закон визначає окремі стадії вчинення злочину. Це умисел, який також карався, спроба вчинення злочину й сам злочин. У злочинах виділяються як пом'якшувальні обставини (стан сп'яніння, неконтрольованість дій, спричинена образою чи загрозою (афект)), так і важкі обставини (повторне вчинення злочину, розміри завданої шкоди, особливий статус предмета й об'єкта злочину, сукупність кількох злочинів і інше).

Також в Уложенні регламентується поняття крайньої необхідності, яка не каралася у випадках відповідності реальної небезпеки з боку злочинця та межі необхідної оборони, перевищення межі необхідної оборони [7, с. 69].

Кримінальне законодавство середини XVII ст. приділяло значну увагу системі покарань. Для неї були характерні такі ознаки, як індивідуалізація покарання, тобто родичі злочинця не несли відповідальності за його дії. Однак зберігався такий пережиток, як відповідальність третіх осіб, наприклад, поміщик, що вбив чужого селянина, мав передати позивачеві іншого.

Також зберігався становий характер покарань, що виражався в тому, що за одні й ті ж злочини суб'єкти різних станів несли різні покарання. Так, за однакове діяння боярин карався позбавленням честі, а простолюдин – різками.

Іншою ознакою була невизначеність у встановленні покарання. Замість точного встановлення використовувалися формулювання, наприклад, «чинити жорстоке покарання, що Государ вкаже». Навіть, якщо вид покарання був визначений, то спосіб його виконання залишався невизначеним. Так, при смертному вирокі зазначалося лише «карати смертю без будь-якого помилування», а спосіб, через який вирок виконували у виконання не вказувався.

Таким чином, яскраво простежується, що основною метою покарання за Соборним Уложенням було залякування. Крім того, ці ознаки свідчать про підтримуване свавілля судово-адміністративних влад.

У Соборному уложенні широке застосування отримує смертна кара, яка передбачалася в 60 випадках. Існувала проста смертна кара (відрубання голови, повішення, утоплення), а також кваліфікована (колесування, четвертування, залиття горла розплавленим оловом або свинцем, спалювання, закопування живцем у землю та ін.). Кваліфікована смерть застосовувалася за релігійні, державні злочини і злочини проти порядку управління. Усе ж для однієї мети – залякування, смертна кара проводилася публічно, а тіла страчених довго не видалялися) [5, с. 202].

Широке застосування отримали членушкодні покарання, такі як відрубання руки, відрізання носа, вуха, губи, виривання очей та ніздрів та ін. Ці покарання могли застосовуватися як основні, так і як додаткові, і частіше за все вони служили для виділення злочинця із загальної маси людей. До болісних видів покарань відносилися биття різками, палицями та ін. Вони, як і смертна кара, застосовувалися в публічному місці («на ринку»), для залякування.

Соборне Уложення також знає такі види покарань, як в'язниця і заслання. Обмеження свободи у формі тюрми як вид покарання потребує пояснення. В'язниця як державний заклад, на утримання якого виділяються засоби із бюджету, в епоху Уложення не існувала. У давньому праві терміну «в'язниця» не було, йому відповідали назви місць ув'язнення: поруб, погріб, яма, темниця, катівня [6, с. 160].

До привілейованих станів зазвичай застосовувалися майнові санкції, відсторонення від посади, позбавлення честі та прав. У розділі 10, ст. 74 чітко встановлюється градація штрафів, залежно від соціальної належності потерпілого. Найвищою майновою санкцією вважалася повна конфіскація майна злочинця. Інші види покарань, які частіше за все застосовувалися до привілейованого стану, полягали або у видачі головою, або в торговому покаранні з наступним відстороненням від посади [1, с. 107].

У систему покарань Соборного Уложення входили й церковні покарання. Це покаяння, епітимії, заслання в монастир, ув'язнення в одну келію та інші, а в крайньому разі, і відлучення від церкви.

З прийняттям Уложення 1649 року широко почали застосовуватися майнові санкції (розділ 10 Уложення в 74 випадках встановлював градацію штрафів «за бесчестье» залежно від соціального становища потерпілого) [1, с. 107]. Найвищою санкцією цього виду була повна конфіскація майна злочинця [4, с. 208]. Штраф, який отримав широке застосування в ранніх кодифікаціях, у Соборному Уложенні займав невелике місце.

Отже, головна мета покарання згідно з Уложенням – залякати, покарати так, «щоб глянувши на це, іншим не кортіло було так робити». Смертна кара, за думкою багатьох дослідників, стояла на чолі всіх покарань – використовувалася як превентивний захід запобігання бунтів і змов місцевого населення проти царської адміністрації. Болісні та членушкодні покарання також переслідували превентивні цілі. В епоху Уложення вони вважалися чудовим заходом запобігти потенційним злочинам, зробити їх «доведеними до розсуду» і «віддати їм належну кару» [7, с. 68].

Висновки. Соборне Уложення 1649 року запровадило жорсткі кримінальні норми для підтримки централізованої влади. Основним його завданням було залякування населення через публічні страти та фізичні кари. Закон чітко розрізняв покарання залежно від соціального статусу, причому привілейовані стани часто каралися м'якше. Злочини проти держави та церкви розглядалися як найбільш тяжкі й каралися смертю або болісними покараннями. Важливу роль відігравало поняття співучасті в злочинах, де розрізнялися головні та другорядні учасники. Уложення також передбачало індивідуалізацію покарання, хоча зберігалися елементи колективної відповідальності. Судова система намагалася обмежити корупцію, хоча судові органи часто зловживали владою. Це законодавство заклало фундамент для подальшого розвитку законодавства держави.

Список використаних джерел:

Джерела:

1. Соборное уложение 1649 года: Текст, комментарии / Ред. коллегия: В.И. Буганов, М.П. Ирошников, А.Г. Маньков (рук. авт. колл.). Ленинград: Наука, 1987. 448 с. URL: <https://dokumen.pub/1649.html> (дата звернення 18.02.2024).

Література:

2. Козинець О.Г. Поняття злочину за Соборним Уложенням 1649 р. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. №12. С. 155–158.

3. Козинець О.Г. Щодо історії створення Соборного Уложення 1649 р. «*Наукові дослідження – теорія та експеримент 2007*»: Матеріали третьої міжнародної науково-практичної конференції, м. Полтава, 14-16 травня 2007 р. Полтава: Вид-во «Інтер Графіка», 2007. Т.3. С. 27–29.

4. Колодчин Д.В. Генезис кримінального процесуального інституту тримання під вартою. *Право і суспільство*. 2017. № 2. С. 207–211.

5. Нікітенко В.М. Історія становлення кримінальної відповідальності за фальсифікацію доказів. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право : збірник наукових праць*. 2016. № 1/2 (29/30). С. 200–206.

6. Приходько Т.М. Відображення суб'єкта злочину у пам'ятках давньоруської держави Х–XVII століть. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. № 1(6) С. 155–165.

7. Саєнко Г.Ю. Генеза інституту угод в кримінальному процесі України. *Правові системи суспільства: сучасні проблеми та перспективи розвитку*: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 24–25 жовт. 2014 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2014. С. 66–70.

8. Dietrich Geyer: Das russische Imperium – von den Romanows bis zum Ende der Sowjetunion. de Gruyter, Berlin 2020. S. 51–52. URL: <https://www.jstor.org/stable/27205662> (дата звернення 14.03.2024).

УДК 94(540)«14/15»:94(469)(045)

Сергій РОГОВ

ОСОБЛИВОСТІ ПОРТУГАЛЬСЬКОЇ КОЛОНІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ТА ПОЛІТИКИ НА ПРИКЛАДІ ПОРТУГАЛЬСЬКОЇ ІНДІЇ У XV–XVII СТОЛІТТІ

*(студент II курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права*

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – доктор історичних наук, доцент О.Л. Ковальков

Анотація. У статті розглянуто політичний, культурний та соціальний розвиток колоній Португалії на території Індії у XV–XVI століттях.

Ключові слова: Гоа, Малабарське узбережжя, Португалія, Португальська Індія, колоніальна система, колоніальна політика, Франциск Ксаверій.

Постановка проблеми дослідження. Португальська імперія була однією з перших колоніальних імперій. Вона проіснувала з кінця XV століття до 1975 року. Індійська колоніальна політика Португалії мала особливий характер і відрізнялася від політики інших імперій. Це дослідження розкриває суть португальської колоніальної політики на прикладі її індійських колоній.

Мета статті. Розглянути особливості колоніальної політики Португалії в Індії та її вплив на місцеве населення, культурні взаємодії, релігійні та соціальні зміни.

Аналіз досліджень і публікацій. Тема португальської колоніальної системи в Індії загалом є маловивченою, але дослідження ґрунтується на широкому колі джерел та наукових досліджень, що відображають інтерес різних авторів до окремих аспектів цієї теми. Слід зауважити, що в українській науці немає праць, присвячених цій проблемі. Серед дослідників, які зробили вагомий внесок у вивчення португальської колоніальної політики та впливу в Індії, можна виділити роботи А. М. Хазанова, Ч. Р. Боксера та ін.

Виклад основного матеріалу. Перша зустріч португальців з індійським субконтинентом відбулася 20 травня 1498 року, коли Васко да Гама досяг Калікуту, що на Малабарському узбережжі. Кинувши якір біля берегів Калікута, португальці запросили місцевих рибалок на борт і купили деякі індійські товари. Один португалець супроводжував рибалок у порт і зустрівся з туніським мусульманином. За його порадою Васко да Гама послав кількох своїх людей у Понані, щоб зустрітися з правителем Калікуту Заморином. Незважаючи на заперечення арабських купців, Васко да Гамі вдалося домогтися концесійного листа щодо права на торгівлю від Заморина, але португальці не змогли сплатити встановлені мита та ціну за товари, які їм пропонували. Пізніше влада Калікуту тимчасово затримала португальських агентів, як заручників задля забезпечення платежу. Це розлютило португальців, які силою забрали з собою кількох тубільців і шістнадцятьох рибалок. Тим не менш експедиція була успішною, доставивши вантажу, який у шістдесят разів перевищував вартість самої експедиції [11].

На межі XV–XVI ст. португальці стали зосереджувати у своїх руках контроль за торговими шляхами та торгівлею загалом, почали будувати численні склади та факторії, створювати нові поселення та порти, навіть активно втручатися в політичну боротьбу місцевих правителів [1]. В Індійському океані та Перській затоці португальці ефективно домінували на торгових шляхах, як це було зазначено в грандіозному титулі короля Мануела: «Господь завоювання, навігації та торгівлі Ефіопії, Індії, Аравії та Персії», який він прийняв, дещо передчасно, в 1501 р. Торгівля з певними портами й певними товарами

(з яких спеції були головними) здійснювалася на користь португальської корони або її представників. Завдяки відсутності будь-якої сильної азійської морської сили (за винятком лише китайців, чий ізоляціоністські правителі свідомо відвернулися від морської експансії кілька десятиліть тому), португальці змогли забезпечити панування в Індійському океані з вражаючою швидкістю [6].

Португальці заснували кілька факторій на Малабарському узбережжі, а в 1510 р. віцекороль Альфонсу д'Альбукеркі захопив у Біджапура острів Гоа, який став центром усіх португальських володінь на берегах Індійського та Тихого океанів. Крім Гоа португальські факторії та поселення на території Індії були засновані в Кочині (1503–1663 рр.), Каннанурі (1503–1656 рр.), на Цейлоні (1505–1658 рр.), у Калікуті (1510–1616 рр.), Чаулі (1522–1739 рр.), Кранганурі (з 1520-х років до 1662 р.), Бассейні (1534–1739 рр.), Бомбеї (1534–1661 рр.), Діу (з 1534–1961 рр.), Хуглі (1537–1642 рр.), Негапатамі (1540–1660 рр.), Тутікоріні (1540–1658 рр.), Сан-Томе (1540–1660 рр.), Читтагонгі (1540–1666 рр.), Дамані (з 1559–1961 рр.), Порто-Ново (з 1575–1961 рр.), Камбе (в 1583–1616 рр.) [2].

Кілька колоній також було придбано від султана Гузерата в північному регіоні Конкан: Даман був розграбований у 1531 р. та переданий Португалії в 1539 р.; Сальсет, сім островів Бомбея, Чаул і Бассейн (Васай) в 1534 р.; Діу в 1535 р. Вони разом стали відомі як Північна провінція Португальської Індії. Вона простягалася майже на 100 км (62 милі) вздовж західного узбережжя Індостану від Дамана до Чаула та в деяких місцях на 30–50 км (19–31 милі) вглиб країни. Територія (провінція) Португальський Бомбей мала центр міста у форті Бассейн і навколо нього; підпорядковувалася віцекоролю в столиці (метрополії) Гоа на півдні країни разом з іншими колоніями на індійському субконтиненті, такими як португальський Цейлон і португальський Читтагонг.

Існували португальські поселення в регіоні Коромандель (Східний Індостан) та навколо нього. Церква Луз у районі Мілапор Мадраса (Ченнаї) була першою церквою, яку португальці побудували в цьому районі в 1516 році. Також були збудовані: Базилика Богоматері на горі, Базилика богоматері міцного здоров'я, собор Богоматері Чудес, які є серед найважливіших місць християнського паломництва Південної Азії.

Важливою сторінкою в розвитку португальських колоній, було протистояння за місто Діу, під час якого португальські інтереси зіштовхнулися з інтересами Османської імперії та місцевого ісламського султанату Гуджараті. Події, пов'язані з боротьбою за Діу, були частиною Османсько-португальського конфлікту (1538–1560), під час якого Османська імперія хотіла стримати португальський флот в Індійському океані. Ряд спроб мусульман захопити Діу провалилися, і місто залишалося під португальським контролем до 1961 року [16].

Після придбання форту Бассейн у 1534 році й Діу в 1535 році португальський контроль за судноплавством у затоці Хамбат став ще більш жорстким, що все більше ускладнювало рух торгових суден без картаса, а невразливість португальського флоту в кінцевому підсумку змусило гуджаратців та низку інших ворожих держав прийняти цю систему [13].

Нестабільність ситуацій, у яких так часто опинялися португальці в Азії, та проблеми віддаленості та ізоляції їхніх факторій зробили будівництво фортець необхідним. Після кривавого нападу на першу факторію Кабрала в Калькутті в 1500 році практично кожне володіння португальців в Індії було укріплене, а в деяких випадках і масивно [5]. Багато споруд досі збереглися, як-от величезний Сан-Херонімо, фортеця в Дамао, надзвичайно потужні оборонні споруди Діу, складні укріплення, які захищали Маскат як з боку моря, так і з боку суші, та похмурі руїни фортеці в Хурмузі. Ці пам'ятки військової архітектури демонструють те, на які зусилля Португалія пішла, щоб захистити свою присутність на схід від мису Доброї Надії. Це зрозуміло також по тому, кого відправляли до Індії з Португалії. Майже всі пасажери, які сідали на борт щорічних флотів із Лісабона

до Гоа, були молодими неодруженими чоловіками, залученими до військової служби (soldados) [8].

До початку XVII століття населення Гоа і прилеглих районів становило близько 250 тис. осіб. «В 1524 році в місті Гоа налічувалося 450 португальських домовласників, а в 1540 році – близько 1800. Перша цифра відноситься до «чистих» португальців, тоді як друга включає нащадків португальців і місцевих жінок, іншими словами метисів. Крім того, в 1540 році в місті налічувалося 3600 солдатів. У 1540-х роках, за часів святого Франциска Ксаверія, населення міста включало 10 000 індійських християн, 3000–4000 португальців і багатьох нехристиян, тоді як за межами міста в решті частині, Ілхаса, проживало 50 тис. осіб, 80 відсотків з яких були індістами. За останніми оцінками, населення міста становило 60 тис. осіб в 1580-х роках і близько 75 000 в 1600 році, остання цифра включає 1500 португальців і метисів, 20 000 індусів, та інших місцевих християн, африканців та інших» [14].

У 1520 році португальці поширили своє панування на місто Рахоль, яке їм передав Кришнадеварайя, правитель Віджеянагарської імперії, в обмін на взаємний оборонний пакт проти Султаната Декана. В 1526 році, Іоан III Португальський надав місту Гоа і його ратуші той самий правовий статус, що й Лісабону у фюрі (грамоті від короля чи феодала, що надавала міський статус та автономні права), у якому були детально описані загальні закони та привілеї міста, його ратуші й місцевої індістської громади – що особливо важливо, оскільки тоді місцеві закони Гоа ще не були написані, ними займалися ради старійшин або релігійні судді і при цьому передавалися закони усно [10, с. 249].

Щодо політики, яку почали проводити португальці на нових землях, пише полонений португальцями мусульманин Ахмад ібн Маджид: «Вони... прибули до Калікуту. Там вони купували і продавали, панували й утискали, спираючись на підкуплених туземних князів-самірів. Припливла з ними й ненависть до ісламу! Люди віддалися страху та стурбованості. Відірвалася земля Самірі (Індія) від Меканської, і закрився Гвардафуй для проїжджих... Вони (португальці) припливли до Індії, купили житла, оселилися і почали заводити знайомства, спираючись на Самірі... О, якщо я б знав, що від них буде! Люди дивувалися їх поведінці» [3].

Із самого початку свого панування португальці почали впроваджувати політику змішаних шлюбів. Так, Альфонсу д'Албукеркі, перший віцекороль Гоа, ініціював одруження португальських солдатів та місцевих жінок. У середині XVI століття в Гоа налічувалося близько 2000 касадос («одружених чоловіків»). Уперше тубільним жінкам були юридично надані права власності . [9; 8, с. 147; 7, с. 288]. Гоа включав у себе велику кількість корінних непортугальських жителів, якими могла правити португальська корона. Щоб краще досягти цього, д'Албукеркі вдався до середньовічних іберійських процедур: представникам різних релігійних громад дозволялося жити по своїм законам під керівництвом португальців. Виняток було зроблено для практики саті, яка була скасована. Також були скасовані деякі податки [11].

У Гоа той же д'Албукеркі заснував сирітський фонд і відкрив лікарню, «Лікарня Реал-де-Гоа». Також у Гоа були побудовані лікарні меншого розміру, що перебували в підданстві міської благодійної організації the Misericórdia, присвяченій служінню бідним і тубільцям. Політика д'Албукеркі була надзвичайно популярною як серед його солдатів, так і серед місцевого населення, особливо його суворе дотримання справедливості [13; 7, с. 356].

Одним із важливих чинників, про які варто зазначити, є те, що португальська експансія відрізнялася расовою терпимістю, головним фактором був релігійний, себто утиски індіців відбувалися не за те, що вони мають інший колір шкіри, а за те, що сповідують «язичництво». Тому індуси, які прийняли християнство, могли посідати керівні пости, ставати губернаторами, генералами [4, с. 122–123].

Яскравим прикладом релігійної політики, була діяльність Франциска Ксаверія, який був одним із перших місіонерів в Азії. Він прибув до Індії 6 травня 1542 року. Центром

місіонерської діяльності Франциска Ксаверія в перші три роки його діяльності було саме індійське місто Гоа. Він займався місіонерською діяльністю серед португальських колоністів, був засновником коледжу Святого Павла, який у майбутньому став першим місіонерським пунктом єзуїтів в Азії. Пізніше він здійснив численні мандрівки південною Індією та сусідніми країнами [15]. Одним із головних досягнень Франциска було окатоличення народу паравар, який з 1532 року хоч і був під захистом Португалії, та прийняв католицизм, але імовірніше через гарантії безпеки, аніж справжню віру [12].

Методи Франциска Ксаверія іноді були насильницькими; наприклад, записано, що він вщент спалив хату, яка використовувалася для розміщення нехристиянських релігійних символів [10, с. 133]. Ксаверій призначив катехизис для параварських сімей, уздовж 100 кілометрів берегової лінії, більша частина якого полягала в повторенні (і на погано перекладеній мові) [10].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Португальці, завдяки своїй перевазі в технологіях та веденню ефективної зовнішньої політики підкорили собі величезні території за дуже короткий проміжок часу. Майже одразу вступивши в конфлікт із місцевими правителями, вони почали нав'язувати свою релігію та культуру, збудували низку фортів для захисту від численних ворогів та збудували величезну кількість храмів, за що потім Гоа і назвали «Східним Римом». Загалом португальське перебування залишило на Індії великий слід, адже, саме в Індії існувала найбільша християнська община у всій Південній та Південно-Східній Азії.

Щодо подальшого розвитку теми, можна зазначити, що існує пласт матеріалів та джерел, які стосуються XVII–XX століть, та можуть бути корисними в подальшому розгляді Португальських колоній в Індії.

Список використаних джерел:

1. Васильев Л. С. История Востока: В 2-х т. Т. 1. Москва: Высшая школа, 1994. 495 с.
2. История Востока. Т. 3. Восток на рубеже средневековья и нового времени, XVI – XVIII вв. / ред. Р. Б. Рыбаков. Москва: «Восточная литература» РАН, 2000. 696 с.
3. Хазанов А. М. Некоторые особенности английского и португальского колониализма. Научно-аналитический журнал «Обозреватель». 2007. № 4 (207). С. 121–126.
4. Хазанов А. М. Португальская колониальная империя. 1415–1974. Москва: Вече, 2014. 384 с.
5. António Henrique R. de Oliveira Marques: Geschichte Portugals und des portugiesischen Weltreichs (Originaltitel: Breve história de Portugal, übersetzt von Michael von Killisch-Horn). Kröner, Stuttgart 2001, (Kröners Taschenausgaben KTA, Band 385).
6. Boxer C.R. Four Centuries of Portuguese Expansion, 1415–1825 University of California Press, 1969. 14 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/3797630/> (дата звернення: 16.10.2024).
7. Crowley R. Conquerors. How the Portuguese built the first world empire.: Tsentrpoligraf, 2017. 384 p. URL: <https://www.twirpx.com/file/2964613/> (дата звернення: 16.10.2024).
8. Disney (13 April 2009). A History of Portugal and the Portuguese Empire, Vol. 2. Cambridge University Press. 147 с. URL: <https://books.google.ca/books?id=TtMovZSCxn8C> (дата звернення: 16.10.2024).
9. Hermano J.S. Historia concisa de Portugal; 2007. 138 с. URL: <https://djvu.online/file/mEKjkcyrqX7bq?ysclid=m1pjsjpw8x954322938> (дата звернення: 16.10.2024).
10. Kaufmann, S. B. (1981). «A Christian Caste in Hindu Society: Religious Leadership and Social Conflict among the Paravas of Southern Tamilnadu». Modern Asian Studies. 15 (2). Cambridge University Press: 203–234 с.

11. Luís Filipe Ferreira Reis Thomaz (1994): De Ceuta a Timor. 249 p.
12. Maynard, Theodore(1936).The odyssey of Francis Xavier. Longsmann, Green. 111–112, 119, 133 c.
13. Mathew K. M.: History of Portuguese Navigation in India, Mittal Publications, 1988, 137 c. URL: https://books.google.ru/books?id=KI3IR3RJTIEC&redir_esc=y (дата звернення: 16.10.2024)
14. Pearson M.N. The New Cambridge History of India: The Portuguese in India. 2008. 92–93 c.
15. St Paul's College & Rachol Seminary. URL: <https://web.archive.org/web/20130915032209/http://www.archgoadaman.org/content/st-pauls-college-rachol-seminary> (дата звернення: 16.10.2024).
16. Tony Jaques, ed. (2007). Dictionary of Battles and Sieges: A Guide to 8,500 Battles from Antiquity Through the Twenty-first Century. Vol. 1 (A-E). Greenwood. 304 p.

УДК 94 (517) "16": 243 (045)

Дар'я КАРПУК
**ЛАМАЇЗМ: РОЛЬ І МІСЦЕ ЛАМАЇСТСЬКОЇ ЦЕРКВИ
В ІСТОРІЇ МОНГОЛІЇ**

(студентки IV курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права
Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник – доктор історичних наук, доцент О.Л. Ковальков

Анотація. У статті йдеться про роль і місце ламаїстської церкви в історії Монголії, її вплив на політичні, соціальні та культурні аспекти життя монгольського суспільства. Ламаїзм – це буддійська традиція, яка вкорінилася в Монголії в XVII столітті, коли в країні було прийнято тибетську форму буддизму.

Ключові слова: ламаїзм, лами, Монголія, релігія, хубілгани.

Постанова проблеми. Ламаїзм не лише став основною релігійною доктриною Монголії, але і впливав на процеси централізації влади, соціальні відносини й культурний розвиток. Ламаїстська церква перетворилася на потужний політичний інститут, який сприяв посиленню соціальної нерівності та експлуатації. Релігійний вплив ламаїзму формував соціальні та політичні процеси в Монголії. Ламаїзм використовувався землевласниками для підтримки свого панування, що сприяло закріпленню їхньої влади. Крім того, його поширення впливало на міжнародні відносини Монголії із сусідніми країнами.

Аналіз дослідження та публікацій. Тема є недостатньо дослідженою, з українських дослідників. Дотично до неї зверталася І. В. Отрощенко. Дослідниця аналізує, як ламаїзм став частиною соціальної та політичної структури країни. І. В. Отрощенко також наголошує на тому, що ламаїзм впливав на міжнародні відносини Монголії із сусідніми країнами, зокрема з Тибетом і Китаєм. Це релігійне вчення стало інструментом дипломатії, а його поширення відображалось на формуванні національної ідентичності Монголії та її відносинах з іншими державами. [4, 5]. Також під час дослідження використовувались узагальнюючі праці «Курс лекцій по истории Монголии (эпоха древности – начало XXI в.)» В. Д. Дугарова [1], «Новая история стран Азии и Африки» за редакцією А. М. Родригеса [3], «Нарис Монголії» Г. Ц. Цибікова [2] та ін.

Метою статті є вивчення факторів поширення ламаїзму в Монголії, виявлення його ролі в політичному та соціальному житті країни.

Виклад основного матеріалу. Ламаїзм – це регіональна форма тибетського буддизму, яка поєднує елементи махаяни і ваджраяни. Його формування почалось у VIII столітті, коли буддизм проник у Тибет. Досі серед науковців немає єдиної думки

щодо того, що слід вважати ламаїзмом. Одні включають до цього терміну тибетський, монгольський, бурятський, тувинський і калмицький буддизм разом з усіма його школами, що виникли з VIII століття і збереглися донині. Інші ж вважають ламаїзмом лише школу Гелугпа («закон чесноти») [8].

У Монголії ламаїзм був прийнятий у другій половині XVI ст. Зміни, що відбулись у цей час, спричинили значні ідеологічні зрушення. Давній монгольський шаманізм, який сформувався в умовах родового ладу, більше не відповідав новим потребам родоплемінної верхівки. У зв'язку із цим монгольські феодали звернулися до буддизму в його тибетській формі – ламаїзмі.

Засновником ламаїзму в його сучасній формі був тибетський монах Дзонхава (1357–1419). Він встановив складну систему церковної ієрархії, розробив статут для ламаїстських монастирів, встановив безшлюбність для лам, дозволив їм мати власність. Для більш ефективного впливу на маси він увів пишний обряд при богослужіннях із використанням музики, організацією свят і містерій на честь різних буддійських божеств.

Буддизм-ламаїзм був релігією, яка найбільш точно відображала інтереси верхівки, і із часом стала панівною релігією в Монголії. Згідно з його основними догматами, ламаїзм вчить, що життя – це страждання, яке полягає в постійній зміні форм існування живих істот, і в цій зміні є певна послідовність. Людина у своєму теперішньому житті несе відповідальність за свої попередні вчинки (карму). Відповідно до цього вчення, багаті та знатні люди заслужили свої привілеї завдяки доброчесному життю в минулих переродженнях, тоді як бідність та страждання трудящих – це результат їхніх гріхів у попередніх життях [1, с. 230].

Ламаїзм проповідував смирення та відмову від боротьби за поліпшення умов життя, стверджуючи, що люди самі винні у своєму безправному становищі. Релігія спонукала суспільство до терпіння і обіцяла їм «спасіння» в майбутньому житті, яке можна досягти лише за допомогою лам-наставників і хубілганів – «живих богів», які втілюють бодхісатв і допомагають людям на шляху до спасіння. Вчення про хубілганів і лам-наставників отримало найповніше вираження в ламаїзмі [8, с. 130].

Згідно з ламаїзмом, бодхісатви, істоти, які наблизилися до стану нірвани, спускаються з небес на землю в образі людей, щоб допомагати іншим на шляху до «спасіння». У Тибеті, а згодом і в Монголії, таких хубілганів («живих богів») стало дуже багато. Особи, яких ламаїстська церква визнавала хубілганами, займали високі позиції в монастирях, і навколо них створювався ореол святості та непогрішності, вони формували церковну верхівку. Поруч із ними були рядові лами-монахи, які виступали особистими наставниками для кожної людини, так званими «добрими друзями». Ламаїзм стверджував, що без наставництва лами людина не може досягти «спасіння», і вимагав від мирян неухильного дотримання порад своїх наставників.

Ламаїстські монастирі – дацани – були центрами вивчення глибоких знань буддизму, стародавньої мудрості та безмежних можливостей монголо-тибецької медицини. Ламаїстська церква переконувала своїх послідовників, що лами, які присвятили себе служінню Будді, стоять значно вище за звичайних мирян, а їхні вказівки є безпомилковими. через лам керувала потужним пропагандистським апаратом, який щодня впроваджував у свідомість людей реакційну ідеологію, проповідуючи покору церковним і світовим феодалам. Ламаїсти вважають, що тому, хто покладається на три сховища (Будду, Дхарму, Сангха), для їх досягнення необхідно самому породити Троїсте сховище у власній свідомості. А щоб оволодіти істинним сховищем – Дхармою (вченням), слід просуватися шляхом, який містить у собі тришикша (три практики): адхишила (вищу моральність), адхиса-мадхи (вищу медитивну зосередженість) та адхип-раджня (вищу мудрість) [5, с. 248–249]. Так формується гармонійна підвладність розуму й тіла, так само як у стані спокою. Але у випадку спокою гармонія підвладності розуму й тіла досягається силою зосередженої медитації, а тут – силою аналітичного мислення. Коли особлива медитативна зосередженість поєднується з гармонією такого порядку, настає особливе

прозріння. Оскільки таке прозріння виникає тоді, коли об'єктом медитації є порожнеча, то ця медитативна зосередженість виступає як поєднання спокою і особливого прозріння, що пізнає порожнечу.

Вважається, що при виконанні всіх цих вимог (трьох практик), спираючись на прийняття сховища (вчення Будди) та усвідомлення зв'язків між діями та їх результатами, можна досягти стану звільнення. Якщо ж додатково розвивати ще й бадхичитта (спрямованість на просвітлення), яка породжується любов'ю і милосердям, та виконувати згадані три практики в поєднанні з націленістю до вищого просвітлення заради блага всіх живих істот, то можна досягти вершини всезнання, тобто найвищого звільнення – стану Будди [7, 4–6].

Ламаїзм у Монголії, як і в Тибеті, значно запитав релігійні практики для віруючих. Поширилися так звані хурде – обертові циліндри, всередині яких містилися папірці з молитвами. Вважалося, що обертання хурде прирівнюється до читання молитви [4. с. 82–86].

Перший ламаїстський монастир у Халсі був заснований Абатай-ханом у 1586 році. Головним чином завдяки інвестиціям, допомозі та підтримці династії Мін було побудовано багато ламаїстських монастирів і опубліковано багато буддистських текстів у Пекіні, які були надіслані до Монголії. традиції героїчного воїна монголів. Заохочення ламаїзму або жовтого буддизму в Монголії підірвало традиційні цінності монголів. Із цього приводу видатний учений Рой Чепмен Ендрюс писав: «Було кілька причин, які сприяли занепаду монгольської раси, але головним фактором було впровадження ламаїзму. До цього вони були шаманами, поклонялися духам Природи... у скелях, деревах і горах» [9].

Із часом ламаїстські монастирі дедалі більше зміцнювалися. Їхні земельні володіння та кількість закріплених шабінарів зростали, що призводило до підвищення політичного впливу лам – релігійної знаті. Монгольські хани і князі через ламаїстську церкву намагалися зміцнити свою владу та політичну єдність держави, що сприяло збереженню монгольської незалежності. Однак Мінська династія намагалася розширити поширення ламаїзму в Монголії для підкорення кочівників [6].

Монгольські князі, прийнявши ламаїзм, прагнули налагодити політичні зв'язки з Тибетом. Наприклад, Алтан-хан вів переговори із Судном Джамцем, лідером ламаїстської церкви Тибету, який прибув до Монголії на святкування з нагоди впровадження нової релігії. Алтан-хан офіційно визнав Содномджамца головою ламаїстської релігії, надавши йому титул далай-лами, у той час як Содномджамц проголосив Алтан-хана великим ханом [3, с. 123].

Впливові монгольські князі, такі як халхаський Абатай-хан, чахарський Лігден-хан і ойратські князі, майже одночасно прийняли ламаїзм і почали активно популяризувати його серед аратів. Для проповідей були запрошені сотні лам із Тибету, а також здійснено переклад ламаїстської церковної літератури на монгольську мову, зокрема, Лігден-хан доклав зусиль до перекладу буддійських канонічних книг. Головними текстами ламаїзму є канони Ганджур і Данджур.

Збірка «Одкровення» Будди Ганджур складається зі 108 томів і включає тибетські переклади найважливіших сутр і трактатів хінаяни, махаяни та ваджраяни, численних розповідей, діалогів, цитат, що мали стосунок до Будди, а також твори з астрології, медицини тощо. Коментарем до текстів Ганджура є ще більше зібрання – Данджур, що складається з 225 томів, які вміщують цілком самостійні твори, зокрема розповіді, поеми, заклинання та переклади буддійських праць. Ламаїстські монастирі перетворювалися на володіння землевласників, їхніх настоятелів і вищих лам. На чолі монастирів, зазвичай, стояли самі землевласники або їхні сини, яких ламаїстська церква проголошувала хубілганами, що підвищувало їхній духовний авторитет [1, с. 234].

Дітей, призначених для релігійного життя, віддавали до храму в будь-який час до восьмого року життя. У деяких монастирях приймали лише послушників із хороших

сімей – тобто сімей, репутація яких була чудовою протягом багатьох поколінь. Дитина після прийняття в монастир передавалася під опіку старшого священика, який був відповідальний за виховання, дисципліну й мораль свого вихованця. Згодом, учень проходив обряд посвяти, вранці брат-священик голів волосся, залишаючи лише невеликий пучок волосся на верхівці черепа. Під час служби в храмі під керівництвом свого наставника він представлявся зібраним монахам у жебрацькому лахмітті й казав, що за власним вибором приймає святе священство як кар'єру. Потім головний лама монастиря зрізав пучок волосся, що залишився. Церемонія завершується повторенням формули: «Я приймаю притулок у Будді, у законі та у священстві» [9].

Після того, як монах одягне свої священницькі шати та спорядження, він повинен одягнутися в них; він не може знову одягнутися в мирський одяг. Цей одяг складався з об'ємної спідниці, жилетки без рукавів, великої саржевої хустки для прикриття плечей і ковпака. Колір – малиновий або жовтий, залежно від секти ламаїзму, до якої належить храм. Кожен священик також носить вервицю.

Коли далай-лама помирає (духовний лідер), дух святого, який жив у ньому, потрапляє в тіло дитини, яка народжується в момент смерті далай-лами. Після смерті депутатія, що складається з інших лам, шукає дитину, у якій цей дух відродився. Вони керуються порадами астрологів і прямують до зазначеного району. Тут комісія запитувала про будь-яку новонароджену дитину, чий вихід на світ був відзначений такими ознаками, як злива падаючих зірок або стада, що демонструють ознаки незвичайного неспокою. Таких дітей може бути виявлено чотири-п'ять, й імена всіх записані [1, с. 234].

Потім, коли дітям виповнюється кілька місяців, жерці знову приходять до кожної юрти, де перебуває така дитина, і кладуть перед ним речі, які належали померлому далай-ламі. Якщо дитина відвертається від цих речей, лами переходять до наступної дитини. І так доти, поки не знайдуть такий, який із задоволенням зустрічає статті. На їхню думку, це ознака того, що перевтілений святий визнає свою власність. У Монголії такі комітети зустрічаються постійно.

Прийняття ламаїзму в Монголії мало велике значення, сприяло зменшенню конфліктів, зміцненню політичної єдності, посиленню грамотності й писемності, а також зближенню з іншими буддійськими країнами. Водночас ламаїзм підтримує феодальний лад, сприяючи експлуатації і соціального гноблення.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Отже, поширення ламаїзму в Монголії стало визначальним чинником у формуванні соціально-політичного та культурного обличчя країни. Взаємодія між ламаїстською церквою та правлячими класами сприяла стабілізації політичного управління, а лами набули значного впливу в суспільному житті.

Прийняття ламаїзму монгольськими князями, такими як Алтан-хан та Абатай-хан, мало як внутрішньополітичні, так і зовнішньополітичні наслідки. Через релігійні зв'язки з Тибетом зміцнювалися міжнародні відносини, що підвищувало авторитет Монголії в буддійському світі. Монастирі перетворилися на значущі економічні та політичні центри, що зміцнювало роль духовенства в управлінні державою.

Попри те, що ламаїзм сприяв розвитку грамотності та культури, він також закріплював феодальну систему та посилював соціальну нерівність. Вищі лами, переважно експлуатували аратів, а монастирі стали інструментами соціального контролю.

Список використаних джерел:

1. Дугаров В. Д. Курс лекций по истории Монголии (эпоха древности – начало XXI в.): учебное пособие. Улан-Удэ: Изд-во Бурятского госуниверситета, 2016. 368 с.
2. Неследование истории и культуры Монголии. Новосибирск: Наука. Сиб, отдел, 1989. 157 с.

3. Новая история стран Азии и Африки: Учебн. для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. А. М. Родригеса: В 3 час. Москва: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2004. Ч. 1. 400 с.
4. Отрощенко І. В. Ідея очищення буддизму в творчому спадку родини Періхів. *Східний світ*. 2006. № 2. С. 79–89.
5. Отрощенко І. В. На шляху до Великої Монголії: (панмонгольський рух у 1920–1930-ті роки). Київ: Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського, 2011. 456 с.
6. Україна – Монголія: 800 років у контексті історії: зб. наук. праць. Київ, 2008. 142 с.
7. Черній А. М. Релігієзнавство. Київ: Центр учбової літератури 2008. 264 с.
8. The Lamas of Mongolia URL: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1930/03/the-lamas-of-mongolia/650751/> (дата звернення 09.10.2024).
- The Imposition of Lamaism URL: <https://mongolianstore.com/the-imposition-of-lamaism/?srsId=AfmBOooCOP2RwLI3Gi3c62VXUIjs6WrpEMfK3En3jZkdvMDDiX-8C3f5> (дата звернення 09.10.2024).

УДК 94(520)

Ірина МОТЬКО

ПОЛІТИКА «САКОКУ» СЬОГУНАТУ ТОКУГАВА ЯК ВИРІШАЛЬНИЙ ФАКТОР У ЗАХИСТІ ЯПОНІЇ ВІД ЄВРОПЕЙСЬКОГО КОЛОНІАЛІЗМУ

(студентка IV курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти факультету історії, бізнес-освіти та права

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – доктор історичних наук, доцент О.Л. Ковальков

Анотація. У дослідженні розглядається політика «сакоку», яку проводила Японія, зосереджуючись на зменшенні зовнішніх взаємодій задля збереження стабільності правління сьогунату Токугава (1603–1867) та блокування іноземних впливів, зокрема, поширення християнства та присутності іноземних торговців. Висвітлено причини ізоляції Японії, вплив цієї політики на національну економіку, культуру та політику, а також ширші наслідки цієї ізоляціоністської політики. Визначено, що період «сакоку» сприяв внутрішньому економічному зростанню, технологічному прогресу в сільському господарстві, але також затримав доступ Японії до глобальних технологій. Окрім того, з'ясовано, що політика «сакоку», яку часто розглядають як стагнацію, зрештою дозволила Японії уникнути західної колонізації та зберегти свій суверенітет.

Ключові слова: ізоляціонізм, період Едо, «рангаку», сьогунат Токугава, «сакоку», Японія.

Постановка проблеми. Дослідження політики «сакоку» є важливим, оскільки висвітлює складний і багатогранний характер історичного розвитку Японії. Ця політика була не простим чи монолітним явищем, а радше складним і динамічним процесом, який формувався різними чинниками, включаючи географічну ізоляцію, культурні та економічні чинники та міжнародні відносини. Дана проблема є актуальною, адже дає змогу і пролити світло на те, як «сакоку» вплинуло на опір Японії європейському колоніалізму та збереження її культурної ідентичності.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженнями проблеми займалася велика кількість вчених. В. Кожевников [3] надав поглиблений аналіз зовнішньої політики Японії в період ізоляції, наголошуючи на геополітичних аспектах сакоку та її впливу на регіональні відносини. Ю. Голубнича [2] значну увагу приділила причинам і наслідкам самоізоляції Японії, зокрема досліджуючи її соціально-політичний вимір. Г. І. Ляшевська [4] зосередила увагу на економічних наслідках ізоляції та впливі географічних чинників

на історичний розвиток Японії. Наоакі Хіраїші [7] проаналізував трактат ученого та мандрівника Енгельберта Кемпфера про політику ізоляції Японії. Сутність політики «сакоку» визначена також у працях І. Я. Бідняка й А. А. Гальперіна [1] та чи не єдиного в Україні спеціаліста з історії Японії В. А. Рубеля [6].

Мета дослідження полягає в тому, щоб проаналізувати сутність політики «сакоку» в Японії; з'ясувати причини ізоляції Японії та її вплив на економіку, культуру та політику країни; визначити основні наслідки цієї політики.

Виклад основного матеріалу (результатів) дослідження. Географічна ізоляція Японії в поєднанні з іншими факторами призвела до різноманітних і часто суперечливих наслідків протягом всієї історії країни. Ця ізоляція могла бути корисною або шкідливою, добровільною або нав'язаною, тривалою або швидкоплинною, частковою або абсолютною. Різні суб'єкти, як в Японії, так і за її межами, могли використовувати географічний фактор ізоляції для досягнення конкретних цілей, тому варто вести мову не стільки про географічний, скільки про геополітичний фактор в історії Японії [4, с. 204].

Найбільше у зв'язках з іноземцями були зацікавлені приморські даймьо, які одержували від заморських гостей вогнепальну зброю, і заможні городяни з портових міст, які зробили собі капітали на міжнародній торгівлі, що дозволяло збільшити свою роль у суспільстві [1, с. 24].

Перші європейці прибули до Японії в середині XVI століття, переважно португальські та іспанські торговці та місіонери, оскільки ці народи були найактивнішими дослідниками світу в той час. У 1542 році троє португальських купців випадково відкрили морський шлях до Японії. Прибережні мешканці були особливо зацікавлені у спілкуванні з іноземцями, оскільки отримували від них вогнепальну зброю. Крім того, заможні купці в портових містах отримували вигоду від міжнародної торгівлі, швидко накопичуючи багатство, що, в свою чергу, підвищувало їхній вплив у японському суспільстві. Пізніше прибули голландці та англійці, які намагалися взяти під свій контроль зовнішню торгівлю країни [4, с. 204].

У XVII столітті, коли європейські держави розширювали свої володіння на Далекому Сході, японські правителі були занепокоєні потенційною загрозою європейського завоювання, що також перешкоджало об'єднанню країни та зміцненню існуючого ладу. Японський уряд також прагнув захистити культурну самобутність нації. Однак уряд Токугава Ієясу розумів, що повністю розірвати зв'язки з Європою було б не вигідно, тому поступово послаблював зв'язки з опозиційними до центральної влади даймьо та обмежував поширення європейської місіонерської діяльності [1, с. 22]. Такий підхід продовжився і за наступників Токугава Ієясу: сьогунів Токугава Хідетада (1605–1623) та Токугава Ієміцу (1623–1651). Токугава Хідетада запровадив перші закони проти християнства між 1611 і 1614 роками, а в 1630-х роках сьогун Токугава Ієміцу заборонив імпортувати європейських і китайських книг, що містили згадки про християнство.

Ізоляція країни була викликана підозрами, що іспанці та португальці були причетні до підбурювання селянського християнського повстання на півострові Сімабара в 1637–1638 рр. Після придушення повстання за допомогою голландського флоту сьогунат видав серію указів про повне «закриття» країни, щоб запобігти подальшому іноземному впливу. Це стало початком епохи «сакоку», що в перекладі з японської означає «держава на ланцюгу» [2, с. 231]. Як наслідок, усі японські порти були закриті для іноземних суден, а японським громадянам під страхом смертної кари було заборонено залишати архіпелаг та будувати великі кораблі для далеких подорожей. Однак виняток було зроблено для голландців, яким дозволили заснувати торгову факторію на штучно створеному острові Дедзіма поблизу Нагасакі. Торгівля там ретельно контролювалася урядовцями, а Нагасакі став єдиним портом, відкритим для іноземних кораблів. Щороку 30 китайсько-корейських і 2 голландських кораблів мали право швартуватися і мати своє представництво. У 1638 році португальці були вигнані з Японії [5, с. 217].

Варто зауважити, що в історії Японії існує певний термін для позначення конкретного етапу самоізоляції, що тривав з 1639 по 1854 рік. Знаменитий учений і мандрівник Енгельберт Кемпфер у своїй праці, що описує політичну ситуацію в Японії у XVII ст., вперше застосував термін «закрита країна». Кемпфер прибув до Японії наприкінці XVII ст. у складі голландської місії та написав книжку «Японські записи», яку переклав у 1801 р. у Нагасакі перекладач при голландській місії Сідзукі Тадао під назвою «Сакоку рон» [3, с. 163]. Він наводив аргументи «за» і «проти» необхідності запровадження подібної системи і дійшов висновку, що стосовно Японської держави це було мудрою політикою. Через століття японський астроном Сідзукі Тадао у своєму перекладі цієї роботи Кемпфера ввів визначення «Сакоку» [7]. Термін «сакоку» сам по собі був невідомий японцям. Наприкінці періоду Едо його запровадили перекладачі, і цей термін знали тільки освічені люди. Китайські дослідники пояснюють термін «сакоку» як «країна, зачинена на замок» чи «країна в кайданах», і повністю дотримуються цього визначення. Деякі японські дослідники так само сприймають термін відповідно до його етимологічного походження, прикладом може слугувати японський філософ і культуролог Вацудзі Тецуру, який у книжці «Сакоку» підтримує саме цю інтерпретацію [3, с. 165].

Доба «сакоку» була часом тривалої стабільності і внутрішнього миру в Японії, який допоміг її економіці, оскільки було менше потрясінь і не потрібно було витрачати гроші на конфлікти. Мир дозволив фермерам зосередитися на виробництві комерційних культур, таких як бавовник і шовк, а також ремісничих товарів. Для розповсюдження цієї продукції також розвивалися комунікації та транспорт, що дало виробникам набагато більші ринки збуту та більші фінансові можливості. Завдяки своїй політиці ізоляціонізму Японія не потребувала великих кораблів для далекої торгівлі, натомість використовувала малі судна для місцевої прибережної торгівлі, що стало ключовим фактором розвитку їхньої економіки. Іншою причиною процвітання японської економіки в період політики «сакоку» було те, що було мало товарів, які Японія хотіла отримати від решти світу, а світ потребував мало товарів з Японії. Це означало, що Японії не потрібно було покладатися на торгівлю, а ізоляціонізм не мав негативного впливу на її економіку. Щоб забезпечити продовольчу безпеку, в період Едо різко зросла продуктивність сільського господарства й значно покращилися технологічні інновації. Тому Японія була самодостатньою в продовольстві і згодом процвітала в умовах політики ізоляції [8].

Як зазначалося вище, під час політики «сакоку» Японія не була повністю закритою, адже закритим був в'їзд тільки для іспанців і португальців, що було пов'язано з тим, що японці побоювалися католицької церкви, яка могла виступати як загарбник території. Однак деякі голландці все ж не були вислані з Японії і залишилися проживати на штучному острові в гавані Нагасакі. Японія в цей період також обмінювалася товарами та ідеями з Китаєм (династії Мін і Цин) і Кореєю. Була заведена торгівля сріблом через Цусіму, а через Нагасакі за допомогою голландських і китайських суден вивозилися великі обсяги міді. Особливо активна торгівля відбулася за шостого сьогуна Токугава Ієнобу. Так, 60–80% монет у Китаї та Кореї були вироблені з міді японського виробництва. Таким чином, якби не надходила мідь з Японії, це було б ударом не тільки для китайської економіки, а й для всієї грошової економіки в Східній Азії. У цих умовах говорити про Японію як закриту країну було б не цілком справедливо [3, с. 164].

Завдяки книгам із Китаю відбулася революція в японському сільському господарстві. Пізніше торгівля з Китаєм призвела до розвитку японської промисловості, яка просунула японську економіку вперед після закінчення періоду ізоляціонізму [8]. Голландці служили провідником для потоку європейських знань до Японії, через свою факторію на о. Дедзіма. Японські вчені, які спілкувалися з голландцями, почали вивчати західні наукові знання, медицину, астрономію, географію та технологію, які разом називали «рангаку», тобто «голландські науки». Відтоді в Японію надходили такі винаходи, як механічні годинники, мікроскопи, телескопи, помпи, згодом японці почали виготовляти їх самостійно [5, с. 205].

Ізоляціоністська політика «сакоку» залишалася чинною до середини XIX ст., коли Японія підписала Ансейські угоди, підписані між 1854 і 1858 рр. Ці нерівноправні угоди «про дружбу і торгівлю» були підписані Японією з США (1854 р.), Англією (1854 р.), Росією (1855 р.), Нідерландами (1856 р.) та Францією (1858 р.). Договори, названі на честь епохи Ансей, в яку вони були укладені, надавали екстериторіальні права іноземним громадянам, встановлювали фіксовані низькі тарифи на імпорт і відкривали кілька ключових японських портів для міжнародної торгівлі. Вони призвели до відмови від політики самоізоляції та поступове перетворення країни в напівколонію європейських держав [5, с. 30].

Наслідки політики самоізоляції викликають розбіжності серед науковців. Так, дехто стверджує, що ізоляціоністська політика Японії, відома як «сакоку», перешкоджала розвитку нації та стримувала її зростання, змушуючи покладатися на застарілі норми, традиції та звичаї. Однак таке твердження не зовсім точне. Хоча Японія дійсно була відірвана від світової спільноти і їй бракувало зовнішнього натхнення, японський народ звернувся у свій внутрішній світ, спираючись на власну культурну спадщину. Цей внутрішній фокус дозволив їм створити унікальну та самобутню культуру. Тому не слід розглядати «сакоку» як період стагнації [2, с. 233]. Політика «сакоку» дозволила Японії зберегти свою незалежність і уникнути колоніального поневолення з боку домінуючих європейських держав [5, с. 217].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Політика ізоляціонізму Японії повністю змінила японську історію. Нове керівництво означало повну реорганізацію соціальної структури Японії та зміну політики, період існування цієї політики був мирним. Хоча внаслідок самоізоляції Японія відстала від розвинених країн світу за рівнем технологічного розвитку, країна змогла зберегти свою культурну самобутність, традиційний спосіб життя та унікальні звичаї, які й донині вирізняють японську націю з-поміж інших. Політика «сакоку» дозволила Японії на достатньо великий період часу залишитися незалежною державою й запобігти колонізації в той час, коли інші азійські країни потрапили під європейський контроль. Перспективи подальших досліджень включають глибше вивчення геополітичних наслідків «сакоку», те, як ізоляція Японії вплинула на її міжнародні відносини після відкриття в середині XIX ст. Подальші дослідження можуть бути проведені, щоб зрозуміти, як досвід Японії контрастує з досвідом інших країн, які застосовували подібну ізоляціоністську політику.

Список використаних джерел:

1. Бедняк И. Я., Гальперин А. А. Очерки новой истории Японии (1640–1917). Москва: Наука, 1958. 598 с.
2. Голубнича Ю. Світанок та сутінки доби сакоку: сутність системи самоізоляції. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2014. Вип. 49. С. 229–234.
3. Кожевников В. В. «Сакоку» во внешней политике Японии (политика самоизоляции). *Труды института истории, археологии и этнографии ДВО РАН*. Владивосток, 2018, С. 160–172.
4. Ляшевська Г. І. (2020). Причини та наслідки політики «сакоку» в Японії. *Сходознавство. Актуальність та перспективи: тези доповідей I Міжнар. наук.-метод. конф.*, Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2020. С. 203–205.
5. Нова історія Азії та Африки (термінологічний і понятійний довідник): Навчально-методичний посібник / Авт.-упор. О. Ковальков. Кропивницький: ПП «Центр оперативної поліграфії «Авангард», 2017. 300 с.
6. Рубель В. А. Японська цивілізація: традиційне суспільство і державність. Київ: Аквілон-Прес, 1997. 256 с.
7. Hiraishi, N. (2008). E. Kaempfer's treatise on Japan's policy of seclusion and its influence on Japan's decision to open the country. *Japonica Humboldtiana*, 3, 167–181. URL:

<https://edoc.hu-berlin.de/communities/b0435780-bf92-4aaf-820c-0b45ffeea98e> (дата звернення: 13.10.2024).

8. Japan's Isolation Policy of Sakoku. URL: https://issuu.com/marlborough_college/docs/mc_0421_reflections_final/s/12403272 (дата звернення: 13.10.2024).

Частина III

Всесвітня історія. Модерний час. Новітній період

УДК 94(410)“175/185“-055.2(045)Браммел

Вероніка ГРИГОРЕНКО

ДЕНДИЗМ ЯК ОСОБЛИВЕ ЄВРОПЕЙСЬКЕ КУЛЬТУРНЕ ЯВИЩЕ (НА ПРИКЛАДІ ДЖОРДЖА БРАММЕЛА)

(студентка II курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.М. Марченко

Анотація. *Стаття досліджує дендизм як культурне явище, яке зародилося в Англії наприкінці XVIII століття та поширилося по всій Європі. Застосовуючи історичний аналіз, було простежено за розвитком соціокультурних умов, що сприяли виникненню дендизму, та проаналізовано його ідеологічні основи та естетичні принципи. Особлива увага приділяється впливу денді на моду, літературу та мистецтво. Вивчення життєвих досягнень та творчого спадку ключових фігур дендизму, зокрема Джорджа Браммела та Оскара Вайльда, свідчить про те, що дендизм був не поверхневим модним трендом, а глибоким культурним рухом, який залишив помітний слід в історії XVIII–XIX століть. Дослідження, розширює уявлення про багатогранність та актуальність дендизму для сучасного суспільства.*

Ключові слова: денді, дендизм, Дж. Браммел, стиль, індивідуальність, мода.

Постановка проблеми. Дендизм як витончений і вишуканий стиль життя, що виник у Європі на переломі XVIII і XIX століть і продовжував розвиватися протягом тривалого часу, залишається загадковим і привабливим об'єктом дослідження для вчених різних галузей. Цей феномен, який поєднував у собі елементи мистецтва, моди та соціальної поведінки, і далі інтригує дослідників, які намагаються розкрити його секрети та вплив на культуру. Дендизм, переростаючи межі банальної моди, виступає багатограним культурним феноменом, який відображає глибокі соціокультурні трансформації, що відбувалися в Європі на зламі XVIII та XIX століть. Це не просто поверхневий стиль одягу, а скоріше цілісна філософія життя, що охоплює естетику, поведінку та світогляд, і є своєрідним відображенням складних процесів, які тоді відбувалися в суспільстві.

Аналіз досліджень і публікацій. Зародження дендизму відносять до межі XVIII–XIX століть на тлі історично-соціальних зрушень насамперед у Британії. Термін «денді» в перекладі означає «блискучий» та «ефектний». Вважається, що засновником цього напрямку у світі моди і як способу життя був Джордж Брайан Браммел (1778–1840 рр.), якого оточення прозвало «красунчик Браммел» [1]. Розквіт дендизму припадає на перші три десятиліття XIX століття. Одним із перших дослідників явища, як способу життя та напрямку моди, вважається Барбе д'Оревіль, чий трактат XIX століття про Браммелла залишається одним із найважливіших текстів про дендизм [2]. Він писав: «Дендизм – це не одяг, який ходить сам по собі! Навпаки, саме спосіб носіння цього одягу є дендизмом» [2, с. 34].

Особливу увагу дендизму в контексті загальних закономірностей розвитку європейської культури в самому широкому сенсі знаходимо в праці Р. Барта «Мова моди» [3]. Семіотична сила одягу завжди цікавила науковця, надаючи можливість зрозуміти культурну силу моди як явища. Так, він виділив передумови виникнення дендизму, підкреслюючи, що наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Лондон був столицею моди, яка активно поширювалася на тлі загальної демократизації європейського суспільства, а на

естетику і прояви індивідуальної свободи особистості вплинув романтизм як літературна течія. Водночас дендизм інтенсивно набував потужної теоретичної бази в трактатах про моду, які витісняли романтичні романи з їх описовістю образу денді, його манер і костюма.

Елізабет Вілсон в праці «Прикрашене у мріях: мода та сучасність» зазначає: «Одяг – один із найбільш навантажених смислами атрибутів матеріального світу, адже він перебуває в найтіснішому зіткненні з людським тілом і життєвим циклом. Одяг – це не тільки предмети, а й образи. Вони розмовляють із нами мовою набагато складнішою і тоншою, ніж переважна більшість інших предметів, – насамперед тому, що перебувають у таких тісних стосунках із нашим тілом. Якраз із цієї причини ми говоримо і про «мову» одягу, і про «психологію» одягу (межі цих термінів, утім, розмиті)...» [6, с. 34]. Дослідниця підкреслює одну з найвагоміших функцій, яка в костюмі денді була доведена до абсолюту, – це комунікативно-репрезентативна функція костюму та його частин.

Як вказував англійський дослідник Б. Нельсон у статті: «Денді, дендизм і використання стилю», дендизм – це не тільки мистецтво одягатися, але певна філософія. Для денді найстрашніше опинитися в ситуації, де він «як усі» [7, с. 137]. Він завжди над натовпом завдяки принципу «помітної непомітності» (*conspicuous inconspicuousness*). Ідея Дж. Браммелла органічно вписалася в концепт *Elegance Sartoriale* – «сарторіальна елегантність» чи-то «елегантна вишуканість», – завдяки якому справжні джентльмени підкреслювали власну неповторну індивідуальність із витонченою невимушеністю, демонструючи одяг бездоганного крою. Їх аура та шарм, комбінація кравецьких традицій і виклику ґрунтувалися на вмінні талановитих ремісників-закрійників (*ariseseur*), для яких виготовлення чоловічого костюму було майстерністю, що вимагає ретельності підбору матеріалів і вивіренних рухів, тобто ідеальним балансом естетики й технічного виконання, обумовлених витонченим смаком [7, с. 138–139].

Мета роботи полягає в проведенні комплексного аналізу дендизму як багатогранного культурного феномена на прикладі життя та діяльності представника англійського дендизму Джорджа Браммела.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найхарактернішою ознакою денді є стилізація власної зовнішності. Денді – це справжній майстер стилізації, який із ретельністю підбирає кожен деталь свого образу, від вишуканого одягу до витончених аксесуарів, прагнучи створити неповторний і запам'ятовуваний візуальний образ. Дендизм можна вважати особливим феноменом, який залишив помітний вплив на чоловічу моду, зачіпаючи питання маскулінності. Свого часу, він оформився в руслі романтичної естетики, що відображала образ усамітненого, розчарованого у світі індивідуаліста. Літературним прикладом втілення цього образу став лорд Байрон. Власне, література епохи романтизму значною мірою сприяла виникненню моди на дендизм та його популяризації. Образ денді є достатньо парадоксальним. Протягом століть він зазнав трансформацій і, навіть, викривлень, що не завадило йому до нашого часу зберегти певні архетипічні ознаки.

Сарторіальний одяг (одяг на індивідуальне замовлення), який носили денді, сприяв досягненню чоловіком ідеальних абрисів фігури в костюмі, вишуканих та елегантних, що визначено як «сартореалізм». Відомо, що костюм денді складався з білої сорочки, світлих штанів, сюртука або фраку темних тонів, краватки, циліндра (або казанка), тростини або парасольки. У вестиментарному контексті таке вбрання, з одного боку, – втілювало ідею рівності станів у суспільстві, а з іншого. – денді всіляко намагалися підкреслити індивідуальний стиль. Наприклад, замовляли рукавички в самих висококласних фахівців, чия галантерейна майстерність сприяла тому, що вироби настільки облягали руку чоловіка, що проступав кожен ніготь на пальці. Існують легенди про те, що чоботи денді обмивали шампанським, щоб досягти особливого блиску. Справжній денді проводив години перед дзеркалом, домагаючись бездоганності у своєму костюмі та зовнішності [8, с. 280].

Вважається, що першим денді був Дж. Браммелл – син невеликого дворянина, який у час власної популярності з 1799 до 1810 років започаткував багато модних інновацій щодо чоловічого стилю. Його дід зумів накопичити непоганий статок і купив будинок у центрі Лондона. Там він здав кімнату молодому члену парламенту й політику Чарльзу Дженкінсону. Останній зумів подружитися із сім'єю старшого Браммела й це вплинуло на долю сім'ї Браммелів. У 1786 році, коли Джорджу було 8 років, його дід зумів влаштувати «Красунчика» і його брата в Ітон, що був елітним освітнім закладом для дітей з аристократичних сімей, що можна вважати непоганим початком для внука лакея.

Джордж був улесливим та розумним У той час як інші діти отримували прочуханки, Джорджу вдавалося уникати її. Він був загальним улюбленцем і завів дружбу з начальником, пригощаючи його сирними тостами. Уже в ті часи він ретельно дотримувався всіх правил гігієни й акуратно носив свої костюми. Від природи він мав художній смак та літературний талант, придбав велику популярність серед своїх однокашників. Не маючи можливості одягатися також дорого, як його аристократичні сучасники, він вирішив не наслідувати їх, а протиставити стриманість і елегантність (навіть консерватизм) свого стилю.

Свій перший світський тріумф і по суті переломний момент у його житті трапився на прийомі в Джорджіани Девонширської. Попавши на цей прийом, Браммел зумів зачарувати всіх присутніх своїм стилем і відчуттям гумору. Але головною його перемогою, на час перебування в Лондоні, стало його знайомство з принцом Уельським, з яким він став приятелем на довгі роки. Ось версія їх зустрічі з вуст Барбе д'Оревільї: «Він був представлений принцу на славнозвісній Віндзорській терасі в присутності самого вимогливого світського товариства. Там він виявив усе те, що принц Уельський повинен був цінити більше всього на світі: квітуху юність нарівні з упевненістю людини, яка знає життя і може бути її паном; саме тонке і сміливе поєднання зухвалості й шанобливості; нарешті, геніальне вміння одягатися, що вдало поєднувалося з винахідливістю і дотепністю» [2, с. 29].

Джордж Браммел, справжній законодавець мод свого часу, здійснив справжню революцію в чоловічій зачісці. Відмовившись від пишних, штучно створених зачісок, які були поширені в той час, він запропонував абсолютно новий образ: коротке, акуратне волосся, чисте та стильно укладене. Ранками він приймав молочні ванни. Костюми його завжди були ідеально підібрані, адже він по декілька годин проводив із кравцями, підбираючи тканини і крій костюма. Вдень він носив одяг у світлих тонах, до вечора він змінював його на більш темні тони, міняючи чоботи на бальні туфлі. Ходять легенди, що чоботи він чистив шампанським. Свої рукавички він міняв шість разів у день. Щоб рукавички ідеально сиділи, їх шили спеціально під розміри і форму його пальців. Навіть шийну хустку він носив не так як всі. Його вузол був особливим, з вигляду могло б здатися, що він зав'язав його злегка недбало, неначе в нього не вистачало на це часу, або ніби це робилося перед виходом, але при цьому він виглядав елегантно. Саме цю елегантну недбалість намагалися повторити багато денді того часу, але їх спроби залишалися марними.

Він став популяризатором гігієнічних стандартів і норм, щоденної зміни білизни, вимитого й підстриженого волосся. Браммелл обожнював ідеальний крій і першим встановив моду на брюки, популяризував жилет. Шийна хустинка, яку він підкрохмлював і пов'язував особливим способом, стала легендою. Під костюм він носив корсет «Аполлон», завдяки якому фігура набувала ідеальних абрисів і мужності. Бути яким завгодно, тільки не пересічним і примітивним стало для Браммелла законом [2]. Його зовнішній вигляд був яскравим зразком артистизму, як естетичне заперечення старих парадигм повсякденної культури.

Отже, Бо Браммел, був одним із найвідоміших денді початку XIX століття. Його елегантний стиль одягу, вишукані манери та дотепність зробили його іконою моди та взірцем для наслідування для багатьох людей того часу. Серед ключових аспектів його

стилю те, що він віддавав перевагу простим, але елегантним кроям, які підкреслювали його атлетичну статуру. Він також ретельно підбирав аксесуари, такі як краватки, хустки та годинники. Браммел був надзвичайно ввічливим і чарівним. Він володів мистецтвом розмови та завжди знав, що сказати, щоб справити гарне враження. Він також був відомий своїм спокоєм та стриманістю, навіть у складних ситуаціях. Мав гострий розум і був майстром дотепного зауваження. Його дотепність часто була спрямована на його друзів та знайомих, але він завжди робив це в доброзичливій манері. Важливо зазначити, що дендизм Браммела був унікальним для його часу та місця. Він був продуктом британського суспільства початку XIX століття і не може бути точно відтворений у наш час. Однак його принципи елегантності, вишуканості та дотепності можуть бути актуальними й сьогодні.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Дендизм – це явище, коріння якого сягають кількох століть тому, дивовижним чином не втрачає своєї актуальності й досі, продовжуючи впливати на сучасну моду, культуру та погляди людей. Він привертає увагу дослідників із різних галузей гуманітарних наук. Денді були першопрохідцями в культі особистості, прагнучи створити унікальний образ, котрий відрізнявся від інших. Крім того, в епоху, коли відбувалися бурхливі зміни в середині суспільства, дендизм пропонував альтернативу сірості та масовості, підкреслюючи важливість яскравості та самовираження. Він був своєрідним протестом проти буржуазної ідеології та прагненням зберегти аристократичні цінності в умовах зміни соціальної структури. Він відображав конфлікт між традицією та модерном.

Дослідження теми дендизму та денді, як його представників, має міждисциплінарний характер, поєднуючи елементи історії, культурології, мистецтвознавства. Робота дає можливість проаналізувати еволюцію образу денді, починаючи від його перших проявів і закінчуючи формуванням розгалуженого культурного феномену, що продовжує надихати сучасних митців та інтелектуалів.

Список використаних джерел:

1. Moers E. The Dandy: Brummell to Beerbohm. New York: The Viking Press, 1960.
2. Барбе д'Ореви́льи. Дендизм и Джордж Браммелл / пер. М.А. Петровской. 3-е изд. Москва: изд. книжного магазина Циолковского, 2017. 120 с.
3. Barthes R. The Language of Fashion Paperback / M. Carter (Ed.), A. Stafford (Translator). Berg Publishers, 2006. 208 p.
4. Gautier, Theophilus. Fashion. Paris, 1858. Originally published as Theophile Gautier, De la mode (Paris, 1858). <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/17561310.2015.1038901> (дата звернення 12.10.2024).
5. Burnett T.A.J. The rise and fall of regency dandy: The Life and Times of Scrope Berdmore Davies. London: John Murray Pub., 1981. 243 p.
6. Wilson E. Adorned in Dreams: Fashion and Modernity. London-New York. I.B. Tauris, 2010. 96 p.
7. Nelson B. Dandies, Dandyism and the Uses of Style. *Moderne begreifen*. 2007. p. 135–143.
8. Sontag S. Notes on 'Camp'. *Against Interpretation*. London: Vintage, 1994 (1965). p. 275–292.

Андрій ЧЕМЕРИС

**ОПИС УКРАЇНЦІВ ТА МОСКОВИТІВ ЗА ДЖЕРЕЛЬНОЮ БАЗОЮ
XVII–XIX СТОЛІТЬ**

*(студент III курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права*

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.М. Марченко

Анотація. У статті розглядаються опис побуту, зовнішності, характеру українців та їх північно-східних сусідів (московитів) за джерельною базою XVII–XIX століть.

Ключові слова: українці, московити, побут, ментальність, архетип.

Постановка проблеми. Упродовж тривалого часу культура, побут українців значно применшувалися, або ж взагалі обезцінювалися московитами. Однак європейські мандрівники та посли з різних країн у своїх спогадах залишили згадки про два абсолютно різних народи – українців та московитів, їхню культуру та спосіб життя.

Аналіз досліджень і публікацій. Протягом XVII–XIX століть як українські, так і московські землі відвідували мандрівники та посли з різних європейських країн, які залишили велику кількість спогадів та відомостей про відвідувані території та населення, яке там мешкало. До прикладу: Джордж Турбервілл та його «Послання із Росії» до Денсі [6], Жак Маржерет і «Стан Російської імперії і Великого князівства Московії» [2], Адам Олеарій і його праця: «Опис подорожі в Московію» [4]. Цікаві розвідки російських авторів: Є. Маркова [3], В. Лядова [1], П. Сумаркова [5], які у своїх працях дають чітке розмежування між московитами та українцями.

Метою статті є висвітлення архетипів українців та московитів через праці мандрівників та спогадів іноземців у XVII–XIX століттях.

Виклад основного матеріалу. У другій половині XVII століття англійський поет Джордж Турбервілл (приблизно 1540 – до 1597 рр.), як людина, яка мала гарну репутацію поета та ділової особи в Лондоні, він уже в 1568 р. супроводжував Томаса Рендольфа в спеціальній місії в Московію до двору Івана Грозного. У своїх записах, яких збереглося лише три листи, що описують його пригоди, і які були передруковані в «Подорожах» Хаклюйта (1589) Турбервілл у листі до Денсі фіксує таке:

*«Мій любий Дансі, коли я розмовляю в душі
З моїми лондонськими друзями, бажаними товаришами та тобою більше за інших,
Я відчуваю тисячу уколів глибокої скорботи
При думці, що із суші на море, від щастя до злості я пішов.
Я покинув мою батьківщину зовсім як безумець,
І в незнайомій мені землі обертався серед росіян.
Людей надмірно брутальних, до пороків низьких схильних,
Народу, здатного бути у світі Бахуса, оскільки пияцтво в їхній природі.
Пияцтво – уся їхня насолода, баклага – усе, за що вони тримаються,
А якщо одного разу мають тверезу голову, то й тоді потребують поради.
Якщо він запросив на свято друзів, то не скупитися:
Для них до обіду дістане дюжину сортів пиття,
Таких напоїв, які є в нього та водяться в цій країні.
Але головними будуть два: один зветься квас, на ньому живе мужик,
Він легко готується і водянистий, але трохи терпкий на смак,
Інший мед із бджолиного нектару, яким вони склеюють губи.
А якщо він іде в гості до сусіда, Він не дбає про їжу, якщо є що випити.
Можливо, мужик має веселу, ввічливу дружину,*

*Яка служить його грубим примхам, – він усе ж таки веде тваринне життя,
Вважаючи за краще хлопчика в ліжку жінці,
Такі брудні гріхи долають п'яну голову.*

Дружина, щоб повернути борги п'яного чоловіка,

Впадає від смердючої печі до друга, перетворюючи на публічний свій будинок» [6].

Схожі до Джорджа Турбервілля спостереження висловлював і Жак Мержерет, французький професійний найманий солдат у чині капітана, який з 1600 року був на московській службі. Він у своїй роботі згадує таке: *«Особливо, якщо взяти до уваги їх (мається на увазі московитів) звичаї і спосіб життя, оскільки вони грубі й неосвічені, без будь-якої поштивості, народ брехливий, без віри, без закону, без совісті, содоміти й запламовані незліченними іншими пороками та тваринними пристрастями» [2].*

Цікаве спостереження про пишність і оцінку німецьких послів із матеріальної точки зору приводить і Адам Олеарій (1603–1671), німецький мандрівник і дипломат. Він згадує: *«...з'явився також мешкаючий нашого милостивого князя і государя комісар Бальтазар Мушерон. Він повідомив, що порядок наш при в'їзді дуже сподобався росіянам: вони дивувалися, як це в Німеччині є такі знатні князі, що вони можуть споряджати такі посольства. Справа в тому, що їхні князі, навіть найзнаменитіші за маєтками та доходами, можуть бути прирівняні лише нашим німецьким простим дворянам» [4].*

Щодо опису українців та їхнього побуту, то яскраво описав це у своїй праці Євгеній Львович Марков «Нариси Криму». Будучи великоросом і підмінюючи терміни Україна та українець на Малоросію і малороса, мандруючи степовою Україною, Марков описує все те, що бачить довкола себе: побут, українське село, зовнішній вигляд українців. Так, до прикладу про Україну, українця та його одяг Марков пише: *«Україна набагато заспокійливіша Росії: тихіша, постійніша і поетичніша» [3, с. 30].* І далі: *«...за цим волом високий українець у довгих чоботях і баранячій шапці, з білим бурнусом* (В арабських країнах – плащ із цупкої вовняної тканини з каптуром) на плечах, з довгим батогом у руці... Йому до вас і до всього навкруги ніби справи нема» [3, с. 30].*

Про працелюбність українців і любов до своєї справи знають усі. Марков про справи українців пише таке: *«Його підприємство (мається на увазі підприємство українця) неспішне, нерізноманітне, але солідне в усіх відношеннях. Якщо він відкриє шинок, то в нього, значить, справді є гроші для цього шинка, і він не прогорить на інший місяць, а передасть свій шинок синові, а син онуку» [3, с. 31].*

Євген Львович не забував згадати і своїх великоросійських співвітчизників. Ось як він описував здавалося б звичайну вторинну чоловічу статеву ознаку – бороду: *«Російська борода – одна в цілому світі: недоторкана, природна, а тому дивовижно різноманітна по калібру, кольору і своїм контурам; то ллюча цівками, як у водолія, то рідка козяча, то густа і кругла, як бараняча шапка. Ця, трохи тваринна природність російської бороди переважно вражала українця при старих зіткненнях з москалями. Від того і донині звуть нас в Україні кацапами, тобто козлами» [3, с. 32].*

Великорос В. Лядов у своїй праці «Європейська Росія у фізичних та етнографічних відносинах» також звертає увагу на різницю архетипів великороса та українця: *«...отличается отъ Великорусскаго физиономею, языкомъ, характеромъ, нравами и обычаями» [1, с. 131].* І далі Лядов приводить наступну цитату: *«Даже до сихъ пор слово МОСКАЛЬ производитъ самое неприятное впечатленіе какъ. воспоминаніе о человеке, который не заслуживаетъ никакого доверія. Гарний; чоловікъ, да Москаль: съ Москалемъ дружи, а камень за пазухою держи» [1, с. 132–133].*

Подорожуючи Україною П. Сумароков записував усе, що бачив. У своїй праці «Дозвілля кримського судді, або Друга подорож до Тавриди Павла Сумарокова» він зазначає таке: *«В охайній та веселій хаті знаходжу я, інші обличчя, інші звичаї, інше на господарях одіяння, інший устрій і чую іншу мову. Чи не тут покладено межю Імперії? Чи не в іншу я заїжджаю державу?» [5, с. 120].*

Це дає досягнути величезну відмінність між народами, їхнім побутом, звичками. Українці та московити – це інші світи, інші погляди, інші народи, а не єдиний народ, як нам із телеекранів проповідують російські правителі.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Серед вище перерахованих хоч і малих фрагментів із праць та спогадів мандрівників, спостерігається велика різниця між українцями та московитами. Зокрема, вони неоднакові за зовнішнім виглядом, побутом та способом життя. У спостерігачів було чітке розуміння того, що українці, яких принизливо називали «малоросами» – це абсолютно інша нація, які повністю відрізняються від російської своєю мовою, культурою та ментальністю.

Список використаних джерел:

1. Лядов В. Европейская Россия в физическом и этнографическом отношениях СПб.: тип. П.А. Кулиша, 1861. 131 с.
2. Маржерет Ж. Состояние Российской державы и великого княжества Московского. URL: <https://www.vostlit.info/Texts/rus6/Margeret/frametext2.htm> (дата звернення 19.10.2024).
3. Марков Е.Л. Очерки Крыма: картины крымской жизни, истории и природы. СПб.: тип. К.Н. Плотникова, 1872. 508 с.
4. Олеарий А. Описание путешествия в Московию. Москва: Российские семена, 1996. 368 с. URL: <https://www.vostlit.info/Texts/rus7/Olearij/text1.phtml?id=1026> (дата звернення).
5. Сумарков П. Досуги крымского судьи или Второе путешествие Павла Сумарокова в Тавриду. Часть 1. СПб., 1803. 273 с.
6. Турбервилль Дж. Спенсеру. URL: <https://www.vostlit.info/Texts/rus5/Tubervill/frametext.htm> (дата звернення 19.10.2024).

УДК 94 (520+510) "1894/1895" : 355 (045)

Богдан ЮРАХ

ЯПОНСЬКО-КИТАЙСЬКА ВІЙНА 1894–1895 рр.

(студент IV курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – доктор історичних наук, доцент О. Л. Ковальков

Анотація. У статті обґрунтовано важливість вивчення Японсько-Китайської війни 1894–1895 років у контексті сучасних міжнародних конфліктів і геополітичних відносин. Дослідження бойових дій у Далекосхідному регіоні надає можливість краще зрозуміти динаміку конфліктних та збройних ситуацій, їх причини та наслідки. Особлива увага приділяється аналізу дій обох сторін – Японії та Китаю, а також їх подальшого ставлення до війни, що дозволяє глибше оцінити міжнародну ситуацію кінця XIX – початку XX століття.

Ключові слова: війна, Китай, Японія, японсько-китайська війна 1894–1895 рр.

Постановка проблеми. На сучасному етапі гострих міжнародних конфліктів та досить напружених геополітичних відносин особливо актуальним стає питання можливості врегулювання конфліктних ситуацій. У цьому можуть допомогти дослідження бойових дій кінця XIX століття в Далекосхідному регіоні. Важливо розглянути детальні дії китайської та японської сторін, а також їхнього подальшого ставлення до цієї війни. Тому, проблема Японсько-Китайської війни 1894–1895 років є особливою не лише в контексті регіональних конфліктів, але й важлива для розуміння впливу на систему міжнародних відносин у Східній Азії та світі. У зв'язку із цією війною змінилися

міжнародні відносини за колоніальні володіння, що в наслідку перетворило Азію на арену боротьби між країнами.

Аналіз досліджень і публікацій. У результаті дослідження Японсько-Китайської війни 1894–1895 років варто наголосити, що ця тема є однією з найменш вивчених. Одна із перших робіт, яка була датована 1896 роком, є книга П.Н. Сіманського про історію Японсько-Китайської війни [6]. Далі в післявоєнний період вийшло кілька робіт – Г.В. Смірнова «Кораблі та битви» [7] та Пітера Дюса «Абак і меч: Японська експансія в Корею, 1895–1910» [8], які описують хід війни в далекосхідній країні. Особливий є нарис «Огляд стосунків із Японією з корейських справ 1895 року», виданому Міністерством закордонних справ у 1906 році, у якому розглядалися відносини із Японією. Натомість сучасні роботи в цій сфері пропонують детальний опис бойових дій, причин, які стали підставою для оголошення війни, що відображено в роботі А. Є. Савельєва [4].

Можна говорити про те, що Японсько-Китайська війна є мало дослідженим конфліктом у військово-політичній історії. Проте, вона стала помітною після початку японської експансії та однією з передумов для початку Російсько-Японської війни 1904–1905 років. Тому, слід зазначити, що з історії Японсько-Китайської війни 1894–1895 років існує лише кілька публікацій, але в цілому головних робіт вкрай мало. Та ще й сучасні дослідження зазвичай мають більше описовий характер, які не заглиблюються в деталі.

Метою статті є детальний аналіз причин, перебігу подій, наслідків Японсько-Китайської війни, що відбувалася на території Китаю протягом 1894–1895 років.

Виклад основного матеріалу (результатів) дослідження. Японсько-Китайська війна була першою широкомасштабною військовою акцією, розпочатою урядом Японії для забезпечення своєї країни колоніями в азійському регіоні, точніше, на території Китаю та Кореї. Подібні плани вже давно розроблялися панівними колами країни «сходячого сонця», і, починаючи з 1870-х рр., їх намагалися втілити в реальність [3, с. 15].

Так, уряд Японії починає активно проявляти інтерес до територій Кореї. Ця країна була політично вигідною і мала дуже вигідне географічне положення. Проте традиційно Корея входила до сфери інтересів Китаю, що значно ускладнювало завдання розширення зони впливу для японців. Варто зазначити, що й у самій Кореї назрівали невдоволення та протиріччя. З початку 1890-х рр. в країні ширилися селянські повстання, які були спрямовані проти непомірних податків, беззаконня чиновників, а також вторгнення на ринок дешевих іноземних товарів, з якими не могли конкурувати місцеві виробники [8].

У 1885 році між Китаєм і Японією був підписаний Тяньцзіньський договір, за яким зобов'язувала обидві сторони утримуватись від втручання у внутрішні справи Кореї [3, с. 25]. Навіть, за деякими пунктами договору обидві держави були зобов'язані вивести війська з Кореї протягом чотирьох місяців після підписання конвенції та домовлялися не надсилати війська до Кореї без попередження один одного [9]. Однак корейська влада продовжила «прокитайську політику» й не особливо дозволяла японським торговим компаніям виходити на корейський ринок. Такі дії викликали незадоволення з боку японської опозиції, і це дало можливість для критики уряду через небажання захищати національні інтереси. Також у Японії були певні невдоволення проведеними реформами. Тому було прийнято рішення про досить коротку, переможну війну, яка могла б допомогти «зміцнити імідж» уряду [6, с. 20].

Привід для оголошення війни виник у 1894 році. У Кореї почалося велике народне повстання, яке було викликане невдоволенням політикою Японії. Урядові війська були розгромлені, тому Сеул не міг самостійно придушити заколот. За підтримкою уряд звернувся до Китаю. У Корею були відправлені китайські війська, про що незабаром була поінформована Японія. Відразу з її боку були вислані війська для захисту японського посольства та японських підданих, які проживали в Кореї. Невдовзі повстання було придушене, і Китай оголосив про виведення своїх військ, проте Японія цього не зробила. Прикриваючись «захистом японських інтересів», вони відмовилися виводити війська й

почали активно тиснути на корейський уряд. Сеул був готовий піти на ряд поступок в обмін на вихід японців із корейських земель. Проте ці умови були проігноровані [2, с. 22].

19 липня 1894 року японський посол Оторі вимагав від корейського уряду видати наказ про виведення китайських військ із Кореї та розірвати всі чинні корейсько-китайські договори. Проте, не отримавши відповіді, через три дні японські війська штурмом захопили палац сеульського уряду. Після цього корейський ван потрапляє в полон до японців, де змушений був відмовитися від престолу на користь свого батька. Новий правитель відразу ж розірвав усі торгово-економічні відносини з Китаєм та наказав вивести китайські війська з Кореї. Тому, японська агресія щодо Кореї була викликана в першу чергу бажанням розширення територій та пошуком нових ринків збуту, що стало одним із ключових мотивів її політики в цьому регіоні. І подальші військові дії, розпочаті Японією, зрештою, призвели до того, що Китай змушений був дорого заплатити за помилку, надавши Кореї повну незалежність [3, с. 32].

Попри значну чисельну перевагу китайської армії (близько одного мільйон осіб), не можна сказати, що вона була якісно підготовлена на належному рівні. Більша частина озброєння було застарілим, а тактика ведення бою давно втратила актуальність. Фактично готовим до війни був тільки пекінський польовий корпус. Ці формування називалися «нове військо» й налічували близько 45 тисяч осіб. Комплектування та набір військ відбувалося не належно, тому не було як такого резерву живої сили. Армія поділялася на тактичні одиниці: у піхоті це батальйон (500 осіб), у кавалерії – ескадрон (250 осіб). Ці одиниці були погано пристосовані для ведення розгорнутого бою, вищих тактичних одиниць не було. Що особливо, генерали часто не мали військової освіти, проте мали досвід, хіба що, у придушенні народних повстань. Інші частини відчували гостру нестачу зброї, а про форму мали дбати самі солдати. Велика частина коштів, що виділялися на озброєння, просто розкрадалася місцевими чиновниками й генералами. У флоті справи були кращими, але ситуація все ж не була оптимальною. Незважаючи на те, що самі кораблі були відносно новими, рівень їх озброєння був дуже низьким. Снаряди виготовлялися неякісно, а самі гармати застаріли і вимагали заміни. Примітно, що командування зовсім не було підготовлене й погано розуміло тактику морського бою [5]. В цілому єдиного командування морський флот не мав, й ескадри підпорядковувалися місцевим генерал-губернаторам [3, с. 40].

Японія значно серйозніше підходила до підготовки своїх військ. З 1872 року була запроваджена загальна військова повинність, строк служби становив 12 років, з яких три роки потрібно було служити в регулярній армії, чотири роки – у резерві, а п'ять років – у територіальній армії. Бійці, які вже відслужили в регулярній армії, направлялися на формування народного ополчення [9]. Армія була організована за європейським зразком, для навчання запрошували інструкторів із Франції та Німеччини. Чисельність японської армії становила близько 200 тис. осіб, яка складалася з піхоти, кавалерії, артилерії, фортифікаційної артилерії, інженерних військ та обозних військ. Полки були об'єднані у дві дивізії, які складали армію. Кожна дивізія підрозділялася на дві бригади піхоти, інженерний та обозний батальйони, кавалерійський та артилерійський полк [1]. Справи по флоту були набагато кращими порівняно з китайцями. Більшість японських кораблів була побудована за англійським зразком [7]. Загалом стан портів був кращим, ніж у китайців. Офіцерський склад був добре навчений і мав на чолі талановитого адмірала Іто Сукеюкі. Усього флот мав 75 одиниць кораблів, які були оснащені швидкострільними гарматами середнього калібру [6, с. 34].

29-го липня, відбулася перша битва японців та китайців, де японські війська несподіваною атакою змусили китайські гарнізони відступити на південно-захід, щоб приєднатися до своїх військ у Пен'янзі [4, с. 9]. Після цього, першого серпня 1894 року, Японія офіційно оголосила війну Китаю. В обох країнах розпочалася активна мобілізація. У Китаї терміново добирали людей для виїзду до Кореї, загальна чисельність склала

35 тисяч осіб, однак вони не мали жодної підготовки та екіпіровки. У Японії мобілізація затягнулася довше, ніж планувалося, і тривала з травня по вересень [4, с. 10].

Не кращою була ситуація і на морі. Основним завданням Китаю було безпечне висадження сухопутних військ на територію Кореї, бойовим кораблям було наказано охороняти транспортні судна та, по можливості, не вступати в бій із японцями. Японська сторона неодноразово намагалася заважати висадці солдатів [2, с. 42].

Першим великим зіткненням на морі стала атака японського крейсера «Нанива» [7] на пароплав «Коушинг», що йшов під англійським прапором. Основною китайською позицією було стародавнє місто Пхеньян, навколо якого стояла стіна з безлічі легких укріплень. 16 вересня японці підійшли до воріт міста. Вранці 17 вересня китайці помітили японські кораблі раніше, що дало їм час на підготовку. Жодних чітких вказівок від китайського командування не надійшло, але кораблям наказали максимально наблизитися до японців і вражати ворога. Ескадра була поділена на два загони, планувалося оточення китайського флоту та знищення його артилерійським вогнем із далекої відстані. Кораблям було категорично заборонено наближатися до супротивника, інакше існував великий ризик потрапляння під вогонь [4, с. 11]. Зі світанком почався обстріл укріплень Пхеньяна та штурм. Першими атаку розпочали японські крейсери, напавши на два китайських кораблі. Після певної перестрілки флот японців знову з'єднався в одну ескадру, оточивши основні сили супротивника. Однак китайці завзято відбивали атаку, завдаючи серйозних ушкоджень японським кораблям. Цілковитою несподіванкою для адмірала Іто Сукеюкі стало зіткнення з китайськими військовими кораблями. Внаслідок бою затонуло чотири китайських судна, жодне японське не пішло на дно, але багато з них вимагали серйозного ремонту [8]. Однак, незважаючи на втрати, китайський конвой виконав завдання безпечної висадки піхоти на корейські землі [2, с. 48]. Японці зазнали численних втрат, і згодом командування вирішило припинити наступ через відсутність серйозних результатів. Неочікувано, китайська сторона почала переговори про припинення вогню, щоб встигнути підготувати контратаку, яка дозволить частині військ покинути місто та втекти на північ. Але, згодом китайські війська атакували японців, що дозволило шести тисячам солдатів Китаю покинути місто. І 17 вересня японські війська здобули місто Пхеньян [2, с. 41].

Після битви біля міста Пхеньяна та морського бою біля річки Ялу китайці повністю втратили контроль над Кореєю, у зв'язку з чим урядом Японії було прийнято рішення перенести військові дії на територію Китаю. Однак, була потрібна армія, щоб укріпити своє становище в Кореї. І надалі виникали невеликі партизанські загони, які підривали постачання та намагалися зірвати будь-яку можливу операцію [7, с. 10].

Головна мета японців на той момент було взяття найважливішої військово-морської фортеці Порт-Артура. База була прекрасно укріплена з моря, мала все необхідне обладнання для обслуговування кораблів. Японське командування прийняло рішення про взяття Порт-Артура із суші, оскільки з моря фортеця була практично неприступна [4, с. 11-12]. Четвертого листопада японські війська почали наземну атаку китайських позицій. Шостого листопада було захоплене місто Цзинь-Чжоу, після майже без бою було здане місто Талієнван. Атака відбувалася одночасно і із суші, і з моря, оскільки місто було добре укріплене й мало навчений гарнізон. Тим незрозумілішим і безглуздішим виглядає відхід китайців і залишення одного з найважливіших стратегічних пунктів без опору. Після взяття Талієнвана суттєво полегшилася логістика військ і вантажів. Активно наступ на Порт-Артур розпочався 17 листопада. Після кількох зіткнень із китайськими частинами, японці вийшли до стін фортеці і 21 листопада почали штурм. Після довгих і запеклих боїв сухопутна лінія бази була захоплена [2, с. 51].

Починаючи з 20 січня японська ескадра на чолі з адміралом Іто Сукеюкі підійшла до стін Вейхавея. Невеликий китайський загін зміг відбити першу атаку й попередити командування про японські наміри. Наступна атака почалася лише 26 січня. Після кількох невдалих спроб захоплення фортеці війська змогли захопити всі берегові наземні укріплення Вейхавея [4, с. 15].

Чекаючи підкріплення, китайський адмірал Тінг отримав телеграму, що додаткових бойових сил не буде. І єдиним рішенням було прийняти капітуляцію за умови евакуації особового складу ескадри і фортець. Японці і собі зобов'язали Тінга залишити кораблі, порт і арсенал. Не витримавши такої поразки, адмірал та командир Тінг наклали на себе руки. 14 лютого 1895 року японська армія увійшла у Вейхайвей [4, с. 15].

Подальше просування японців у напрямку Нючжуаня було досить стрімким. Війська були розділені на кілька бригад, одна з яких четвертого березня здійснила успішний штурм Нючжуаня, тоді як інша заволоділа містом Інкоу. Але ж китайська артилерія завдала серйозних втрат японцям і тимчасово зупинила їхній наступ [4, с. 15-16].

Уже дев'ятого березня дивізія генерала Нодзу зі сходу вийшла на обстріл міста Тяньцзинь, після двох годин щільного артилерійського обстрілу армія вирушила на штурм. Китайці не вступали в бій, підпалили місто й почали відступати. Тяньцзинь був взятий, його укріплення були знищені [4, с. 16].

Варто говорити, що японська армія практично не зустрічала гідного опору на шляху з Кореї в Китай, у зв'язку з чим усі стратегічно важливі об'єкти фактично здалися їм без бою. Хід війни показав повну нездатність китайських генералів командувати військами, застосовувати стратегічне та тактичне мислення, тоді як японці проявили відмінні знання військової справи, вищу військову дисципліну [3, с. 81].

Імператор Китаю був вражений поразкою як сухопутної армії, так і флоту, тому було прийнято рішення розпочати мирні переговори з японською стороною. Лі Хунчжан, який був одним із найвпливовіших сановників, відновлений у чині та 19 березня прибув до міста Симоносекі, де мали відбутися переговори. Проте японська сторона висунула дуже жорсткі умови, які Лі Хунчжан відмовився прийняти, і залишив місто без підписання договору. Проте, на зворотному шляху на нього було вчинено замах, однак державний діяч не був убитий. Згодом, 31 березня було підписано тимчасове перемир'я, переговори продовжилися після одужання Лі Хунчжана. Результатом підписання став попередній Сімоносекський мирний договір, який укладений 17 квітня 1895 року, згідно з яким визначалися такі умови: 1) Китай виплачує Японії контрибуцію в розмірі 300 млн єн.; 2) Китай відкриває свої порти для японських торговців і надає особливі умови для торгівлі, укладає торговий договір із Японією; 3) Китай визнає незалежність Кореї; 4) Китай передає під управління Японії Формозу, південну частину Ляодунського півострова з містами Нючжуаня, Порт-Артур; 5) Вейхайвей залишиться під контролем Японії до виплати перших 150 млн єн [9].

Однак вимоги японців не були задоволені, оскільки великі держави, такі як Росія, Англія та Франція, не хотіли посилення Японії в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні на шкоду своїм інтересам. Остаточний варіант договору був підписаний 8 травня 1895 року.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Таким чином, варто наголосити, що війна 1894–1895 років мала значний вплив на розвиток подальших відносин Японії, Кореї та Китаю. Війна Японії та Китаю продемонструвала зростаючу військову потужність країни «сходячого сонця», високу підготовленість рядового та командного складу, з одного боку, а з іншого – виявила певну неготовність китайської армії до ведення бойових дій у сучасних умовах. Озброєння китайської армії було застарілим, а війська погано підготовлені. І одночасно ця війна показала зростаючу слабкість Китаю з його величезним населенням і багатими природними ресурсами, які в умовах того часу не змогли забезпечити економічний розвиток, політичну та військову могутність.

Таким чином, раніше відстала «країна Сонця, що сходить» несподівано за кілька десятиліть сама стала колоніальною державою, яка продемонструвала своє нове обличчя. Тому, Японія залишила ізоляцію в минулому і прагнула бути важливим учасником подій на світовій арені.

Список використаних джерел

1. Не Шичэн. Дунчжэн жици (Дневник Восточного похода) / Чжан-Жи чжаньчжэн (Японо-китайская война). Шанхай, 1956. Т. 6 URL: <https://coollib.in/b/339025-zhurnal-arsenal-kollektsiya-arsenal-kollektsiya-2013-n-04-10/read> (дата звернення: 23.09.2024).
2. Новая история Китая / Институт Востоковедения Академии наук СССР; отв. ред.: С.Л. Тихвинский. Москва: Наука, 1972. 670 с URL: <https://omnia.college-de-france.fr/discovery/fulldisplay/alma990006348350107166/33CDF INST:33CDF INST> (дата звернення: 04.10.2024).
3. Нозиков Н. Японо-китайская война 1894–1895 гг. Москва: Воениздат НКО СССР, 1939 URL: http://militera.lib.ru/h/0/one/nozikov_n.rar (дата звернення: 30.09.2024).
4. Савельев А.Е. Японо-китайская война 1894–1895 гг. Вестник Краснодарского университета МВД России, № 4, 2010 URL: <https://rep.vsu.by/bitstream/123456789/29213/1/141-143.pdf> (дата звернення 24.09.2024).
5. Сборник материалов по военно-морским вопросам. Вып. 1. Японо-китайская война, изд. Военно-морского учебного отдела Главного морского штаба., 1896. 361 с. URL: https://rusneb.ru/catalog/000200_000018_v19_rc_1604617/ (дата звернення: 01.10.2024).
6. Симанский П.Н. Японско-китайская война 1894–1895. Пер. с нем., доп. примеч. и прилож., сделанными по др. источникам / Сост. Ген. Штаба Капитан Симанский. С портретами, планами и кроки: В. Березовский, 1896. URL: https://biblioclub.ru/index.php?page=book_red&id=109760&razdel=82 (дата звернення: 23.09.2024).
7. Смирнов Г.В. Корабли и сражения. Послесл. Г. И. Щедрина: Научно-художеств. лит-ра/Рис. В.И. Барышева, К.Г. Фадына. Москва: Дет. лит., 1987. 176 с. URL: http://militera.lib.ru/tw/0/one/smirnov_gv.rar (дата звернення: 29.09.2024).
8. Peter Duus, The Abacus and the Sword: The Japanese Penetration of Korea, 1895–1910 Berkeley: University of California Press, 1995 480 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=DZaizVa8oAAC&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 03.10.2024).
9. Kyu Hyun Kim, The Sino-Japanese War (1894–1895): Japanese National Integration and Construction of the Korean “Other”., International Journal of Korean History Vol.17. № 1. 2012. 30 p. URL: <https://ijkh.khistory.org/upload/pdf/17-1-1.pdf> (дата звернення: 03.10.2024).

УДК 94 (4) «1908/1909»

Андрій НЕЧИПОРЕНКО

«БОСНІЙСЬКА КРИЗА 1908–1909 рр.:

ПЕРЕДУМОВИ, ХРОНОЛОГІЯ ПОДІЙ, НАСЛІДКИ»

(студент II курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – доцент, кандидат історичних наук І.С. Позднякова

Анотація. Стаття присвячена аналізу Боснійської кризи 1908–1909 років, яка стала одним із ключових епізодів міжнародних відносин на початку XX століття та сприяла загостренню конфліктів між великими європейськими державами, що врешті-решт призвели до Першої світової війни. У роботі розглядаються передумови кризи, зокрема вплив ослаблення Османської імперії, зростання націоналістичних настроїв на Балканах та інтереси Австро-Угорщини, російської імперії і інших великих держав регіону. На завершення аналізуються наслідки кризи для міжнародних відносин, зокрема зміни в розстановці сил на Балканах та вплив на подальшу ескалацію напруженості між державами.

Ключові слова: міжнародні відносини, Берлінський конгрес 1878 року, Боснійська криза.

Постановка проблеми. Навряд чи може викликати сумнів твердження про те, що Боснійська криза 1908–1909 рр., яка сама по собі, мало не викликала військовий конфлікт, є прологом Першої світової війни. Балкани на початку XX століття були регіоном жорстоких зіткнень між великими державами Європи. Австро-Угорщина, яку Отто фон Бісмарк називав «вартовий Німеччини на Балканах» не приховували свого інтересу до Албанії, Чорногорії та Боснії, де їй протистояла росія, яка також мала власні плани. А тому, Боснійська криза 1908–1909 рр. посідає важливе місце в системі міжнародних відносин початку XX століття. Ставши прологом до Першої світової війни, ця подія завжди привертала до себе пильну увагу істориків та політологів. У переважній більшості досліджень, аналітики надають великого значення легітимності самого факту анексії Боснії і Герцеговини, а також впливу цього досить сміливого дипломатичного кроку на передвоєнну розстановку політичних сил у Європі. Також недостатня увага істориків до вивчення реакції європейців, на експансіоністську політику барона Алоїза фон Еренталя – міністра закордонних справ Австро-Угорщини, зусиллями якого була підготовлена анексія Боснії і Герцеговини, сьогодні викликає необхідність розгляду цього питання.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивченню різних аспектів Боснійської кризи приділено увагу в загальних працях з історії Сербії [11], Хорватії [9], Чорногорії [8]. Також заслуговують на увагу дослідження О.О. Лисова [3], О.А. Маначинського [4] та О.В. Павлюченка [5]. Із західних авторів варто виділити праці А. Тейлора [6], С. Фея [7] та Б. Єлавіч [2].

Метою статті є висвітлення хронології Боснійської кризи 1908–1909 рр. та осмислення її впливу на міжнародні відносини початку XX століття.

Виклад основного матеріалу. Початки кризи слід шукати серед рішень, ухвалених на Берлінському конгресі 1878 р., наслідком якого була реорганізації Південно-Східної Європи. Імперія Габсбургів отримала право окупації османських провінцій Боснії і Герцеговини й так званого санджака Новий Пазар. Крім того, Габсбурзька монархія стала представником державної влади в Боснії і Герцеговині: не де-юре, а де-факто, оскільки Берлінський договір надавав Австро-Угорщині право створити на цих територіях власну адміністрацію [10]. Після того, як в Османській імперії спалахнула молодотурецька революція, віденські політики побоювалися, що нові правителі Порти зможуть відновити свою політичну владу в Боснії і Герцеговині. Зокрема, у Відні боялися, що представники Боснії і Герцеговини потраплять до нового парламенту [12].

Не в останню чергу через значні кошти, які Австро-Угорщина інвестувала в розвиток інфраструктури Боснії і Герцеговини, австро-угорський уряд прагнув уникнути вище названого сценарію за будь-яку ціну. 6 жовтня 1908 року Габсбурзька монархія повідомила Османську імперію про «анексію» Боснії і Герцеговини, підкресливши в той же час, що австрійські війська будуть виведені із санджака Новий Пазар. Але такий крок Відня був рішуче відкинутий у Константинополі. Доки 26 лютого 1909 року габсбурзько-османську кризу не було вирішено шляхом двостороннього компромісу, який, серед іншого, передбачав певні привілеї для мусульманського населення Боснії і Герцеговини [12].

Приєднавши Боснію і Герцеговину, Габсбурзька монархія переслідувала ще одну мету, а саме стримування південнослов'янського руху. Історик Зіяд Шехич звертає увагу на те, що Франц Йосиф I – імператор Австрії (1830–1916 рр.) – окреслив майбутній конституційний лад Боснії і Герцеговини у своїй прокламації до народу цього краю, виданій напередодні анексії [13]. Щодо Сербії, яка претендувала на територію Боснії і Герцеговини в контексті своїх власних національних амбіцій, легко зрозуміти, що реакція сербської громадськості на «анексію» (колишніх) османських територій була негативною. Переважна більшість сербського народу вимагала оголошення війни Відню – навіть ціною

можливої поразки. Серби намагалися заручитися підтримкою росії, однак та була ослаблена через невдачі під час російсько-японської війни, через що не могла надати своєму союзнику необхідну підтримку [Там само].

Втім напередодні офіційної інкорпорації Боснії і Герцеговини, посол Австро-Угорщини в росії Леопольд Граф Берхтольд організував особисту зустріч Алоїза фон Еренталя, міністра закордонних справ Австро-Угорщини, та його російського колеги – О. П. Извольського в місті Бухлау 2–3 вересня 1908 р. Извольський визнав право Відня включити Боснію і Герцеговину, але наполягав на обговоренні цього питання, а також питання і про Дарданелли, у межах попередньої міжнародної конференції. Еренталь же не повідомив Извольського про передбачувану дату інкорпорації, а також не згадував про те, що Австро-Угорщина мала на меті реалізувати свій проєкт без консультацій з іншими країнами. Це було дипломатичною поразкою росії [13].

Під час кризи Німеччина підкреслила готовність підтримати свого союзника Австро-Угорщину. У подальшому розвитку подій росія зближувалася з Францією та Великою Британією. Отже, поляризація сил Першої світової війни стала чіткішою під час і після Боснійської кризи 1908–1909 рр.

Наслідки кризи стали вирішальними для геополітичної конфігурації Південно-Східної Європи. І в першу чергу це стосується посилення напруженості на Балканах. Анексія Боснії і Герцеговини поглибила конфлікт між Австро-Угорщиною та Сербією, що стало одним із ключових факторів, які призвели до початку Першої світової війни.

Крім того, поразка росії в дипломатичному протистоянні з Німеччиною та Австро-Угорщиною серйозно підірвала її вплив на Балканах. Це стало одним із поштовхів до переосмислення зовнішньополітичної стратегії та зміцнення її союзницьких відносин із Францією та Великою Британією.

Боснійська криза також загострила конкуренцію між Антантою і Троїстим союзом, прискоривши формування блокової системи, що сприяло подальшій ескалації міжнародної напруженості в Європі.

Подія вплинула і внутрішньополітичні процеси в Австро-Угорщині. Анексія Боснії і Герцеговини додала імперії нові території, але водночас збільшила етнічну строкатість. Зростання невдоволення серед південних слов'ян призвело до подальших конфліктів і загострення суперечностей.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Отже, Боснійська криза 1908–1909 рр. стала важливою віхою в історії міжнародних відносин, яка продемонструвала, наскільки складною була політична ситуація на Балканах та в Європі на початку XX століття. Вона виявила глибокі розбіжності між великими державами, які були пов'язані не лише з територіальними претензіями, а й із прагненням до гегемонії на європейському континенті. Хоча криза не переросла в повномасштабну війну, її наслідки мали довготривалий вплив, зробивши її одним із чинників початку Першої світової війни.

Список використаних джерел:

1. Гончаренко А. Боснія та Герцеговина в зовнішній політиці Великобританії та Росії у період Східної кризи 1875–1878 рр.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02. Луганськ, 2004. 20 с.
2. Єлавіч Б. Історія Балкан XX століття. Т. 2. / пер. з англ. Р.А. Семків. Київ: Свенас, 2004. 600 с.
3. Лысов А. Великие державы и Сербия: из истории международного положения Сербии в конце XVIII – 70-е годы XIX в. Донецк: ДНУ, 2005. 256 с.
4. Маначинський А. Югославия: приговор вынесен. Київ: Румб, 2005. 328 с.
5. Павлюченко О. Россия и Сербия. 1888–1903 (дипломатические отношения, общественные связи). Київ: Наукова думка, 1987. 130 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0000955> (дата звернення: 30.09.2024).

- 6.Тейлор А. Дж. Борьба за господство в Европе. 1848–1918 / пер. А.О. Зеленина. Москва: Иностранная литература, 1958. 642 с.
- 7.Фей С. Происхождение мировой войны. Т. 1. / пер. с англ. С. Соколова и А. Сперанского. Москва: Госсocэкгиз, 1934. 388 с.
- 8.Andrijasevic M. Istorija Crne Gore: od najstarijih vremena do 2003 Podgorica: Centar za iseljenike, 2006. 528 str.
- 9.Bilandzic D. Hrvatska moderna povijest. Zagreb: Golden Marketing, 1999. 814 str.
10. Geller L. Bosnisch-hercegovinische Verfassungs-und politische Grundgesetze. Volume 91 of Österreichische Gesetze. Vienna: M. Perles, 1910. 136 p.
11. Норовић В. Историја Срба. Подгорица, 2005.
12. Vocelka, Karl: Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie 1848–1918, in: Wandruszka, Adam / Urbanitsch, Peter (eds.): Die Habsburgermonarchie 1848–1918, vol. VI. Vienna 1993 Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, pp. 247–278. URL: <https://dokumen.pub/das-osmanische-reich-und-die-habsburgermonarchie-in-der-neuzeit-3702904883-3486578618-9783702904883.html> (дата звернення: 27.09.2024).
13. Peters Marc Stefan. Bosnian Crisis. URL: <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/bosnian-crisis/> (дата звернення: 27.09.2024).

УДК 94 (4) «1914/1918»

Інна БОБИК

**ЖІНКИ НА ВИРОБНИЦТВІ БОЄПРИПАСІВ
ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

*(студентка IV курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
факультету історії, бізнес-освіти та права*

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент І.С. Позднякова

Анотація. У статті розглянуто такі аспекти жіночого досвіду в часи Першої світової війни як зміни в повсякденному житті та залучення жінок до праці у воєнній промисловості.

Ключові слова: Перша світова війна, жінки на виробництві, «муніціонетки», виготовлення боєприпасів.

Постановка проблеми. Перша світова війна стала переломним моментом для соціальних і гендерних ролей у суспільстві, зокрема й у сфері праці. З мобілізацією чоловічого населення на фронт постала гостра потреба в робочій силі для підтримки виробництва, зокрема боєприпасів. Жінки, які раніше не працювали в промисловості, почали масово залучатися до важких і небезпечних робіт, які традиційно вважалися «чоловічими». Ця трансформація супроводжувалася численними викликами – від несприятливих умов праці до соціальної дискримінації. Проблема полягає в тому, що попри вагомий внесок жінок у військову економіку, в історичних дослідженнях частіше їх роль недооцінюють, що викликає потребу глибшого аналізу.

Аналіз досліджень і публікацій. Основна частина матеріалів, використаних при написанні даної публікації, розміщена на офіційних сайтах британських і американських музеїв та електронних бібліотек [2; 3; 4; 5; 7;]. Віднайдені фотоматеріали та плакати є важливим джерелом для вивчення повсякденного виміру досліджуваної проблеми та настроїв, які панували в британському та американському суспільствах.

Мета статті полягає в тому, щоб дослідити та висвітлити роль жінок у забезпеченні фронту боєприпасами під час глобального конфлікту, в умовах мобілізації чоловіків до збройних сил.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важко переоцінити роль працівників, задіяних на виробництві зброї та боєприпасів під час Першої світової війни. Адже саме вони забезпечували військових на фронті необхідним технічним оснащенням та зброєю. На початковому етапі війни британська промисловість виявилася неготовою виробляти таку кількість військових матеріалів, які мали знадобитися протягом наступних чотирьох років. Хоча за перші шість місяців війни виробництво зросло в дев'ятнадцять разів, цього все одно було недостатньо. Коли почалася війна, постачання боєприпасів стало обов'язком Департаменту виробництва озброєнь, який був частиною військового відомства. У серпні 1915 року державні заводи боєприпасів забезпечували армію приблизно третиною озброєння, і було лише 16 фірм, які брали участь у тендерах на контракти військового відомства. Наявного обладнання для виробництва гвинтівок, кулеметів і важкої артилерії було недостатньо. Частково проблема полягала в тому, що Військове відомство закуповувало продукцію лише у відомих фірм, які конкурували одна з одною, обіцяючи постачати більше, ніж могли виробити, внаслідок чого мав місце значний дефіцит боєприпасів [3].

Через це в пресі розгорівся скандал, наслідком якого стало створення, за ініціативи Девіда Ллойда Джорджа, у тому ж 1915 році Міністерства боєприпасів, яке він і очолив. Міністерство було створене для контролю виробництва та нагляду за постачанням готової продукції. Окрім цього воно займалося такими питаннями як дисципліна на робочому місці, дотримання робочого часу, відстежувало рівень прибутку заводів. Закон про Міністерство боєприпасів містив пункти, які забороняли страйки й локаути та запроваджували обов'язковий арбітраж. До 1916 року в країні було понад 5000 підконтрольних міністерству установ [5, с. 77].

Паралельно із цим було запроваджено низку нових пропозицій щодо покращення рівня виробництва. Однією з таких був заклик жінок стати на військову службу. Тисячі жінок-добровольців відгукнулися на заклик, і невдовзі були працевлаштовані на заводи, чисельність яких зростала по всій країні. З них понад 700 000 жінок, а можливо і близько мільйона прозвали «munitionettes» або «Canary Girls», що українською звучить як «муніціонетки» або «канарки». Так їх називали через жовтий колір шкіри, якого вона набувала під час роботи з токсичними хімічними речовинами [7].

Щодня вони працювали з небезпечними хімічними речовинами без належного захисного одягу. Багато з них працювали з тринітротолуолом, він же тринітротолуол він же тротил, він же тол, який нам «подарував» німецький хімік Йозеф Вільбранд. Тротил дешевий, простий у виробництві, гарно зберігає свої властивості під дією зовнішнього оточення та не чутливий до вологості, а ще це дуже токсична та стійка речовина. При контакті зі шкірою тротил тимчасово забарвлює її в жовтий колір за рахунок реакції з меланіном. Також тротил негативно впливав на печінку, кров та селезінку [3].

Умови, у яких працювали «муніціонетки», були важкі та небезпечні для життя і здоров'я. Важко визначити точну кількість загиблих від нещасних випадків на виробництві, оскільки про багато з цих випадків преса не повідомляла. Вважалося, що такі новини мали б негативний вплив на національний моральний стан і військові зусилля. І. Кларк згадувала, що її подруга померла від наслідків отруєння газом, отриманого під час заправки газових снарядів на боєприпасному заводі «White Lund» у Ланкаширі. Г. Окслі згадувала про свій час у «Woolwich Arsenal»: «У моїй конкретній роботі переважним було те, що пил із машини потрапляв в очі. Не було жодного засобу, щоб захистити очі» [4].

Знову ж таки, через роботу з хімікатами життя жінок було під загрозою через можливість вибуху чи загоряння матеріалів, з якими вони працювали. Кілька разів вибухівка, з якою працювали, спалахувала в руках працівниць. Надзвичайні випадки на заводах із виготовлення вибухівки не були рідкістю, робітниці навіть повинні були носити жетони, які мали допомогти ідентифікувати постраждалих у разі вибуху. Назавжди в історію катастроф увійшли:

1. *Вибух у Барнбоу в 1916 році*, що стався в приміщенні фабрики, де зберігалися наповнені й упаковані тисячі снарядів діаметром чотири з половиною дюйми. Вибух забрав життя 35 жінок, ще більше отримали поранення, і ще більше людей залишилося долати наслідки того, що було однією із найжахливіших у місті трагедій [2].

2. *Вибух у Сільвертауні 1917 року*. 19 січня 1917 року на заводі почалася пожежа, у результаті якої вибухнуло 50 тонн займистих речовин. Велика частина фабрики була миттєво зруйнована разом із кількома прилеглими будівлями та вулицями. У Сільвертауні загинули 73 людини, 300 отримали поранення. Від 60 000 до 70 000 об'єктів нерухомості зазнали різних ушкоджень. Завдані збитки були оцінені у величезну на той час суму чверть мільйона фунтів стерлінгів [6].

3. *Національна фабрика наповнення снарядів Чілвелл 1918 рік*. Вибух 8 тонн тротилу, забрав життя 134 людей, з яких лише 32 вдалося ідентифікувати. Ще 250 отримали поранення. Звук вибуху було чути за двадцять миль (понад 32 км) [1, с. 162–163].

За таких небезпечних для здоров'я умов, робочий графік жінок не був встановлений. Через тиск і вимоги військового виробництва їм доводилося працювати понад норму. Зазвичай діяла позмінна система, однак тривалість зміни не була врегульована й могла тривати до 12 годин. Багато заводів працювали і вдень, і вночі. Пізніше робітниці, задіяні на виробництві боєприпасів, згадували, якими виснажливими були нічні зміни і як важко було залишатися зосередженими під час роботи. Попри виснажливі умови, робочий день не мав тривалих перерв. Деякі фабрики забезпечували їдальні, умивальники та туалети для своїх працівниць, але їх можна було знайти далеко не на кожному робочому місці. Коли Кетлін Гілберт працювала на виробництві боєприпасів у Лондоні, свої робочі години із 6:00 до 17:30, вона проводила постійно стоячи. У жінок була 10-хвилинна перерва, щоб сходити в туалет, і вони мали постійно перебувати на робочому місці й там же харчуватися, наприклад, їсти бутерброди [4].

Попри ризики, на які наражалися жінки, що працювали на заводах із виготовлення боєприпасів, вони витримали. Жінки здобули нові навички та стали важливою частиною військових зусиль у тилу. По закінченню бойових дій було підраховано, що близько 80% зброї, яку використовували на фронті, було виготовлено «муніціонетками». Вклад жінок безсумнівно величезний. Хел Керрідж, звичайний солдат, згадував: «Ну, на кожний снаряд, який ми випустили, вони випустили десяток. Ох, ми були приголомшені, у цьому немає жодних сумнівів... Вони зняли всі обмеження щодо жіночої праці і справді були рятувальницями» [7].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Отже, з початком активної мобілізації чоловіків на фронт кількість жінок, які працювали на важких виробництвах, суттєво зростає. Важкі умови праці, виснажливий понаднормовий графік не зупиняли жінок на шляху опанування новими професіями. Жінки почали влаштовуватися на роботи, які донедавна вважалися лише чоловічими, що засвідчує доля «муніціонеток», які зіграли вирішальну роль у виробництві боєприпасів у Великій Британії під час Першої світової війни.

Список використаних джерел:

1. Залеток Н. Жінки в суспільному і політичному житті Великої Британії друга половина XIX ст. – 1939р. Дис. ... канд. іст. наук. Інститут історії України НАН України. Київ, 2016. 298 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/10934> (дата звернення: 04.09.2024).

2. Exhibition pays tribute to Leeds's women of the First World War. LEEDS.GOV.UK. URL: <https://news.leeds.gov.uk/news/exhibition-pays-tribute-to-leeds-s-women-of-the-first-world-war> (дата звернення: 08.09.2024).

3. In 1915 the Ministry of Munitions was created to oversee and increase production of armaments for the war. Many businessmen were recruited to run the new ministry, yet production was brought under greater state control than ever before. Did the way the Ministry

was staffed benefit the private firms and increase their profits? ARMING ALL SIDES. URL: https://armingallsides.org.uk/case_studies/a-businessmans-organization/ (дата звернення: 10.09.2024).

4. Nine Women Reveal The Dangers Of Working In A Munitions Factory. IWN. URL: <https://www.iwm.org.uk/history/9-women-reveal-the-dangers-of-working-in-a-first-world-war-munitions-factory> (дата звернення: 10.09.2024).

5. Patricia Fara. A Lab of One's Own: Science and Suffrage in the First World War. 2018. 330 р. URL: https://books.google.com.ua/books?id=OEBFDwAAQBAJ&q=munitions+women&redir_esc=y#v=snippet&q=munitions%20women&f=false (дата звернення: 13.09.2024).

6. Silvertown Explosion 1917. Exploring 20th Century London. URL: <https://web.archive.org/web/20070929124420/http://www.20thcenturylondon.org.uk/server.php?show=conInformationRecord.207> (дата звернення: 10.09.2024).

7. The Munitionettes and the work of women in the First World War. National Records of Scotland. URL: <https://www.nrscotland.gov.uk/research/learning/first-world-war/the-munitionettes-and-the-work-of-women-in-the-first-world-war> (дата звернення: 10.10.2024).

УДК 94 (4) «1916»

Олег САПУЛА

ПЕКЛО ВІЙНИ: ВЕРДЕНСЬКА М'ЯСОРУБКА

*(студент IV курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права*

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент І.С. Позднякова

Анотація. У статті розглянуто ключові аспекти Верденської битви, зокрема її основні цілі, тактику і стратегію ведення боїв, наслідки для Франції та Німеччини. Особливу увагу приділяється технічним параметрам озброєння, артилерійським ударам, системі траншей та оборонних споруд, що стали визначальними в затяжному конфлікті.

Ключові слова: Перша світова війна, Пагорб мерців, ескадрилья «Лафает», м'ясні штурми.

Постановка проблеми. Верденська битва, одна з наймасштабніших у Першій світовій війні, стала символом безглузвих людських втрат, непродуманих тактичних рішень і водночас символом мужності та стійкості солдатів. Її значення виходить за межі простої історичної події. Вона демонструє, як нові технології та зміна підходів до ведення війни призвели до затяжних боїв без явного переможця, але з колосальними жертвами. Вивчення Вердену є важливим і для аналізу сучасних військових стратегій. Ця битва показала обмеження традиційної тактики та підкреслила необхідність мобільності та ефективнішого використання ресурсів, що залишається актуальним і сьогодні. Крім того, досвід солдатів у Вердені дозволяє краще розуміти феномен посттравматичних стресових розладів, оскільки вони стикалися з постійною загрозою смерті, фізичними та психологічними стражданнями. Це дає сучасним дослідникам можливість зробити висновки про те, як довготривалі конфлікти впливають на моральний дух армії та психіку людей.

Аналіз досліджень і публікацій. Джерельною базою розвідки є опубліковані архівні матеріали, зокрема військові звіти та мемуари учасників битви. Історіографія проблеми представлена дослідженням Алістера Хорна, яке є глибоко зворушливим, співчутливим дослідженням про битву та людей, які брали в ній участь[2]. У книзі Яна Осбі «Дорога до Вердена» розповідається про плани генералів і страждання військ. Верден постає як важливий етап франко-німецької ворожнечі, а зміст книги радикально змінює погляд кожного читача на Францію і на саму природу війни [4]. «Міф Великої

війни: нова військова історія Першої світової війни» Джона Мосьєра написана на французьких і німецьких джерелах, які є основою для аналізу війни на Західному фронті з 1914 по 1918 роки [3].

Метою статті є загальний огляд Верденської битви, з'ясування ролі, яку битва відіграла в Першій світовій війні та її вплив на військову тактику.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці 1915 р. сторони Західного фронту остаточно переконалися, що широкомасштабні наступальні операції не увінчалися успіхом, тому вирішили прориватися на вузьких ділянках фронту. Жозеф Жоффр – верховний головнокомандувач французької армії, герой «Дива на Марні», який отримав звання генералісимуса, разом з англійцями планував наступ на півночі Франції. До літа 1916 р., коли місцевість повинна була підсохнути, розраховували перегрупувати армії та підтягнути додаткові резерви.

Командувач німецького генштабу Еріх фон Фалькенгайн планував діяти за подібною стратегією, але не збирався чекати до літа. Наприкінці 1915 р. німецько-австрійські війська під його керівництвом розгромили російські, прорвали Східний фронт і захопили Польщу, частину Прибалтики, Україну та Білорусь. Також вони окупували Сербію та Чорногорію на півдні. Тепер Німеччина мала можливість перекинути більше військ на Західний фронт. Фалькенгайн вирішив спрямувати свій удар на Верден, анклав у східній Франції, який складався з міста-фортеці Верден і подвійного кільця з понад 20 фортів по обидва боки річки Маас. На початку Першої світової війни німці не наважилися атакувати Верден, а просто обійшли його з півночі та півдня. Однак на початок 1916 р. Верден виявився виступом французької лінії оборони вглиб захоплених німцями територій.

Оскільки німці не наважувалися атакувати Верден протягом перших двох років війни, французи дійсно розслабилися. Крім того, під час підготовки до наступу на Соммі наприкінці 1915 року з Верденських фортів було вивезено понад 200 гармат і 600 тонн боєприпасів, а гарнізон скорочено до мінімуму. Німці планували цим скористатися. Фалькенгайн також розраховував на психологічний фактор [2, с. 14].

Для Франції Верден був символічним містом, частиною історичного регіону Лотарингія, за який французи та німці сперечалися кілька століть. Офіційно Верден увійшов до складу Франції після Вестфальського миру за підсумками Тридцятилітньої війни. А під час програної франко-пруської війни 1870–1871 років це була остання французька фортеця, яка впала. Крім того, Верден розташований на одній із головних доріг від кордонів Німеччини до Парижа. Згідно з планом Фалькенгайна, падіння Вердену повинно було завдати серйозної моральної шкоди Франції.

На папері стратегічний план німців виглядав ідеально. «Війська Франції будуть стікати кров'ю до смерті», – писав Фалькенгайн у меморандумі німецькому кайзеру Вільгельму II [4, с. 56].

Німці готувалися до операції із жовтня 1915 р. Майже 100 тис. солдатів було знято з фронту і відправлено в глиб країни для спеціальної підготовки. Їм довелося дослідити кожен ліс, яр, пагорб і болото навколо Вердена, щоб успішно штурмувати французькі позиції. А німецька авіація кілька місяців вела детальну повітряну розвідку укріплень противника. Ще приблизно 300 тис. солдатів під командуванням старшого сина німецького кайзера кронпринц Пруського Вільгельма мали підтримувати наступ із флангів. На початку операції німці мали п'ятикратну перевагу в чисельності військ. Основна тактика була така: артилерія вражає, а піхота здобуває. Масований артилерійський обстріл пригнічує вогневі точки та руйнує укріплення противника. Потім у французькі окопи входять штурмові війська з ручними кулеметами, мінометами та вогнеметами. У разі успіху за ними йдуть основні сили піхоти, а в разі невдачі знову береться за справу артилерія. Усе мало відбуватися системно і з незначними людськими втратами. План ретельно опрацьовувався в Генеральному штабі спільно з усіма полковниками, які мали брати участь в операції, і навіть у присутності самого кайзера.

Однак Жоффр усе ще вважав дії противника відволікаючим маневром і чекав атаки в іншому місці. Лише в останній момент він вирішив відправити підкріплення до Вердена. Спочатку німці планували наступ на 12 лютого, але через туман, сильний дощ і вітер його довелося відкласти.

Близько сьомої години ранку 21 лютого 1916 р. німці почали обстріл французьких позицій під Верденом, який тривав понад дев'ять годин із перервою на аеророзвідку. За цей час німці випустили майже два мільйони снарядів. Під обстріл потрапила територія протяжністю близько 30 кілометрів. Снаряди долетіли навіть до міста. Але головний вогонь німці зосередили на позиціях французів на правому березі річки Маас. За день німецькі війська просунулися приблизно на п'ять кілометрів і захопили передову лінію оборони Франції [3, с. 115].

У наступні дні все відбувалося за схожим сценарієм: вдень німецька артилерія знищила позиції французів, а ввечері їх захопила піхота. Французьке командування організувало контратаки. Іноді їм вдавалося повернути втрачені позиції ціною величезних втрат. Але за кілька годин німці знову їх вибивали. До 25 лютого німці захопили більшу частину французьких укріплень на правому березі річки Маас. Найважливіший форт Дуомон був захоплений без жодного пострілу силами лише однієї штурмової роти [1, с. 87].

За кілька днів німці також захопили залишки французького гарнізону в однойменному селі поблизу форту. Серед полонених був поранений 25-річний капітан Шарль де Голль, майбутній герой Другої світової війни та президент Франції. Повернувся з полону лише після поразки Німеччини в листопаді 1918 р. Здавалося б, усе йшло за планом Фалькенгайна. Німецькі війська стояли за 8 кілометрів від Вердена й методично обстрілювали місто. Французькі війська на правому березі Маасу тиснули на річку. А флангові резерви під командуванням кронпринца в бій ще не вступили. Генералісимус Жоффр втрачав авторитет. Йому нагадали про невдалий контрнаступ 1915 р. А після перших успіхів німців під Верденом по Парижу поповзли чутки, що він віддав наказ про здачу міста. Під тиском політичного керівництва ввечері 25 лютого 1916 р. Жозеф Жоффр передав командування обороною району Верден одному зі своїх найкращих генералів Філіпу Петену, майбутньому герою Франції часів Першої світової війни та зраднику-колабораціоністу під час Другої світової війни.

В останні дні лютого німці намагалися розвинути успіх, але їм завадила погода – випав сильний сніг. До того ж вони й самі собі нашкодили, адже масовані обстріли перетворили район наступу на суцільне болото, у якому загрузла піхота та важкі далекобійні гармати. На фронті німецькі війська змушені були атакувати позиції без значної артилерійської підтримки. Натомість Петен розмістив свої легкі гармати на флангах. Атаки німецької піхоти перетворилися на своєрідні «м'ясні штурми». На початку березня 1916 р. Фалькенгайн ввів у бій флангові резерви кронпринца Вільгельма. Але якщо, за попереднім планом, вони повинні були добити виснажених і майже розбитих французів, то тепер їм протистояли свіжі бійці. Майже місяць, до початку квітня, тривали флангові атаки. Найзапекліший бій відбувся 9 квітня за висоту 304, що на лівому березі Маасу (на північ від Вердена). Він увійшов в історію Франції та Німеччини під назвою «Пагорб мерців».

Це була остання спроба німців реалізувати початковий план. До того часу Фалькенгайн втратив понад 80 000 солдатів убитими та пораненими. Він думав про скасування операції, але тепер психологічний фактор зіграв проти німців. Визнати провал операції, яку вони так довго й ретельно готували, означало для них остаточно осоромитися. Треба було скоригувати плани і використати пресу. У німецьких газетах операція називалася не «захопленням», а «облогою» Вердена, щоб відтягнути найбільш боєздатні французькі війська з інших ділянок фронту.

На перший погляд така тактика спрацювала, втім дорого обійшлася німцям. Спочатку в операції мало брати участь приблизно вісім дивізій. Потім їх кількість

збільшили до 13, а згодом – до 50. Тепер битва під Верденом була здебільшого окопною битвою. Однак іноді обидві сторони влаштовували локальні наступи, які не мали стратегічної вигоди, але супроводжувалися значними втратами. Французам довелося встановити постійну ротацію. Всього в цій битві брали участь близько 70 дивізій [5, с. 126].

Головним досягненням французів під Верденом на початку літа 1916 р. була перевага в повітрі, зокрема завдяки ескадрильї «Лафает», яка отримала свою назву на честь маркіза де Лафаета, французького героя Війни за незалежність США і складалася переважно з американських пілотів-добровольців. Необхідно вказати на зміни в повітряній тактиці. Тепер замість поодиноких пілотів у небо підіймалися цілі групи – літаки-розвідники під прикриттям винищувачів. У повітряних боях брали участь групи по 6–12 літаків із кожного боку.

У липні 1916 р. німці були змушені перекинути свої сили з Вердена, адже на Східному фронті російська армія оговталася і здійснила Брусилівський прорив. Внаслідок наступу російської армії під командуванням генерала Брусилова на ділянці від Чернівців до Луцька із червня по вересень 1916 р. вдалося прорвати фронт і відкинути австро-угорську армію приблизно на 100 кілометрів, тож туди довелося направити підкріплення. Зрештою, наприкінці серпня Ерїха фон Фалькенгайна зняли з посади командувача німецького генштабу. Його змінив Пауль фон Гінденбург, майбутній президент післявоєнної Веймарської республіки [1, с. 110–112].

Однак із приходом нового командувача тактика Верденської битви не змінилася. Локальні атаки та контратаки, захоплення та швидка втрата позицій. Одним із найяскравіших прикладів є Форт Флері, який із кінця червня до середини серпня 1916 р. переходив із рук у руки 16 разів.

Наприкінці жовтня генерал Робер Жорж Нівель – головнокомандувач французької армії у 1916–1917 рр., отримав підкріплення і вирішив уперше за час битви під Верденом організувати широкомасштабний французький наступ. Він діяв приблизно так само, як і німці в перші дні операції: масована артилерійська підготовка, а потім наступ піхоти з десантними частинами на передньому плані. Як і німцям, французам довелося просуватися по місцевості, яка перетворилася на суміш бруду, попелу, руїн і мертвих тіл. Величезні воронки від снарядів були заповнені дощовою водою, і солдати іноді тонули в них. Втім до середини грудня 1916 р. французи відбили всі втрачені позиції. Під час останньої атаки 18 грудня французи прорвали оборону німців і захопили приблизно 100 гармат і понад 11 000 полонених. Наступного дня бої остаточно припинилися. Так завершилася Верденська битва, яка тривала 302 дні. Сторони опинилися практично в тих же позиціях, з яких усе починалося в лютому 1916 р., але це коштувало їм близько мільйона вбитих і поранених. Через це битва увійшла в історію як «Верденська м'ясорубка».

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Таким чином, Верденська битва, або «Верденська м'ясорубка», стала однією з найкровопролитніших подій Першої світової війни. Вона тривала з 21 лютого по 19 грудня 1916 року. Метою німців було виснаження французької армії через безперервні атаки на Верден, що супроводжувалися масовими артобстрілами та окопною війною. Попри величезні втрати, французька армія під командуванням генерала Петена змогла відстояти місто, зробивши Верден символом стійкості. Загалом понад 700 тисяч людей загинули або були поранені, що зробило битву сумним символом жахів війни та важливим уроком для майбутніх поколінь.

Список використаних джерел:

1. Blanchard Pascal. Verdun: Histoire d'une bataille mémorielle. Paris: Éditions La Découverte, 2016. 128 p. URL: <https://www.cheminsdememoire.gouv.fr/fr/verdun-les-evolutions-de-la-memoire-dune-bataille-symbolique> (дата звернення: 02.10.2024).

2. Horne Alistair. The Price of Glory: Verdun 1916. New York: Penguin Books, 1993. 400 p. URL: [https://www.google.com.ua/books/edition/The_Price_of_Glory/Hqde_Ay7hDkC?hl=uk&gbpv=1&dq=inauthor:"Alistair+Horne"&printsec=frontcover](https://www.google.com.ua/books/edition/The_Price_of_Glory/Hqde_Ay7hDkC?hl=uk&gbpv=1&dq=inauthor:) (дата звернення: 05.10.2024).
3. Mosier John. The Myth of the Great War: A New Military History of World War I. New York: HarperCollins, 2002. 400 p. URL: [https://www.google.com.ua/books/edition/The_Myth_of_the_Great_War/xt4ki0fgmDUC?hl=uk&gbpv=1&dq=inauthor:"John+Mosier"&printsec=frontcover](https://www.google.com.ua/books/edition/The_Myth_of_the_Great_War/xt4ki0fgmDUC?hl=uk&gbpv=1&dq=inauthor:) (дата звернення: 07.10.2024).
4. Ousby Ian. The Road to Verdun: World War I's Most Momentous Battle and the Folly of Nationalism. Anchor Books, 2003. 416 p. URL: [https://books-google-com.translate.goog/books?id=xpTtAAAAMAAJ&q=inauthor:"Ian+Ousby"&dq=inauthor:"Ian+Ousby"&x_tr_sl=en&x_tr_tl=uk&x_tr_hl=uk&x_tr_pto=sc](https://books-google-com.translate.goog/books?id=xpTtAAAAMAAJ&q=inauthor:) (дата звернення: 07.10.2024).
5. История Первой мировой войны 1914–1918 гг. / Под ред. И.И. Ростунова. Москва: Наука, 1975. Т 2. 608 с.

УДК 94(100)“1914/1918”:391(045)

Марина ЦВЕТІК

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОДНИХ ТЕНДЕНЦІЙ У ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914–1918 рр.)

*(студентка II курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права
Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.І. Бабак.*

Анотація. У статті подаються особливості розвитку тенденцій моди, стилю та зміни матеріалів. Функціональність та зручність в одязі відповідають вимогам воєнного часу, впливають на гендерну та національні тенденції провідних країн.

Ключові слова: мода, модні тенденції, мода війни, уніформа, цивільний одяг, стиль мілітарі, Коко Шанель, Перша світова війна.

Постановка проблеми. Перша світова війна (1914–1918 рр.) стала глобальним конфліктом, який вплинув на всі аспекти життя європейських та інших народів. Зміни в повсякденному житті, вплив на емансипацію, дискусії про пацифізм у феміністичному русі, трансформація в соціокультурній сфері, вплив на тенденції моди сформували жіночий досвід періоду великої війни. Військові дії, чисельна мобілізація населення, зниження виробничих можливостей та зміна ролі жінок у суспільстві мали безпосередній вплив на те, як змінювалися модні тенденції в цей період.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню даної теми приділяли увагу Микола Михайличенко, який вивчав військову моду доби української революції 1917–1921 років, студенти – члени НТСА історичного факультету Запорізького національного університету аналізували моду як соціокультурне явище в післявоєнний період. Франсуаза Тебо в праці «Жінки Європи у Першій світовій війні (1914–1918 р)» торкнулася різних аспектів досвіду жінок. Мода, як і інші форми культури, пристосовувалася до нових умов та відображала тогочасні соціальні ідеали та обмеження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розкішні та обмежені стилі едвардіанської епохи, що характеризуються складними корсетами, довгими до підлоги сукнями та надмірними орнаментами, ставали все більш не практичними перед обличчям війни. Коли чоловіки йшли воювати, жінки почали працювали на фабриках, фермах і в офісах. Ця соціальна зміна вимагала нового виду одягу – функціонального, зручного та відповідного вимогам військової праці.

Велика війна порушила глобальні ланцюжки поставок, які живили індустрію моди. Торговельні шляхи стали небезпечними, а ресурси були перенаправлені на військові

зусилля. Це означало дефіцит самих матеріалів, необхідних для розкішної моди. Імпорт шовку різко впав, і навіть основні тканини, такі як вовна, стали дорожчими. Крім того, легковажність, пов'язана із цією модою, здавалася невідповідною суворим реаліям війни. Вишукані бальні сукні здавалися недоречними, коли люди стикалися з нестачею їжі та щоденними нагадуваннями про розруху на передовій [1]. Популярними в 1914–1918 роки були саржева тканина та джерсі, габардин, замінюючи дорогі матеріали – вовну та шовк.

Загалом, мода воєнного часу продовжувала загальну тенденцію напрямків циклу оновлюватися кожні кілька років, незалежно від воєнного часу. Найбільшою зміною стилю моди, стало визначення костюма на замовлення як «уніформи домашнього фронту», особливо для елітних жінок. Панянки, які працювали, у довоєнний період протягом дня носили спідниці, блузки та жакети. У воєнний час вони не змінили свій стиль. Жінки із заможних родин, які до війни звикли змінювати одяг до п'яти разів на день, почали спрощувати свій гардероб, обираючи зшитий на замовлення костюм на ранок і день, як найбільш практичний одяг. Спрощення силуету, що відбулося між 1914 і 1918 роками, допомогло започаткувати новий повоєнний образ.

Під час Першої світової війни жінки використовували моду для формування своєї ідентичності, а також мода часто використовувалася проти них як віддзеркалення ширших суспільних тривог.

Жінки, які стали медсестрами під час війни, часто були із заможних родин. Їх світліни у військовій формі публікували на сторінках модних журналів, що викликало зневагу з боку громадськості, яка звинувачувала жінок в аморальності та використанні уніформи як модного показника [2].

Проте естетика військової форми все більше почала впливати і на цивільну моду. Пошиті жакети із широкими плечима та латунними гудзиками стали популярним вибором для жінок. Цей стиль, що нагадував військові куртки, створював відчуття авторитету та спроможності, відображаючи зміну ролей, які жінки відігравали в суспільстві. Хакі, утилітарний колір військового одягу, був включений у цивільний одяг, особливо для жіночого робочого одягу. Таке стирання кордонів між цивільним і військовим одягом відображало всеохоплюючий характер військового часу. Це також стало символічним жестом солідарності із чоловіками, які воюють на передовій, а жінки прийняли більш утилітарний стиль, щоб продемонструвати свою відданість справі війни [1].

Суспільство засуджувало молодих вдів за модні чорні сукні, звинувачували їх у легковажності, вбачаючи, що їхні чорні сукні «сигналізували» чоловікам про доступність самотніх жінок. Елегантним парижанкам радили купувати паризький кутюр як патріотичний обов'язок перед індустрією, а коли вони це робили, то піддавалися нападкам за легковажність.

Робітниць та робітників звинувачували у «втручанні» в гендерні норми, коли вони одягали робоче вбрання та комбінезони. Мода була життєво важливою складовою французької економіки воєнного часу і громовідводом для чоловічого дискурсу. Війна вплинула на погляди чоловіків, на зміни в житті жінки [2].

У 1914 році світ був поглинутий війною, економічні, політичні та соціальні аспекти потерпали від швидких трансформацій. У моді став переважати простий, утилітарний одяг. Навіть такі французькі дизайнери, як Жак Дусе, створювали прості бавовняні моделі під час війни. Жінки почали носити уніформу, включаючи комбінезони та штани, оскільки вони працювали на заводах з виробництва боєприпасів для військових зусиль.

Вплив війни на моду вже відчувався у Франції, Великобританії та решті Європи. Франція протягом багатьох років була центром моди, і війна сповільнила, не призупинила повністю, виробництво та поширення нової моди. Вечірня сукня Ворт 1916 року показує, що мода не була повністю забута, як і образ жінок, які прийшли на службу в морську піхоту в 1918 році. Для жінок військова форма мала елементи актуальної моди: довгі спідниці з одягненими поверх них туніками або жакетами нагадували цивільний одяг. Біла

уніформа військовослужбовців військово-морського флоту Йомен особливо нагадує стиль суфразисток [3].

Знаряддям вираження патріотизму стала мода війни. Жінки прикрашали свій одяг національними прапорами, військовими стрічками та іншою патріотичною символікою. Такі кольори, як червоний, білий і синій, стали особливо популярними, відображаючи національні кольори багатьох країн, які брали участь у війні. Головні убори були основним полотном для вираження патріотизму. Раніше складні та прикрашені пір'ям і квітами капелюхи військового часу стали простішими, часто зі стрічками національних кольорів або маленькими шпильками із зображенням солдатів чи прапорів [1].

Жанна Пакен, перша жінка, яка здобула міжнародну популярність у світі моди, створила одяг для нової, більш активної жінки. Її версія спідниці (вузька спідниця, яка обмежувала рух жінки) включала складки для зручності рухів. Її дизайни поєднували пошиття одягу із жіночими драпіровками.

Весна 1914 року принесла новий модний тренд під назвою «військовий крінолін», який відрізнявся спідницею у формі дзвона та широкою верхньою спідницею. Сезон також показав похилі плечі та широкі коміри, але використання такої кількості тканини незабаром було визнано марнотратним під час війни, і критики закликали до більш консервативного використання тканини [4].

Незважаючи на труднощі, які виникли під час війни, деякі дизайнери продовжували працювати й навіть створювали нові тенденції, що відповідали часу. Одним із найвідоміших дизайнерів того періоду була Коко Шанель. Вона відмовилася від пишних форм та декоративних елементів, створюючи прості та елегантні моделі, які відображали нові соціальні реалії. Її сукні з джерсі – тканини, яка використовувалася лише для виготовлення чоловічої спідньої білизни. Сукні спокійних нейтральних тонів набули шаленої популярності, співпавши з вимогами «правил хороших манер» початку ХХ століття [5].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Отже, Перша світова війна змусила жінок узяти на себе нові обов'язки, як у промисловості, так і в сільському господарстві, та зіграла роль у зміні традиційних гендерних ролей. Це призвело до виникнення нових соціальних і культурних уявлень, що відобразилися на модних тенденціях 1920-х років. Жінки отримали можливість проявити себе в громадському житті, набули нових навичок і досвіду, що сприяло їхньому подальшому прагненню до рівноправності та емансипації.

Важливим наслідком стала і зміна в моді: прагнення до зручності, а також бажання звільнити тіло від обмежень, проявилися в нових стилях одягу, коротких стрижках та практичних нарядах. Модні тенденції, що виникли під впливом воєнних реалій, стали не тільки втіленням нових соціальних ролей, але й символом свободи та відмови від старих умовностей.

Список використаних джерел:

1. JD Institute of Fashion Technology. (n.d.). *Threads of transformation: World War I and the reshaping of fashion*.
2. Rose, C. (2020). *French fashion, women, and the First World War*. pp. 182–183.
3. Fashion Institute of Technology, State University of New York. (2018). 1910–1919: Decade overview.
4. Monet, D. (2023, June 27). Women's fashion during World War I: 1914–1920. Bellatory.
5. Лифар-Чавченко А.О. (2011). Індивідуально-концептуальне тлумачення кольору в дизайні одягу. Вісник ХДАДМ. (1). С. 24–27.

Антон ДИШЛОВОЙ
F6F HELLCAT ПРОТИ ЯПОНСЬКИХ ZERO:
ХТО ПЕРЕМІГ У ПОВІТРЯНИХ БОЯХ?

(студент IV курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент І.С. Позднякова

Анотація. У статті розглянуто технічні характеристики та конструктивні особливості двох культових винищувачів тихоокеанського театру військових дій, а також історію протистояння літаків, ключові битви, тактику та стратегію використання винищувачів. У підсумку зроблено висновки щодо впливу повітряних боїв на результат війни та окреслено фактори, які сприяли перемозі американського літака.

Ключові слова: Друга світова війна, Японія, США, Mitsubishi, Grumman, промисловість, авіація.

Постановка проблеми. Нашій державі для війни проти росії вкрай потрібні винищувачі, які здатні вплинути на ситуацію в небі України. Американський багатоцільовий винищувач F-16 може замінити функції, які виконували радянські Су-27 та МіГ-29, а також частково бомбардувальники Су-24М. Винищувачі F-16 – це можливість використати сучасну ефективну зброю, яка відтіснить ворожу авіацію від лінії фронту. У цьому контексті вивчення та узагальнення досвіду створення ефективної бойової машини, яка має низку технічних переваг, видається важливим та необхідним.

Аналіз досліджень і публікацій. Джерельна база дослідження представлена матеріалами, які розміщені в науковій літературі, описаній в історіографічному огляді, а також спогадами учасників подій та матеріалами кінохроніки [5].

Дослідженням авіатехніки тихоокеанського театру військових дій займалися Дзіро Хорікоші, С Іванов, Я. Чумаков та Корвін Х. Мейєр. Так, у книзі колективу авторів на чолі з Дзіро Хорікоші розповідається про людей, які створили, керували та воювали на смертоносному винищувачі Zero. Дзіро Хорікоші (який розробив Zero), Масатаке Окумія (лідер багатьох ескадрилій Zero) і Сабуро Сакаї (провідний винищувальний ас Японії), а також багато інших людей, розповідають внутрішню історію розробки Zero ВПС Японії [4]. На сторінках книги Я. Чумакова викладено історію створення та модифікації моделей літаків та гелікоптерів, які так чи інакше вплинули на хід Другої світової війни [3].

Метою статті є узагальнення інформації про розвиток, інновації та бойовий шлях F6F Hellcat та Zero, двох культових винищувачів тихоокеанського театру Другої світової війни.

Виклад основного матеріалу. 7 грудня 1941 року Японія здійснила зухвалу атаку на головну базу тихоокеанського флоту США – Перл-Гарбор. Одним майстерним ударом Японія не тільки відкрила початкову фазу війни на Тихому океані, а й завдала жакхливих втрат потужному американському флоту. Нищівний удар по флоту та авіації змусив американців вступити в Другу світову війну. На перших етапах війни США зазнавали поразок, у тому числі через дії японської палубної авіації. Найбільшу загрозу американському флоту становили винищувачі Mitsubishi A6M Zero. Палубна авіація не могла ефективно протидіяти японським літкам. США мали на озброєнні флоту F4F Wildcat, які за характеристиками суттєво поступалися японським. Поява в 1943 році F6F Hellcat кардинально змінила баланс сил на Тихому океані.

Напад на Перл-Гарбор назавжди увійшов до анналів військової історії. О 3.23 ранку за Токійським часом, 8 грудня 1941 р. капітан 2 рангу Футіда Міцуо, командир авіагрупи «Акагі» та командир ударної групи, віддав своїм пілотам наказ: «Усім літкам негайно атакувати супротивника». Японські повітряні армади атакували противника на всьому

фронті протяжністю тисячі миль. Після чого Футіда відправив повідомлення адміралу Нагумо: «Ми досягли раптовості атаки».

Основним правилом повітряних боїв було негайне захоплення локальної переваги в повітрі шляхом ліквідації ворожих винищувачів. Ця умова була обов'язковою і під час атаки Перл-Гарбор. Поки пікірувальники, горизонтальні бомбардувальники та торпедоносці виконували атаку, 43 винищувачі «Зеро» капітан-лейтенанта Ітая Сігеру на гранично малій висоті обстрілювали зенітні гармати, аеродромні споруди, літаки та кораблі в гавані. «Зеро» перехопили та знищили 4 ворожі винищувачі, які зуміли піднятися в повітря і робили спроби зірвати атаку бомбардувальників. Після цього розпочалася наступна атака в який брали участь 170 літаків, з них 36 Zero. Японці обстрілювали ворожі авіабази за повної відсутності опору противника в повітрі [4, с. 110].

Винищувачі і бомбардувальники адмірала Нагумо, які атакували Перл-Гарбор, билися блискуче та героїчно. За дуже короткий час вони знищили основні сили Тихоокеанського флоту США. У цій операції японські втрати склали 9 «Зеро», 15 пікірувальників «Вел», 5 торпедоносців «Кейт», загинули 55 офіцерів і рядових. У той самий час як американці втратили 8 лінкорів, 2 важкі крейсери, 6 легких крейсерів, 30 есмінців, 5 підводних човнів, 49 інших кораблів, близько 390 літаків та 2403 особового складу [4, с. 111].

Втім особливість Гавайської операції завадила «Зеро» розкрити свої виняткові бойові якості. Японські літаки так швидко придушили весь ворожий опір у повітрі, що «Зеро» залишалося тільки займатися обстрілом наземних цілей.

На Філіппінах і в Голландській Ост-Індії військові успіхи також безпосередньо залежали від здатності «Зеро» захопити панування в повітрі. Серйозні побоювання японського командування були зумовлені тим, що американці та філіппінці очікували майбутньої атаки й могли кинути проти японських літаків безліч перехоплювачів, оскільки Філіппіни мали достатньо часу в запасі, щоб привести свою оборону в стан повної готовності. Різниця в часі змушувала Японію атакувати Лусон усіма наявними літаками. І тут усе залежало від здатності пілотів «Зеро» вирвати локальне панування в повітрі в тих, хто обороняється. Вранці 8 грудня 1941 р. більша частина 1-го авіакорпусу, а саме 54 «Бетті», розбомбили та знищили від 40 до 50 ворожих літаків із 60, що перебували на аеродромі Кларк. Їх супроводжували 34 «Зеро» авіакорпусу Тайнань під командою лейтенанта Сінго. Негайно після завершення бомбардування «Зеро» спустилися до рівня вершин дерев, обстріляли та знищили майже всі вцілілі ворожі літаки. 54 бомбардувальники «Нелл» авіакорпусу Такао в супроводі 50 «Зеро» 3-го авіакорпусу під командою лейтенанта Йокояма на аеродромі Іба розбомбили та знищили близько 27 літаків. Ще два з'єднання «Зеро» зустріли в повітрі приблизно 15 ворожих літаків і всі вони були збиті [4, с. 112].

Ефективність атак перевищила найсміливіші очікування. Ці нальоти одним махом знищили всю ударну міць, яку американці мали на Філіппінах.

На наступний день сильний шторм знизив ефективність атак. Однак 10 грудня масований повітряний наліт повністю зруйнував військово-морську базу Кавіте розташовану південніше Маніли. Через 48 годин на Лусоні не залишилося жодного літака, який міг би битися із «Зеро». Таким чином повітряні операції проти острова Лусон тривали всього три дні. На четвертий день, 13 грудня, перевага японців була такою, що повністю виключали можливість будь-яких повітряних ударів противника. За три дні «Зеро» захопили абсолютне панування в повітрі на цьому театрі бойових дій.

Під командуванням віцеадмірала Цукахари японська морська авіація в південній частині Тихого океану збила і знищила на землі 565 ворожих літаків у період із 8 грудня 1941 року до завершення боїв на Яві. На долю «Зеро» припадає знищення 471 літак, що складала 83% від загальної кількості [4, с. 110–112].

Операції першого місяця війни продемонстрували безумовну ефективність «Зеро», що безпосередньо вплинуло на успіх військових операцій. Причина успіху Zero на перших

етапах війни була зумовлена його видатними характеристиками. Літак був обладнаний зіркоподібним поршневым двигуном Накадзіма Сакае потужністю 843 кВт (1130 к. с.), мав на озброєнні дві 20 мм гармати та два 7,7 мм кулемети з підвіскою двох бомб вагою 60 кг [3, с. 41].

Поява сучасних японських літаків, змусила керівництво ВМС США задуматися про створення нового морського винищувача. Замовлення на розробку літака, оснащеного 2100-сильним мотором «Pratt & Whiney R-2800 Double Wasp», отримала компанія «Chance Vought». Втім поява винищувача F6F має свою історію. Річ у тім, що спочатку ВМФ США замовив фірмі Chance Vought палубний винищувач, який у майбутньому мав замінити щойно прийнятий на озброєння винищувач Grumman F4F-3, згодом названий «Wildcat». Запропонована конструкція фірми Chance Vought була багато в чому новаторською. Зокрема, передбачалося оснастити літак двигуном Pratt & Whiney R-2800 Double Wasp потужністю 2028 к. с., який на той час існував у вигляді прототипу. Втім технічна новизна потребувала тривалого періоду випробувань. Виникало навіть побоювання, що літак не встигнуть завершити до того часу, коли винищувач F4F-3 застаріє. «Wildcat» також був прийнятий на озброєння після тривалого доведення, тож усі експерти розраховували на його довгу бойову долю. Щоб не залишитися зовсім без палубного винищувача, командування ВМФ доручило фірмі Grumman оснастити F4F-3 новим, потужнішим та більш габаритним двигуном Wright R-2600 [3, с. 41].

Лерой Р. Грумман – американський інженер-аеронавігатор, льотчик-випробувач, промисловець і засновник корпорації Grumman, оцінив ситуацію, що склалася, як загрозу своїй машині. Він проаналізував отриманий досвід експлуатації літака «Wildcat» як на американському, так і на англійському флоті. Зроблені висновки, а також корисні поради підполковника Джиммі Тача, дали змогу розробити для винищувача тактику, що давала йому певні шанси в бою зі швидшим і маневровим японським палубним винищувачем A6M2 «Zero». За оцінкою Груммана, новий двигун подовжив би життя «дикому коту» на шість-дванадцять місяців. Однак конструктор помилився. Його винищувач із новим двигуном, позначений як XF4F-8, випускався концерном General Motors до кінця війни під позначенням FM-2 [1, с. 1].

Досить швидко стало зрозуміло, що встановлення важчого та габаритного двигуна в поєднанні з посиленням озброєння та збільшенням запасу пального підвищує злітну вагу машини настільки, що йдеться про створення абсолютно нового літака, який лише віддалено нагадує F4F. Довжина літака становила 12,2 м, а розмах крил – понад 13 м. Він став найбільшим палубним і одним із найбільших одномоторних винищувачів Другої світової війни. Змінили практично все: із середньоплана літак став низькопланом, фюзеляж набув близького до овального перетину замість круглого. Не одразу визначилися із силовою установкою. Спочатку планувалося встановити на машину двигун «Райт» R-2600-10 «Циклон» потужністю 1600 к. с., але зрештою літак усе ж таки отримав мотор «Pratt & Whiney R-2800 Double Wasp». Оригінальним рішенням стало встановлення під кутом до горизонту осі двигуна з валом повітряного гвинта. У результаті літак дещо опускав хвіст, що не тільки покращувало посадкові характеристики, а й забезпечувало пілотові відмінний огляд. Від «дикого кота» F6F успадкував механізм крил, що складаються, але схема прибирання шасі змінилася докорінно. Стойки шасі тепер прибирали з поворотом на 90°назад у центроплан крила. Це дало змогу позбутися недоліків попередника – нестійкості під час зльоту й посадки через занадто вузьку колію та низьку надійність громіздкого механізму прибирання. Озброєння літака складалося із шести 12,7 мм кулеметів «Кольт-Браунінг». Попри велику вагу та габарити, літак переміщувався зі швидкістю понад 600 км/год. Три паливні баки загальною місткістю 946 л забезпечували дальність польоту понад 2000 км.

У січні 1943 р. винищувач F6F-3 почав надходити в частини. Літак отримав ім'я «Hellcat» («Відьма» або «пекельна кішка»). У бойові дії винищувачі вступили наприкінці серпня 1943 р., а 1 вересня здобули першу перемогу. Група із 4 «Hellcat», під

командуванням лейтенанта Р. Льюїса, збила летючий човен «Каванісі» Н8К [1, с. 13]. Початок активних дій підтвердив, що американський флот отримав винищувач, здатний упевнено боротися з японськими літаками. «Hellcat» перевершував противника як у швидкості та озброєнні, так і в живучості в повітряному бою. А застосовувана американцями тактика – атака на високій швидкості і втягування противника у бій на вертикалях – не давала змоги японцям використовувати горизонтальну маневреність своїх легших винищувачів.

5–6 жовтня 1943 р., під час рейду до острова Вейк, «Hellcat» знищили 22 японські винищувачі, втративши 6 у бою і 6 від вогню зенітної артилерії. Важкі повітряні бої довелося вести американській авіації і під час наступу в районі Маршаллових островів, який розпочався 4 грудня 1943 р. У боях над островами Рой-Намюр і Кваджалейн, «Hellcat», за даними американських пілотів, збили 28 «Зеро», власні втрати становили 3 літаки. Про перемоги «Hellcat» над японськими літаками доповідали американські винищувачі з району Соломонових островів у 1943 р. За п'ятимісячний період боїв власні втрати становили менше ніж 30 літаків у той час, як противник втратив 230 одиниць техніки. Наступна важлива операція за участю винищувачів відбулася вранці 22 лютого 1944 р., коли 40 японських літаків атакувало американську ескадру. Більш ніж половину літаків вдалося збити, японці не змогли здійснити жодного прямого попадання, але авіаносці на годину запізнилися з випуском 48 винищувачів, призначених для зачистки повітряного простору через несприятливі погодні умови. Того дня небо вкрили густі дощові хмари, нижня межа хмарності опустилася до 100 м [3, с. 43].

Наймасштабніший бій за участю «Hellcat» відбувся 19 червня 1944 р. в районі Маріанських островів під час підготовки висадки американських військ. В операції під кодовою назвою «Форіджер» було залучено 475 «Hellcat», що базувалися на борту 15 легких авіаносців, ще 66 винищувачів несли три ескортні авіаносці, які здійснювали підтримку десанту. Протидіяло їм близько 450 японських літаків. Тільки в повітряних боях японська авіація втратила, за різними даними, від 215 до 275 літаків, американці ж не більше 25. Загалом же за час операції на Маріанських островах американці доповіли про більш ніж 900 збитих ворожих літаків при втраті власних у кількості 65 одиниць. Не виключено, що ця цифра була завищена, але, так чи інакше, «Hellcat» продемонстрували свою повну перевагу над японськими винищувачами [3, с. 43–44].

У серпні 1944 р. на озброєння американської армії почав надходити модернізований F6F-5. Літак отримав дещо модифікований капот, посилене бронювання, зокрема три броньовані скла замість одного. Два кулемети замінили 20-мм гарматою. Крім того, під час конструювання F6F-5 заклали можливість його використання як нічного винищувача з установкою РЛС, що було доволі актуальним з урахуванням активного використання японцями нічних розвідників. Передбачили й можливість підвіски ракетно-бомбового озброєння.

«Hellcat» став наймасовішим американським морським винищувачем періоду Другої світової. Протягом цього часу було випущено близько 12 270 літаків, які здобули понад 5 150 повітряних перемог, що становило знищення понад 70 % усіх літаків противника, збитих авіацією ВМС США. Самі американці при цьому втратили в боях 270 машин. Припинили випускати винищувач у 1945 р. [2, с. 10–12]

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження Таким чином, протистояння між американським F6F Hellcat та японським Mitsubishi A6M Zero стало визначальним фактором у битвах за панування в небі Тихоокеанського регіону під час Другої світової війни. Попри початкову перевагу Zero, зумовлену його маневреністю та дальністю польоту, Hellcat із часом довів свою ефективність завдяки кращій броні, озброєнню та здатності витримувати важкі удари.

Список використаних джерел:

1. Иванов С. F6F Hellcat Часть 1. APC, 2001. 58 с. URL: http://loveread.ec/view_global.php?id=73624 (дата звернення: 04.10.2024).
2. Иванов С. F6F Hellcat Часть 2. (Война в воздухе). APC, 2001. 60 с. URL: <https://coollib.com/b/266039-s-v-ivanov-f6f-hellcat-chast-2/read> (дата звернення: 07.10.2024).
3. Чумаков Я. Военная авиация Второй мировой войны. Харьков, «Клуб семейного досуга», 2013. 528 с.
4. Horikoshi J., Okumiya M., Caidin M. Zero! The Air War in the Pacific During World War II From the Japanese Viewpoint. Washington: Zenger Publishing Company, 1979. 424 с.
5. THE PACIFIC WAR – Japan versus the US. Full Documentary. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=RHvh2ly1-18> (дата звернення: 22.09.2024).

УДК 929Нобель(485)(045)

Ілля ГОНЧАРЕНКО

АЛЬФРЕД НОБЕЛЬ: ВИНАХІДНИК, ПАЦИФІСТ, ДРАМАТУРГ

(студент III курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.І. Бабак

Анотація. У статті досліджено постать Альфреда Нобеля як винахідника, пацифіста та драматурга. Зазначено основні досягнення науковця, його винаходи. Розкрито вплив особистого життя на формування світогляду.

Ключові слова: Альфред Нобель, винахід, Берта Кінські, мир, патент, динаміт, н'єса.

Постановка проблеми. Альфред Нобель – особистість, яка мала надзвичайний дар життя. Винахідник, власник понад 300 патентів, «барон динаміту», засновник премії, яку віддавав на відзначення відкриттів у хімії, фізиці, медицині, літературі та підтримки миру. Пацифіст, активний борець проти насильства. Війну вважав найстрашнішим злочином людства.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню постаті Альфреда Нобеля приділено замало публікацій в українській науці. Об'ємним українським джерелом дослідження постаті Нобеля є книга авторства групи науковців (С.В. Комісаренко, В.М. Данилова, Р.П. Виноградова, С.І. Романюк, О.П. Матишевська, М.В. Григор'єва, Т.В. Данилова) «Лідери наукового прогресу: під знаком Нобеля», де досить детально проаналізовано постать Альфреда Нобеля.

Мета дослідження полягає в з'ясуванні постаті А. Нобеля, що допоможе зрозуміти, наскільки багатогранною була його особистість, визначити особливості становлення генія свого часу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Альфред Нобель народився 21 жовтня 1833 року в Стокгольмі в сім'ї Емануеля та Андрієтти Нобель. Батько був архітектором, будівельником і винахідником та займався приватним підприємництвом і на той час володів першим у Швеції заводом із виробництва каучуку. У 1835 році родину Нобелів спіткало горе, їхній будинок згорів разом із грошима, облігаціями та численними патентами. Емануель Нобель вирішив розпочати бізнес у Росії, але із собою не взяв дружину та дітей. Лише в 1842 році, коли розрахувався з боргами та придбав помешкання в Санкт-Петербурзі, забрав до себе родину [1, с. 22].

У 1850 році батько відправив Альфреда на три роки подорожувати до Європи та США. У Парижі Альфред вивчав хімію в лабораторії Теофіла Пелуза, який у 1836 році

визначив склад гліцерину. З Франції Нобель переїхав до США для спільної роботи в лабораторії Джона Еріксона, який розробив воєнний корабель – броненосець «Монітор», а також досліджував властивості сонячної енергії. За його керівництва молодий Нобель проводив самостійні дослідження з хімії та фізики [1, с. 23].

Повернувшись до Росії, Альфред працював у компанії батька «Нобель і сини». За керівництва вченого М.М. Зініна він досліджує властивості тринітрату гліцерину. У 1858 році компанія збанкрутувала, і Альфред повернувся до Стокгольму, де увесь час присвячував хімічним експериментам у маленькій лабораторії батька, отримавши при цьому три патенти на винахід. Уже 1867 року запатентував новий вибуховий матеріал, завдяки якому і став відомим – динаміт. Завдяки цьому винаходу Альфред Нобель досяг значного фінансового успіху. Його патент дав змогу реалізувати такі великі проєкти, як прокладання Альпійського тунелю на Сен-Готардській залізниці, розчищення русла Дунаю в районі Жовтих Воріт і багато інших [1, с. 23].

У період з 1887 до 1891 року він запатентував різні види вибухівки, зокрема й бездимний порох – балістит. Не лише вибухівка цікавила Нобеля. В останні роки життя він багато уваги приділяв синтезу полімерів, синтетичного каучуку та штучного шовку, працюючи в маленькій хімічній лабораторії на віллі в Сан-Ремо. У 1894 році Нобель придбав завод у Вермланді (Швеція), де збудував дім і хімічну лабораторію. Два останніх літніх сезони він провів саме у Вермланді [1, с. 24].

У 70-80 роках XIX століття Альфред Нобель розширив мережу своїх підприємств у багатьох європейських країнах – здебільшого завдяки використанню динаміту при спорудженні тунелів, каналів, залізниць і автомагістралей. Застосовувати динаміт під час військових дій розпочали у Франко-пруській війні 1870–1871 рр. Проте для Нобеля таке використання вибухових речовин було збитковим [1, с. 24].

Хоча А. Нобеля називали «королем динаміту», він був проти використання своїх відкриттів для ведення воєнних дій, оскільки вважав, що війна є «жахом із жахів і найстрашнішим злочином». За три роки до смерті він сказав: «Я хочу, аби всі гармати з усім їхнім приладдям і обслугою можна було відправити до всіх чортів» [1, с. 27].

Цікавим є той факт, що в Нобеля не було освіти, по суті він був вченим-самоуком. Як і відомий англійський фізик-експериментатор, хімік Майкл Фарадей, який відкрив основні закони термодинаміки, Альфред Нобель не мав формальної освіти, та навіть попри це обидва стали унікальними дослідниками. Якби існував вибір, то Нобель, найімовірніше, віддав би перевагу не комерційній діяльності, а лабораторним заняттям. Проте його численні компанії потребували значної уваги і фізичних сил, оскільки в 1896 році, у рік смерті Альфреда Нобеля, існувало 93 підприємства у 20 країнах світу, що виробляли майже 66,5 тисяч тон вибухівки [1, с. 24].

Маловідомим фактом є те, що, окрім захоплення Нобеля технічною галуззю, у свої останні роки життя він мав у своєму доробку й декілька літературних творів. «Beatrice Cenci», «Nemesis», «The Patent Bacillus» – три праці, написані рукою Нобеля. П'єса «Nemesis» – чотирьохактна трагедія в прозі про Беатрис Ченчи, вона була написана Альфредом при смерті. Одразу після його смерті увесь тираж, виданий у Парижі в 1896 році, був знищений, через те, що церква вважала її богохульною, і залишилося лише три примірники твору. Перше вціліле двомовне видання було опубліковане лише у 2003 році у Швеції. У 2005 році на роковини смерті Нобеля відбулася прем'єра вистави [2].

Про особисте життя вченого відомо мало, оскільки йому так і не вдалося створити сім'ї та залишитися після себе дітей. Він вважав себе не дуже привабливим для жінок, але все ж певні факти з його особистого життя відомі. Навесні 1876 року в одній із віденських газет з'явилося оголошення, що заможний, освічений, літнього віку джентльмен – парижанин шукає освічену, середнього віку жінку для виконання обов'язків секретаря. Австрійка Берта Кінські, яка володіла англійською, французькою, італійською та німецькою мовами, відгукнулася на це запрошення [3, с. 57].

На Берту знайомство з А. Нобелем справило приємне враження. Виглядав А. Нобель у свої 43 роки як добродій неміцної статури, нижче середнього зросту, із темного кольору борідкою, з голубими очима. Характер був іронічним та сумним одночасно [3, с. 57].

Берта Кінські сподобалась Альфреду Нобелю. Їх співпраця переросла в справжню дружбу. Берта писала кореспонденцію А. Нобеля різними мовами: англійською, французькою, кваліфіковано і швидко їх друкувала. Розмови Нобеля з Кінські про власність, статки – заводи й фабрики, складність вести діловодство та фінансові справи, сприяли налагоджуванню дружніх відносин ученого та письменниці.

Берта одружилася з бароном фон Зутнером із Відня, і залишила свою працю в генія. Берта фон Зутнер стала активною громадською діячкою в боротьбі за мир. Нобель фінансово підтримував діяльність Берти в організації європейського руху за мир, а також брав участь у Всесвітньому конгресі миру 1889 року. Альфред захоплювався ідеєю пацифізму. Альфред вважав найжахливішим злочином розв'язання війни. Його думки не покидала цікавість створити те, що зупинить війну. Припускають, що Берта вплинула, надихнула своєю діяльністю Нобеля на заснування премії миру. Берті фон Зутнер премія «за зусилля, що сприяють досягненню миру в Європі» була присуджена в 1905 році. Їхня дружба тривала довго, і Нобель листувався з нею до кінця життя, а тому не дивно, що міг поділяти з нею пацифістські ідеї [3, с. 57].

Альфред Нобель помер 10 грудня 1896 р. від інсульту в 63-річному віці на своїй улюбленій віллі в Сан-Ремо (в Італійській Рив'єрі), один, без друзів і близьких. Похований у Стокгольмі на цвинтарі Норра. А. Нобель був блискучим ученим-експериментатором, про що свідчать 355 патентів, отриманих за різноманітні винаходи. Йдеться не лише про вибухові речовини (детонатор, динаміт, бездимний порох тощо), а і про патенти на водомір, барометр, холодильний апарат, газовий пальник, удосконалений спосіб одержання сірчаної кислоти, конструкцію бойової ракети. Він цікавився електрохімією та оптикою, біологією і медициною, конструював автоматичні гальма та безпечні парові котли, працював над створенням штучної гуми та шкіри, досліджував нітроцелюлозу і штучний шовк, намагався виготовити легкі сплави [1, с. 25].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Постать Альфреда Нобеля є доволі непересічною. Будучи вченим-самоучкою, він досяг величезного визнання у світі як науковця і винахідника. Він є засновником однієї з найпрестижніших премій світу, яку прагнуть здобути багато науковців по всьому світу – Нобелівської премії. І при цьому він не був людиною, яка займалася виключно наукою, оскільки багатогранність його особистості розкрилася і у літературній творчості.

Список використаних джерел:

1. Лідери наукового прогресу: під знаком Нобеля / С.В. Комісаренко, та ін; за ред. С.В. Комісаренка, укл. В.М. Данилова. Видання друге, доповнене. Київ: Наукова думка, 2023. 652 с.
2. Засновник Нобелівської премії – Альфред Бернгард Нобель (біографічна довідка). Івано-Франківська обласна універсальна наукова бібліотека ім. І.Франка : веб-сайт. URL: <https://lib.if.ua/exhib/1350376247.html> (дата звернення: 22.10.2024).
3. Чекман І. Творчість рятувала від самотності : динаміт, премія і особисте життя Альфреда Нобеля. *Вісник Національної академії наук України*. 2008. № 12. С. 55–59.

Антон ДИШЛОВОЙ

**СМЕРТЕЛЬНА ЗАГРОЗА РАКЕТ EXOCET: ЯК АРГЕНТИНСЬКА РАКЕТА УРАЗИЛА
HMS «SHEFFIELD»**

*(студент IV курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права*

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.М. Марченко

Анотація. *Стаття розгляне один із ключових епізодів Фолклендської війни 1982 року – атаці аргентинських літаків із використанням протикорабельної ракети Exocet, яка вразила британський есмінець HMS Sheffield. У статті розглянуто технічні характеристики ракети, тактичні обставини атаки та наслідки цього інциденту для британського флоту. Окремо увага приділяється питанням вразливості сучасних військових кораблів перед новітніми засобами ураження та змінам у стратегіях оборони після цієї події.*

Ключові слова: *Фолклендська війна, Великобританія, Аргентина, авіація, Dassault, британський есмінець HMS Sheffield.*

Актуальність теми. Тема дослідження є надзвичайно актуальною в контексті сучасних військових конфліктів, де роль високотехнологічного озброєння продовжує зростати. Випадок з ураженням HMS Sheffield продемонстрував, що навіть сучасні на той час військові кораблі можуть бути вразливими перед новітніми ракетними загрозами. Це важливо для аналізу сучасних військово-морських стратегій і захисних систем в умовах російсько-української війни.

Історіографія проблеми. Дослідженням бойових дій між Британією та Аргентиною займалися такі автори як англійці Лоуренс Фрідман [5], Макс Хастінгс, Саймон Дженкінс [6], український дослідник Дмитро Татарков [4] та інші.

Метою статті є аналіз використання протикорабельної ракети Exocet у Фолклендській війні та її впливу на вразливість британського есмінця HMS Sheffield, а також дослідженні наслідків цієї події для військово-морських стратегій.

Виклад основного матеріалу Фолклендський архіпелаг розташований у південній частині Атлантичного океану між 51° і 53° південної широти і 57° і 62° західної довготи, за 483 км від південноамериканського узбережжя. Архіпелаг включає два великих острови – Західний і Східний Фолкленди, а також близько двохсот дрібних островів. Загальна площа становить 12 173 км² [6, с. 24].

Конфлікт розпочався 19 березня 1982 року, коли аргентинська хунта організувала висадку робітників на острів Південна Георгія, нібито для демонтажу старої китобійні. Однак, замість цього, вони підняли аргентинський прапор, що викликало спробу британських солдатів їх вигнати. 2 квітня генерал Галтьєрі висадив війська на Фолклендах, і після короткого бою британський гарнізон, що складався з морських піхотинців, був змушений капітулювати [6, с. 65–66].

Одразу після отримання звісток про захоплення Фолклендів, прем'єр-міністр Великої Британії Маргарет Тетчер 2 квітня зібрала екстрене засідання кабінету міністрів. Була намічена серія дій у відповідь: Великобританія розірвала дипломатичні відносини з Аргентиною, заморозила її фінансові активи на суму \$14 млрд, наклала заборону на торгівлю зброєю і військовою технікою. Почалася мобілізація збройних сил. Для оперативного командування було сформовано два з'єднання: 317-те під командуванням контрадмірала Джона Вудворда і 324-те, до якого увійшли підводні човни під керівництвом віцеадмірала Пітера Гарбета. Важливу роль в операціях відігравала мобілізація торговельного флоту: було реквізовано 70 приватних суден, включно із 4

лайнерами, 23 танкерами та 5 риболовецькими траулерами. Першим кораблем, направленим на південь, стало судно «Форт Остін», яке залишило Гібралтар 26 березня. 2 квітня загін бойових кораблів на чолі з контрадміралом Вудвордом попрямував до острова Вознесіння. До складу цього загону входили есмінці УРО «Ентрім» (флагман Вудворда), «Глеморган», «Ковентрі», «Глазго» й «Шеффілд». 30 квітня 317-те оперативне з'єднання зосередилося за 200 миль від Порт-Стенлі. Метою був повітряний удар по аргентинських базах на Фолклендах [4, с. 82–83].

Операція стратегічної авіації Великої Британії «Блек Бак-1» почалася 30 квітня з вильоту пари бомбардувальників Vulcan з острова Вознесіння. Через технічні проблеми один літак повернувся на базу, а той, що залишився, продовжив місію. Vulcan, що летів на малій висоті, піднявся на бойову висоту і скинув 21 бомбу по аеропорту Порт-Стенлі, але прямого попадання досягти не вдалося – бомби впали за 40 метрів від злітно-посадкової смуги, створивши воронки, але не вивівши її з ладу [4, с. 84].

За кілька днів, 4 травня, було проведено аналогічну операцію «Блек Бак-2», у якій брали участь два бомбардувальники і 10 літаків-заправників. Однак і цього разу бомби не завдали істотної шкоди: усі вони впали за 45 метрів від смуги. Аеродром у Порт-Стенлі залишався неушкодженим і продовжував використовуватися аргентинськими військами для забезпечення островів [4, с. 94].

Незважаючи на невдачі зі знищенням аеродромів, британське командування продовжило планувати подальші кроки з нейтралізації аргентинських сил на архіпелазі. Командування ударної групи ВМС Великої Британії повністю володіло обстановкою. Усі були впевнені в тому, що повітряні удари неминучі, особливо після потоплення аргентинського крейсера. Найбільшою загрозою були літаки французького виробництва – «Super Étendard» [1, с. 35].

Аргентина в 1981–1983 рр. отримала 14 «Супер Етандарів», якими укомплектували 2-гу винищувально-штурмову АЕ. До початку англо-аргентинського конфлікту прибуло лише п'ять машин, а їхні пілоти не встигли освоїти техніку польотів з авіаносця «Бентісінко де Майо». Тому аргентинські «Супер Етандари» діяли з берегових аеродромів. Вбудоване озброєння «Супер Етандара» – дві 30-мм гармати DEFA 552 з боєкомплектom 125 снарядів на ствол. Підвісне озброєння загальною масою до 3670 кг розташовувалося на підфюзеляжному й чотирьох підкрильних вузлах. Основною зброєю для ураження надводних цілей були ПКР «Екзосет» АМ-39. Як правило, літак несе одну таку ракету під внутрішнім підкрильним пілоном, а під другою консоллю крила на такому ж пілоні підвішується 1100-л додатковий паливний бак [5]. Осколково-фугасна бойова частина (БЧ) з великою кількістю осколків ракети «Ехосет», має контактний і неконтактний детонатори. Маса вибухової речовини БЧ 165 кг. Найбільша ефективність бойової частини досягається при кутах зустрічі із ціллю близько 70 [2].

4 травня 1982 р. аргентинський патрульний літак «Нептун» на відстані близько 200 км виявив з'єднання англійських кораблів. З авіабази Ріо-Гранде, розташованої на відстані близько 850 км, піднялися п'ять штурмовиків «Супер Етандар». З них тільки два несли по одній протикорабельній ракеті «Ехосет» під правою консоллю, а під лівою – паливний бак, що скидається, місткістю 1100 л. Один літак із таким же озброєнням був резервним, два інших несли тільки паливні баки, виконуючи функції заправників. Два пілоти морської авіації – капітан-лейтенант Аугусто Бедакаррац і лейтенант Армандо Майора – з групи досвідчених льотчиків, спеціально відібраних для виконання особливо важливих місій із використанням системи «Етандар/Екзосет», яку вважають найбільш серйозною і реальною загрозою для авіаносців, після розв'язання деяких технічних проблем були в повітрі на шляху до цілі в умовах повного радіо мовчання. Кораблі були пострієні в стандартний бойовий порядок, для відбиття атаки з повітря. Увесь ранок до командувача ударною групою йшов потік донесень про виявлення подібних «цілей». На «Інвінсіблі» (мозок Британської ППО) до подібних попереджень про атаки, які не підтверджувалися, ставилися все більш і більш скептично. «Підтвердити». «Повторіть». «Перевірте».

«Уточніть». «Не надавати значення». Це було головною помилкою британців. Бедакаррац і Майора піднялися на висоту 4572 метрів для першого стикування з літаком-заправником КС-130 «Геркулес». Він дозаправив «Етандари» паливом на відстані 150 миль від аеродрому [4, с. 95].

Штурмовики, як і раніше, дотримувалися радіомовчання і наводилися по радіо патрульним літаком «Нептун». Бедакаррац і Майора попрямували на схід до «Гермеса», британського авіаносця водотоннажністю 29000 тон, з борту якого здійснювалося керування війною [4, с. 96].

Аргентинські пілоти почали поступове зниження для кінцевого зближення і атаки. До ударної групи залишалося 450 км. Кожні п'ять хвилин вони наближались на 53 кілометри до зони радіолокаційного виявлення. Літаки летіли з повними баками пального в зімкнутому строю, намагаючись утримати висоту 15 метрів. Пілоти використовували кривину земної поверхні для того, щоб бути невидимими для радарів, промені яких поширюються прямолінійно. Побойуючись себе видати, аргентинці навіть не використовували свої радіостанції. За такої швидкості та висоти польоту вони зосереджені тільки на одному – не впасти в море.

Того ранку британці виставили радіолокаційний дозор у складі трьох есмінців проєкту 42, досить невеликих кораблів водотоннажністю 4000 тон. «Ковентрі», «Шеффілд», «Глазго» – усі ці три кораблі разом забезпечували широкий протиракетний щит. Командири всіх трьох кораблів дозору добре уявляли собі небезпеку, на яку вони наражались. Вони знали, що якщо літаки противника зроблять «гірку» й отримають радіолокаційний контакт, то аргентинські пілоти атакують ракетою першу ж ціль, яка з'явиться на екрані їхніх радарів. «Ковентрі», «Глазго» й «Шеффілду» залишалося сподіватися тільки на власні ракетні комплекси й системи самооборони [1, с. 36–40].

О 10 годині 30 хвилин із «Нептуна» надійшли уточнені розвіддані – група противника містила три надводні цілі, одну велику, а дві інші – менші. Зі швидкістю 900 км/год, на висоті 40-50 м із вимкненими бортовими РЛС «Агава», аргентинські літаки вийшли на ціль. Коли до британських кораблів залишалося 46 км, ведучий «Супер Етандар» збільшив висоту до 150 метрів. Капітан-лейтенант А. Бедакаррац увімкнув бортову РЛС для уточнення координат цілі, але нічого не виявив. Знизившись, аргентинці продовжили політ, але через кілька хвилин вони знову набрали висоту [1, с. 41].

Під час другої «гірки» пілот А. Бедакаррац виявив на екрані свого радара два об'єкти (один належав великому кораблю, інший праворуч від нього був трохи меншим), а лейтенант А. Майора – три об'єкти (великий і дещо збоку два менші). Аргентинська РЛС працювала всього 30 секунд, але цього вистачило, щоб станція радіотехнічної розвідки есмінця «Глазго» виявила випромінювання бортових РЛС літаків противника. Аргентинці, навіть перебуваючи на бойовому курсі, продовжували проявляти витримку і все ще зволікали з атакою. Об 11 годині 4 хвилини «Супер Етандари» потрапили в щільний дощовий фронт і втратили візуальний контакт. Тож ведений побачив старт ракети ведучого лише через кілька секунд, коли літаки вже подолали дощовий фронт. Уперше порушивши режим радіомовчання, лейтенант Майора запитав у старшого групи: «був запуск?», і, отримавши відповідь: «так», здійснив пуск своєї ракети. Переконавшись, що ракети пішли нормально, пілоти зробили різкий правий розворот і, знизившись до 30 метрів, вийшли з району бою, взявши курс у бік континенту [4, с. 207].

Майже одночасно на екрані радара «Глазго», швидко пересуваючись по ньому, з'являються дві жовті позначки, такі маленькі, що їх можна бачити тільки періодично. Капітан наказує своєму керуючому вогнем ЗРК «Сі Дарт» збити цілі.

Радар системи управління ЗРК не може захопити маленькі низьколітаючі цілі на такій дальності. Розрахунок ЗРК робить усе нові спроби, але марно: позначки пропадають і знову з'являються. Напруга наростає. Командир нервує, викликає «Інвінсібл», пропонуючи відвести два штурмовики «Сі Харрієр» із сектора стрільби «Глазго». Але ФКП авіаносця відповідає, що вони вважають повітряний удар помилковим. Першу

ракету було виявлено есмінцем «Глазго». За 40 секунд, що залишалися до підльоту ракети до корабля, розрахунки ППО встигли поставити пасивні перешкоди із завіси дипольних відбивачів. Англійцям вдалося обдурити аргентинську ракету, її система самонаведення захопила хибну ціль, хмару дипольних відбивачів і «Екзосет» відвернула від корабля. Друга ракета націлилася на есмінець «Шеффілд» і майже весь шлях пройшла непоміченою. Першими її наближення помітили на ходовому містку лейтенант Пітер Волпоул і лейтенант Брайан Лейшон. Вони виявили, що праворуч по носі рухається прямо на корабель димучий слід, у 3 метрах над водою на дальності близько кілометра. Залишилися лічені секунди. Один із них схопив мікрофон і закричав: «Ракетний удар по кораблю». «Екзосет» влучила в правий борт посередині корабля, за декілька метрів вище ватерлінії. Був сумнів у тому, що бойова частина ракети вибухнула, проте кілька людей загинули одразу. Почалася велика пожежа. Висока температура, дим і чадний газ, що заповнювали приміщення корабля, призвели до загибелі моряків [4, с. 208].

«Шеффілд» став першим британським кораблем, ураженим ворожою ракетою після другої світової війни. Майже сорок років потому. У зовнішній обшивці утворилася велика рвана пробоїна, розміром 4,5 на 1,2 м. Пробивши борт, ракета зруйнувала камбуз, де коки готували вечерю, пройшла через пост управління енергетичною установкою і приміщення бойового інформаційного центру. Далі вона знищила пост живучості й зупинилася, витративши пробивну силу; ймовірно, вона не вибухнула. Основна сила удару була спрямована вправо і вгору, у бік носового машинного відділення. На кораблі згасло світло, були знеструмлені електромережі, вийшла з ладу система внутрішньокорабельного зв'язку. Негайно виникли сильні пожежі у всіх відсіках, через які пройшла ракета, – запалали залишки ракетного палива, загорілося паливо й мастило, що пролилося зі зруйнованих цистерн, горіли харчові олії на камбузі [4, с. 209].

Пожежа через велику кількість горючих декоративних матеріалів, пінних наповнювачів теплової ізоляції корабельних конструкцій, синтетичних тканин і фарб стала швидко поширюватися. Горіння палива і пластмаси супроводжувалося рясним виділенням високотоксичних газів, що сильно ускладнювало дії тих, хто намагався боротися з пожежею. За 1-2 хвилини через густий отруйний дим у відсіках було втрачено видимість, і перебування в них без засобів захисту органів дихання стало неможливим. Офіцерський склад есмінця в такій ситуації не зумів організувати будь-які ефективні дії з боротьби за живучість. Матроси, надані самим собі, намагалися боротися з вогнем відрами, черпаючи ними воду з-за борту.

Спроби командира корабля протягом трьох годин після удару з'ясувати обстановку ні до чого не привели. До цього часу до аварійного корабля поспішала допомога: фрегати «Ерроу», «Ярмут» і допоміжне судно «Форт Остін». Першим до есмінця підійшли фрегати, зайшовши з бортів «Шеффілда», «Ерроу» і «Ярмут» спробували максимально зблизитися з ним і струменями води зі своїх пожежних стволів збити полум'я з охопленої вогнем надбудови есмінця. Однак зробити це не вдалося, висока температура розпеченого корпусу «Шеффілда» не дозволила фрегатам близько до нього підійти, а вода випаровувалася, не досягнувши поверхні корабля. Після полудня командир Солт, беручи до уваги зростаючу небезпеку вибуху, віддав наказ залишити корабель [1, с. 45-48].

Команду зняли вертольотами й доправили на фрегати. На корабель, що гинув, прибула спеціальна комісія, що складалася з фахівців у галузі живучості корабля, з метою визначення можливості подальшої долі корабля та усунення пошкоджень на ньому. Було ухвалено рішення – буксирувати есмінець до острова Південна Георгія і в умовах тилової якірної стоянки спробувати відновити його технічну безпеку. Для цього з фрегата «Ярмут», що підійшов уночі 8 травня, на «Шеффілд» завели буксирні кінці й почали буксирування. Есмінець, який повністю втратив боєздатність, буксировали аж до 10 травня, але шторм, що розігрався, і вітер, що посилювався, змусили припинити буксирування. Тимчасово закладена пробоїна розгерметизувалася, і вода почала заливати

корабель. «Шеффілд» затонув на глибині близько 2000 м, пішовши під воду носом із сильним креном на правий борт [4, с. 209].

Важко переоцінити вплив загибелі «Шеффілда» на особовий склад британського оперативного з'єднання. Солдати й офіцери однаковою мірою відчували стан шоку, глибокого розчарування і пригніченості, бо один-єдиний літак супротивника, вистріливши дешевою – £300 000 – і в жодному разі не надсучасною ракетою, яка летіла на гранично малій висоті над поверхнею моря, зміг пустити на дно британський бойовий корабель, який був призначений служити виключно для потреб протиповітряної оборони. Настільки гнітюче вплинув на людей навіть не сам факт знищення судна, – більшість усвідомлювали неминучість втрат на війні, – а зроблене раптом відкриття: техніка їхня аж ніяк не досконала. Відразу ж почалися жорсткі обговорення того, що сталося. Чому «Шеффілд» не випустив заряд «диму»? Тому що команда не вважала небезпеку ракетною загрозою. У майбутньому будь-яке судно повинно буде застосовувати «дим», навіть у разі лише ймовірної ракетної атаки [6, с. 430].

Як же сталося, що першою корабельною втратою виявився корабель-гордість ВМС Великої Британії – ескадрений міноносець «Шеффілд»? Есмінці проекту 42 озброєні зенітно-ракетним комплексом GWS.30 із зенітними керованими ракетами дальньої дії «Сі Дарт». Пускова установка розташована в носі корабля, боєкомплект становить 24 ракети. Комплекс дає змогу вести стрільбу по висотних і середньовисотних цілях на відстані 80 кілометрів. Водночас дальність виявлення низько літаючих цілей, встановленої на есмінці РЛС 965R, обмежена приблизно 30 км, хоча ту саму повітряну ціль, що летить на великій висоті, вона виявляє за 50 км. Можливості ще однієї корабельної РЛС 906, зважаючи на сильний вплив на її роботу перешкод від морської поверхні за наявності великого хвилювання, також були вельми обмежені, дистанція супроводу підсвічування літаків противника, що летять низько, була всього 20 км. У зв'язку із цим зенітно-ракетний комплекс GWS.30 не забезпечував ефективний захист від низько літаючих носіїв протикорабельних ракет [4, с. 211].

Відповідь на запитання, чому розрахунки «Шеффілда» не виявили загрозу, лежить у сфері бойової підготовки особового складу й бойової готовності, у якій він перебував. Але чому не спрацювали активні РЛС, адже за всіх перерахованих вище недоліків, вони мали засікти ракету все-таки раніше візуального виявлення? Річ у тім, що вони були вимкнені. Есмінець у цей час вів переговори зі штабом ВМС у Нортвуді через американський супутник зв'язку, і його радіолокаційні станції, чиє випромінювання могло зашкодити стійкій роботі апаратури «Скайнет», були відключені [5, с. 16].

Загибель одного з трьох есмінців дальнього радіоелектронного дозору змусила британське командування терміново шукати ефективну протидію ракетній загрозі. На деяких корабельних вертольотах для «відведення» ракет «Екзосет» було встановлено апаратуру генерації перешкод.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Загибель HMS Sheffield стала поворотним моментом у війні за Фолклендські острови. Аргентинське використання ракети Ехосет показало вразливість навіть сучасних британських кораблів до нових типів озброєння. Це виявило недоліки в підготовці, злагодженості та технічному оснащенні британського флоту. Після знищення «Шеффілда» британське командування було змушене переглянути свої оборонні стратегії та вжити термінових заходів для протидії новітнім ракетним загрозам, що мало значний вплив на подальший перебіг конфлікту.

Список використаних джерел:

1. Вудворд С. Фолклендская война / пер. с англ. В. Корендович, И. Корендович. изд. перероб. и доп. Симферополь: изд-во «Доля», 2005. 416 с.
2. Історія аргентинських Super Etendard. URL: <https://mil.in.ua/uk/blogs/istoriya-argentynskyh-super-etendard/> (дата звернення: 11.10.2024).

3. Противокорабельная ракета Exocet. URL: <https://missilery.info/missile/exocet> (дата звернення: 10.10.2024).
4. Татарков Д. Б. Конфликт в Южной Атлантике: Фолклендская война 1982 г. Київ: Румб, 2007. 416 с.
5. Freedman L. The War of the Falkland Islands, 1982. Vol. 61, No. 1. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/argentina/1982-09-01/war-falkland-islands-1982> (дата звернення: 14.10.2024).
6. Хастингс М., Дженкинс С. «Битва за Фолкленды» Современные войны /пер. с англ. А. Колина. Москва: Эксмо, 2014. 430 с.

УДК 94(477)“2022/2024“(045)

Артем ЧЕЙКЕ

МЕХАНІЗМИ ТА ВПЛИВ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ ЩОДО ВІЙНИ В УКРАЇНІ В КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ (2022–2024 РР.)

*(студент II курсу (другого) магістерського рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права*

*Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.І. Бабак*

Анотація. У статті проаналізовано основні методи та наративи пропаганди кремля щодо війни в Україні, спрямованої на аудиторію з країн Західної Європи. Розглядається використання соціальних мереж у цілях пропаганди та вплив на праворадикальні партії і громадські організації.

Ключові слова: пропаганда, дезінформація, Західна Європа, соціальні мережі, інформаційна війна.

Постанова проблеми. З початком повномасштабної війни та напередодні вторгнення російська пропаганда активно просуvalи свої наративи в країни Західної Європи. Використовуючи сучасні медіа-технології та соціальні мережі росія прагнула вплинути на громадську думку, змінити вектор підтримки західних лідерів та виправдати геноцид українського народу.

Аналіз дослідження та публікацій. Темою російської пропаганди в контексті війни в Україні займається широке коло українських та європейських журналістів, істориків та політологів. Дослідники Михайло Стачев та Юрій Фельштинський у книзі «Третя світова: битва за Україну» зосереджують увагу на роботі кремлівських спецслужб напередодні анексії Криму та створенні плацдарму для подальшого вторгнення, впливаючи на громадську думку в Україні, Західній Європі та США [10]. Особливу увагу дезінформаційної кампанії росії в Західній Європі приділяє американська історикиня Енн Епплбом (англ. Anne Applebaum) у роботі «Сутінки демократії. Провал політики і розставання з друзями» (англ. «Twilight of Democracy. The Failure of Politics and Parting of Friends») досліджує зростання авторитарних рухів і дезінформаційних кампаній, зокрема тих, які підтримує Росія, у сучасній Європі [1]. Пітер Помаранцев (англ. Peter Pomerantsev) відомий британський журналіст у своєму дослідженні «Інформаційна війна Путіна в Україні: радянські витоки гібридної війни» (англ. «Putin's information Warfare in Ukraine: Soviet origins of Russia's hybrid Warfare») аналізує нові форми інформаційної війни та роль росії в маніпуляціях світовою громадською думкою [2]. Дослідник Семюел Вуллей (англ. Samuel Wolley) вивчає вплив соціальних медіа на політику й суспільство та їх роль у розповсюдженні пропаганди. У своїй книзі «Комп'ютерна пропаганда» (англ. «Computational Propaganda») він досліджує, як системні алгоритми та боти використовуються для поширення росією фейкових новин [4].

Метою нашого дослідження є аналіз дій кремлівської пропаганди та її вплив на думку населення Західної Європи та політичних лідерів, щодо російського вторгнення.

Виклад основного матеріалу. Одним із методів поширення пропаганди є робота російських медіаресурсів, таких як «Russia Today» та «Sputnik». Ці платформи стали передовими в поширенні офіційної версії кремля. Вони регулярно публікують статті, що виправдовують війну в Україні та поширюють фейки про ядерну зброю та «біолабораторії» [3, с. 78–79]. За даними Національної ради з питань телебачення і радіомовлення згадані платформи станом на 10.03.2024 р. дозволені в Ісландії, Туреччині, Сербії, Швеції, Хорватії та Північній Македонії [9].

У багатьох країнах Західної Європи існують праворадикальні або популістські партії, які мають дружні стосунки з росією та поширюють її наративи. Зокрема, такі рухи, як французький «Національний фронт» Марін Ле Пен, італійська «Ліга Півночі» та німецька AfD (Альтернатива для Німеччини) часто використовують риторику, що узгоджується з російськими меседжами: від скептицизму щодо ЄС і НАТО до підтримки «традиційних цінностей», які пропагує російська влада.

Одним із ключових наративів, який росія використовує для виправдання своєї агресії проти України є примарний захист російськомовного населення. У рамках цього пропагандистського меседжу, пропагандисти намагаються створити уявлення про необхідність «захисту» таких громадян від уявної дискримінації з боку української влади [8, с. 40].

Ще одним важливим елементом російської пропаганди є систематичне зображення України як «неонацистської держави». Це дозволяє російській владі виправдовувати свої військові дії як «боротьбу проти нацизму». Цей наратив активно використовується як для внутрішньої аудиторії, так і для міжнародної, особливо в тих країнах, які мають складну історію відносин із нацистським минулим [10, с. 120].

Російська пропаганда часто стверджує, що саме НАТО, США та Європейський Союз є винуватцями війни в Україні, оскільки «розширення НАТО» та «західне втручання» провокували росію до дій. Такий наратив покликаний перекласти відповідальність із росії на Захід, водночас підкреслюючи образ «жертви» міжнародної політики [3, с. 55].

Хоча в багатьох країнах Західної Європи ставлення до дій росії є негативним, пропаганда все ж має певний вплив на певні групи населення.

Прихильниками кремлівської риторики часто є симпатичні популістських партій. Зазвичай представники праворадикального руху скептично відносяться до політики ЄС, НАТО та США. Вони підтримують заклики росії припинити військову допомогу Україні, мотивуючи це загрозою початку чергової світової війни та виступають за зняття санкцій з росії. Наприклад, основною передвиборною обіцянкою лідерки французьких правих популістів Марін Ле Пен стала теза про блокування відправки французького військового контингенту в Україну та заборона використовувати далекобійну зброю з Франції для ударів по території рф [5]. Лідер ультраправої нідерландської партії «Партія свободи» Герт Віддерс, який переміг на парламентських виборах восени 2023 року, виступає за вихід Нідерландів із ЄС та припинення військової допомоги Україні [6].

Ще однією групою симпатиків росії в Західній Європі є люди похилого віку та консервативно налаштовані громадяни. Вони частіше піддаються впливу ЗМІ і є прихильниками «традиційних цінностей». Особливо представникам «традиційного суспільства» імпонує політика російської влади щодо сексуальної орієнтації населення та захист релігійних догм.

Уряди західних країн та міжнародні організації усвідомлюють небезпеку російської інформаційної агресії і вживають контрзаходів. Це включає блокування російських пропагандистських каналів (наприклад, RT і Sputnik), активну інформаційну кампанію, спрямовану на спростування дезінформації, та зміцнення медіаграмотності серед населення [4, с. 200].

Зокрема, у ЄС запущено кілька проєктів для моніторингу і протидії дезінформації, таких як East StratCom Task Force, який спеціалізується на викритті російської пропаганди. Соціальні платформи, такі як Facebook і Twitter, також почали активніше модерувати контент, видаляючи акаунти, пов'язані з російською пропагандою [4, с. 255].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Отже, російська пропаганда є важливим інструментом ведення війни на інформаційному фронті, і її вплив у Західній Європі не можна недооцінювати. Хоча більшість європейців підтримує Україну в її боротьбі за суверенітет, російські медіа й досі мають вплив на окремі групи населення, зокрема серед праворадикальних рухів та економічно вразливих громадян. Уряди західних країн мають посилювати свою роботу з протидії дезінформації, водночас підвищуючи рівень критичного мислення і медіаграмотності серед своїх громадян, щоб зменшити вплив пропагандистських наративів.

Список використаних джерел:

1. Applebaum, Anne. *Twilight of Democracy: The Seductive Lure of Authoritarianism*. Doubleday, 2020. 240 p.
2. Pomerantsev, Peter. *This Is Not Propaganda: Adventures in the War Against Reality*. PublicAffairs, 2019. 240 p.
3. NATO StratCom COE. *Russian Information Campaigns Against Ukraine and NATO: Ukraine's Experience*. NATO Strategic Communications Centre of Excellence, 2022. 120 p.
4. Woolley, Samuel, and Philip N. Howard, eds. *Computational Propaganda: Political Parties, Politicians, and Political Manipulation on Social Media*. Oxford University Press, 2018. 288 p.
5. «Ле Пен виступає за скасування дозволу Україні бити зброєю Франції по РФ». URL: <https://meta.ua/uk/news/world/181772-le-pen-vistupae-za-skasuvannya-dozvolu-ukrayini-biti-zbroeyu-frantsiyi-po-rf/> (дата звернення: 15.10.2024 р.).
6. «Політичний землетрус» на виборах у Нідерландах. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c0d2xw9rpe9o> (дата звернення: 18.10.2024 р.).
7. Європейська служба зовнішніх дій. *EU vs Disinfo - Боротьба з дезінформацією*. URL: <https://euvsdisinfo.eu> (дата звернення 18.10.2024 р.).
8. Рейтерс П. Пропагандистські кампанії Кремля під час війни в Україні: Західна аудиторія під прицілом. Reuters Institute, 2023. 52 с.
9. Стратегічна комунікаційна група ЄС. Огляд дезінформації 2022–2024: російські операції впливу в Західній Європі. Брюссель : ЄС, 2024. 75 с.
10. Фельштинський Ю., Станчев М. Третя світова: битва за Україну. Вид. 2-ге, доп. Київ: Наш Формат, 2022. 416 с.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ

науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти
«Студентська наука в університеті – 2024»

Відповідальні за випуск:

Пономаренко Л.В., кандидат історичних наук, доцент

Марченко О.М., кандидат історичних наук, доцент

СВІДОЦТВО ПРО ВНЕСЕННЯ СУБ'ЄКТА ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ
ДО ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ ВИДАВЦІВ,
ВИГОТІВНИКІВ І РОЗПОВСЮДЖУВАЧІВ ВИДАВНИЧОЇ ПРОДУКЦІЇ
Серія ДК № 1537 від 22.10.2003 р.

Підп. до друку 07.11.2024 р. Формат 60×84¹/₁₆.
Ум. др. арк. 10,81. Зам. № 9970.

*РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧИЙ ВІДДІЛ
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка
25006, Кропивницький, вул. Шевченка, 1
Тел.: (0522) 24-59-84.
Fax.: (0522) 24-85-44.
E-Mail: mails@cuspu.edu.ua*

